

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Miriyeva Mirzeynəb Nazim qızının

“Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında neft-qaz amili”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı

060401 “Dünya İqtisadiyyatı”

İxtisaslaşma

Xarici iqtisadi fəaliyyət

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n.,dos.F.Ə.Rəhimli

i.e.n.,dos.M.Cəmilov

Kafedra müdiri:

prof. Ş.H.Hacıyev

BAKİ - 2015

MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
Fəsil I. Geoiqtisadi strategiyanın tədqiqinin nəzəri-metodoloji əsasları.....	7
1.1. Geoiqtisadiyyat və geoiqtisadi strategiyanın mahiyyəti.....	7
1.2. Müasir geoiqtisadiyyatda neft-qaz amili.....	15
1.3. Geoiqtisadi strategiyanın milli iqtisadi maraqların qorunmasında rolu.....	24
Fəsil II. Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında neft-qaz amilinin müasir vəziyyətinin dəyərləndirilməsi.....	35
2.1. Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasının əsas vektorları.....	35
2.2. Azərbaycanın iqtisadi inkişafında enerji daşıyıcılarının rolu.....	45
2.3. Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında neftin və qazın dünya bazarlarına çıxarılması yolları.....	60
Fəsil III. Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında neft-qaz amilinin inkişaf istiqamətləri.....	73
3.1. Azərbaycanın əlverişli geoiqtisadi mövqeyi transregional qaz layihələrinin həyata keçirilməsinin əsası kimi.....	73
3.2. Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə enerji sahəsində əməkdaşlığın inkişaf perspektivləri.....	80
Nəticə və təkliflər.....	92
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı.....	95

Giriş

Mövzunun aktuallığı.Müasir dövrdə Azərbaycanın global və regional geoiqtisadi və geosiyasi çəkisini artıran ən başlıca amil onun müstəqil bir dövlət olaraq tam formalaşması, özünü təmin edən milli iqtisadiyyata, maddi, mənəvi və insan resurslarına, əhali tərəfindən dəstəklənən milli inkişaf kursuna, güclü ordu və müdafiə potensialına və s. zəruri təsisatlara malik olması və bütün bunlara söykənərək, müstəqil daxili və xarici siyasət yürütməsidir. Ölkə dünyanın ən əhəmiyyətli məkanı hesab olunan Avrasiyanın mərkəzində yerləşir, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda gedən əsas proseslərin və transmilli maraqların təməlində dayanır. Bu baxımdan Azərbaycan hövzənin neft-qaz resurslarından istifadənin düzgün strategiyasını müəyyənləşdirməklə, beynəlxalq aləmin daim artan enerji ehtiyacı ilə ölkənin milli maraqlarını uzlaşdırmış və bu əsasda etibarlı tərəfdaş imici qazanmış, milli iqtisadi və maliyyə dividendlərini gücləndirməklə özünün beynəlxalq dəyərini artırmışdır. Neft və qaz amilindən bacarıqla istifadə etməklə, müasir dünyanın aparıcı dövlətləri və güc mərkəzlərinin diqqətini digər milli problemlərinə cəlb etməsi Azərbaycanın müasir dövrdə əsas milli geoiqtisadi və geosiyasi vəzifələrindən biri hesab olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün respublikamızda qeyri-neft sektorunun inkişafı da sürətlə gedir və buna təkan verən də məhz neft siyasəti, neft strategiyası olmuşdur. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, “Əsrin müqaviləsi” Ulu Öndər Heydər Əliyevin daha bir xidmətinin parlaq şəkildə üzə çıxmasına səbəb oldu. Belə ki, vaxtı ilə -1970-ci illərdə Heydər Əliyev tərəfindən göstərilən təşəbbüslər nəticəsində yaradılmış infrastruktur kontraktın sürətlə icra olunmasına xidmət göstərdi. Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanın qazandığı bütün uğurlarda ulu öndər Heydər Əliyev siyasi kursunun və onun tərkib hissəsi olan neft strategiyasının əvəzedilməz rolu olmuşdur. Bu strategiya beynəlxalq birliyin Azərbaycana inamını, etimadını formalaşdıran əsas amildir. Bu gündə cənab prezidentimiz İlham Əliyev bu strategiyanı layiqincə davam etdirir.

Beləliklə, əlverişli geoiqtisadi mövqeyə malik Azərbaycanın transregional neft-qaz layihələrini həyata keçirməsi onun Avropa İttifaqı ilə enerji sahəsində əməkdaşlığını daha da möhkəmləndirir və Qərb ilə Şərqi, Şimal ilə Cənubu bağlayan bir ölkəyə çevirir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi Azərbaycanın geoiqtisadimövqeyində neft-qaz amilinin müəyyən edilməsi, xarici ölkələrlə əlaqələrinin araşdırılması ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar, neft-qazın dünya bazarlarına çıxarılması yollarının öyrənilməsindən ibarətdir.

Tədqiqat işində qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- Geoiqtisadi strategiyanın tədqiqinin nəzəri-metodoloji əsaslarının araşdırılması;

- Müasir geoiqtisadiyyatda neft-qaz amilinin izah edilməsi və beynəlxalq təcrübə kontekstində tədqiqi;

- Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasının əsas vektorlarının tədqiq edilməsi;

- Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında neftin və qazın dünya bazarları - na çıxarılması yollarının öyrənilməsi

- Transregional qaz layihələrinin həyata keçirilməsində Azərbaycanın əlverişli geoiqtisadi mövqeyinin təhlil edilməsi

- Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə enerji sahəsində əməkdaşlığın inkişaf perspektivlərinin təhlili.

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Tədqiqatın obyekt Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında neft-qaz amilinin rolunun tədqiqindən ibarətdir. Tədqiqatın predmetini isə Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasının nəzəri, metodoloji və təcrübi məsələlərinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Magistr dissertasiyasının məlumat bazasını mövzu ilə əlaqədar yerli və xarici tədqiqatçı və ekspertlərin araşdırmaları, nüfuzlu beynəlxalq siyasi və strateji araşdırma mərkəzlərinin hesabatları, araşdırılan mövzu

üzrə elmi-tədqiqat işləri, məqalələr, Gömrük və Statistika Komitəsindən götürülən hesabatlar, internet resursları və digər elmi ədəbiyyatlar təşkil edir.

Tədqiqatzamanı tarixi yanaşma, müqayisəli təhlil və sistemli yanaşma metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında neftin və qazın rolunun müəyyən edilməsi ilə bağlı müxtəlif mövqelərin, müasir vəziyyətin və oxşar problemlərin həlli ilə əlaqədar beynəlxalq təcrübənin kompleks şəkildə araşdırılması, Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələrinin geniş təhlil edilməsi və neft-qazın dünya bazarlarına çıxarılması məsələsinin həlli istiqamətində konkret təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Magistr dissertasiyasını mövzunun araşdırılmasına həsr olunmuş nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malik olan tədqiqat işi hesab etmək olar. Dissertasiya işi bu istiqamətdə “Dünya iqtisadiyyatı” fənninin tədrisində bəşəriyyətin enerji daşıyıcıları və xammalla təchizatı problemləri mövzusunun tədrisində dissertasiya materialı istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin strukturu. Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında neft-qazın başlıca amil olduğunu nəzərə alıb dissertasiyanı mövzuya həsr etdim. Dissertasiya işi girişdən, 3 fəsildən, 8 paragrafdan, nəticə və təkliflərdən , istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Birinci fəsil geoiqtisadi strategiyanın tədqiqi haqqındadır.Burada geoiqtisadi strategiyanın mahiyyəti,müasir geoiqtisadiyyat,geoiqtisadiyyatda neft-qaz amili və geoiqtisadi strategiyanın milli iqtisadi maraqların qorunmasındakı rolu öz əksini tapır.

İkinci fəsil Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında neft-qaz amilinin müasir vəziyyətindən bəhs edir.Bu fəsildə geoiqtisadi strategiyanın əsas vektorları,ölkəmizin inkişafında enerji daşıyıcılarının rolu ,ölkəmizin neft və qazının dünya bazarlarına çıxarılması yolları öz əksini tapır.

Üçüncü fəsil Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında neft-qaz amilinin inkişaf istiqamətlərini əhatə edir. Burada Azərbaycanın əlverişli geoiqtisadi mövqeyi, transregional qaz layihələrinin həyata keçirilməsi, Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə enerji sahəsində əməkdaşlığın inkişaf perspektivlərikimi məsələlər ətrafı şərh olunur.

Dissertasiya işinin sonunda nəticə və təkliflər verilmiş, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və internet resursları geniş şəkildə təqdim edilmişdir.

Fəsil I. Geoiqtisadi strategiyanın tədqiqinin nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Geoiqtisadiyyat və geoiqtisadi strategiyanın mahiyyəti

“İqtisadi lüğət”in tərtibatçılarının fikrinə görə, **geoiqtisadiyyat** – dövlətin konkret şəraitdə davranışını tədqiq edən beynəlxalq arenada onun iqtisadi strategiya və taktikasını formalaşdıran tətbiqi elmdir. Geoiqtisadiyyat siyasi, iqtisadi və coğrafi problemlərin geniş spektrini öyrənir.¹ Hərçənd bu cür təfsiri sabit və hamı tərəfindən qəbul olunan hesab etmək olmaz. Bu elmin mahiyyətini başa düşmək üçün tarixə, onun meydana gəlməsi şərtləri və xüsusiyyətlərinə müraciət etmək lazımdır.

Geoiqtisadiyyatın predmeti: 1) qlobal dünyanın başlıca və dünya inkişafının mərkəzi vektoru kimi çıxış edən iqtisadi öyrənilməsi; 2) insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinin (iqtisadi, siyasi, sosial, ekoloji, hərbi və s.) və onun mənəvi-əxlaqi vəziyyətinin (mədəni, etnomilli, etik, mənəvi və i.a.) vahid rəşional davranış və yaşama modelinə sintezi. Bu mənada geoiqtisadiyyat XXI əsrdə dünya inkişafının yeni paradıqması (baxışlar sistemi) kimi çıxış edir.

Geoiqtisadiyyatın dərk edilməsi, qavranılması metodu: həcm-məkan yanaşması – geogenezis – çoxtərəfli, çoxfaktorlu prosesin vahid geoloqistik intrepretasiyada əksi kimi (dünyanın geoiqtisadi atlası).

Geoiqtisadiyyatın bünövrəsi kimi onun terminoloji aparatı – yeni əsas elmi kateqoriyları ifadə edən bir sıra anlayışlar formasındakı atributları çıxış edir ki, bunlara aiddir:² geoiqtisadi məkan, mütəhərrik iqtisadi sərhədlər, əməyin anklavlararası bölgüsü, dolaşan beynəlmiləlləşdirilmiş təkrar istehsal nüvələri (dövləri), dünya gəliri, dünyanın yerli, milli və qlobal geoiqtisadi atlası, yüksək geoiqtisadi texnologiyalar, strateji manevr və strateji effektlər, əmtəə formalarının

¹İqtisadi lüğət / A.İ.Arıxovun red. altında. – M.: HŞOS M.A.Zaxarov, 2001. – səh. 150

² Dərsliyin sonunda verilmiş “Terminlər lüğəti”. Daha dolğun (geniş) terminoloji göstəricilər üçün bax: КочетовЭ.Г. Геоэкономический (глобальный) толковый словарь: Сб. стратегических понятий-новелл: В 2 т. М.: РИОРТА, 2002

təkamülü, geoiqtisadi yaddaş, geoiqtisadi müharibələr, geoiqtisadi tribunal, geoiqtisadi təzminat; neoiqtisadiyyat, etnoiqtisadi sistemlər, etnoiqtisadi transmilliləşmə, geoiqtisadi təhlükəsizlik, geoiqtisadi hüquq və s.

Geoiqtisadiyyat – aşağıdakı üç qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı asılı hissədən ibarət ümumi nəzəri mənzərəyə sığan xarici iqtisadi doktrinlərin formalaşması və xarici iqtisadi strategiya konsepsiyasıdır:

- dünya təsərrüfat sistemi: daxili iqtisadi «reqlament»
- xarici iqtisadi makromodel: milli iqtisadiyyatın xarici sahə ilə əlaqələr sistemi genezisi;
- milli doktrinin strateji realizə arsenalı (dünya təsərrüfat arenasında əməliyyat texnologiyası – yüksək geoiqtisadi texnologiyalar).

Öz növbəsində həmin hissələr səviyyə və bloklara bölünür. Birlikdə onlar geoiqtisadiyyat haqqında təəsurat yaradır .

Geoiqtisadiyyata aşağıdakılar daxildir: ³

- qlobal dünyanın interpretasiyasını iqtisadi atributlar sistemi vasitəsilə əks etdirən konseptual baxışlar;
- beynəlxalq iqtisadi proseslərin baş verdiyi qlobal iqtisadi məkan sərhədlərini müəyyən edən, milli çərçivədən çıxarılmış iqtisadi atributlar və iqtisadi münasibətlər sistemi;
- milli və üst-milli iqtisadi və dövlət strukturları ilə qarışmış milli iqtisadiyyat və dövlət institutlarının simbiozu;
- dövlətin siyasətinin iqtisadi amillərdən, geoiqtisadi atlasda əməliyyatlar aparılmasından, dünya gəlirinin formalaşdırılması və bölüşdürülməsi məqsədi ilə milli iqtisadiyyatların və onların subyektlərinin dünya beynəlmiləşdirilmiş təkrar istehsal nüvələrinə (zəncirlərinə) daxil olmasından asılı olduğunu əsaslandıran politoloji baxışlar sistemidir (konsepsiyasıdır).

³Koçetov E.Q. Geoiqtisadiyyat. Dünya iqtisadi məkanının mənimsənilməsi. – M.: NORMA, 2006.səh 58-59

Geostrategiya (geoiqtisadi strategiya) – çoxölçülü kommunikasiya məkanının daxili və xarici hədələrinin dağıdıcı nəticələrinin (sosium üçün) neytrallaşdırılması bacarığı; geoiqtisadi texnologiyaların köməylə dünya bazarında iqtisadi məqsədlərə nail olma və potensial münaqişələrin qarşısını alma bacarığı.

Geoiqtisadi strategiya, bir qayda olaraq, “gələcəyin sənaye ərazisini” zəbt etmək, tədqiqat fəaliyyətinə, perspektivli elmi istehsalata və ticarətin inkişafına təkan vermək, dövlətin maliyyə qüdrətini gücləndirmək cəhdləri ilə bağlanmışdır.

“Geoiqtisadiyyat” termini XX əsrin 80-ci illərində ABŞ Dövlət departamentinin Milli təhlükəsizlik şurasının məsləhətçisi *Edvard Lüttvark* (1942-ci ildə anadan olub) tərəfindən tətbiq edilmişdir. Geoiqtisadiyyat nisbətən yeni fənn olsa da, iqtisadiyyatın, tarixin və coğrafi məkanın əlaqəsi haqqında müşahidələrə XVIII-XX əsrlərin ən müxtəlif alimlərində rast gəlmək mümkündür.

Geoiqtisadiyyatın nəzəri əsaslarını klassik siyasi iqtisad və geosiyasət yaratmışdır. Məsələn məşhur şotland iqtisadçısı *Adam Smit* (1723-1790) özünün bütün mühakimələrini əmək bölgüsü (həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq səviyyədə) qurmuşdur, lakin o, demək olar ki, məkan reallıqları ilə maraqlanmırdı. Onun davamçısı *David Rikkardo* (1772-1823) beynəlxalq ticarətdə ölkənin ixtisaslaşmasını müəyyənləşdirən müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsinə xüsusi əhəmiyyət verirdi. Siyasi iqtisadın klassikləri fritrederliyin – azad ticarətin müdafiəçiləri kimi çıxış edərək öz əsərlərində bir nəzəriyyə kimi merkantilizmi və sərvət toplanmasında xairici ticarətə üstünlük verən iqtisadi siyasəti kifayət qədər kəskin tənqid edirdilər. Azad ticarət siyasətinin nəzəri əleyhdarları kimi alman tarixi məktəbinin nümayəndələri çıxış edirdilər. Onların bir çox ideyalarını qabaqlayan *Fridrix List* (1789-1846) dövlətin iqtisadi həyata fəal müdaxiləsini tələb edən “tərbiyəvi proteksionizm” konsepsiyasını inkişaf etdirmişdir. Klassik geosiyasət ərazilərin genişləndirilməsi uğrunda mübarizənin zəruriliyini əsaslandıraraq dövlətin inkişaf problemlərini başqa cür həll edirdi. İlk dəfə olaraq *Fridrix Rattsel* (1844-1904) siyasi hadisələrin mənasının izah olunmasına məkan

yanaşmasının yaradılmasına cəhd etmişdir. Onun nəzəriyyəsinə əsasən, dövlətin çiçəklənməsi “məkandan”, daha dəqiq desək, onun ərazi cəhətdən dinamik inkişafından və coğrafi mövqeyindən asılıdır. Sonradan geosiyasi analiz sferasına demoqrafik, sosial, hərbi, iqtisadi və digər amillər daxil edilmişdir ki, bunlar alman və amerikan müəlliflərinin “həyat məkanı” və “həyat maraqları” nəzəriyyələrində lazımi nəticələrə nail olmaq vasitələrini izah etməyə imkan verirdilər. Geosiyasətdə iqtisadi amillərin öyrənilməsində rus tədqiqatçıları A.K.Korsak, İ.İ.İvanyukkov, A.A.İsayev, V.P.Vorontsov müəyyən rol oynamışdılar. Qeyd etmək lazımdır ki, “geoiqtisadiyyat” konsepsiyası ilk dəfə alman tarixçisi *Frits Rerig* (1882-1952) tərəfindən irəli sürülmüşdür, o, iqtisadi amili geosiyasətdə mərkəzi faktor kimi qəbul edirdi. Onun fikrincə, dünya iqtisadiyyatında hər şey beynəlxalq birjaların mərkəzlərinin, informasiya mərkəzlərinin, böyük istehsalatların olduğu yerlərə cəmlənir. Bu ideyaları fransız tədqiqatçısı *Fernan Brodel* (1902-1985) öz əsərlərində populyarlaşdırmışdır. Beləliklə, yeni elmin nəzəri ilkin şərtləri iqtisadiyyat və siyasətin qarşılıqlı əlaqəsinin analizi zərurətindən törəmişdir. Bu arada, italyan tədqiqatçıları *K.Jan* və *P.Savonanın* qeyd etdikləri kimi, bu əlaqə həmişə mövcud olmuşdur. Öz qarşısına müəyyən vəzifələr qoyaraq siyasət qaçılmaz surətdə iqtisadi maraqları nəzərə almışdır. Öz növbəsində, iqtisadiyyat siyasətə bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan maliyyə, texnoloji və sənaye resursları təqdim etmişdir; bundan başqa o, siyasət tərəfindən iqtisadi sanksiyalar və embarqo şəklində də istifadə olunmuşdur.

F.Moro-Defarj hesab edir ki, geoiqtisadiyyatın bir elm kimi meydana çıxması üç amilin qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində baş vermişdir.⁴

1. *Qarşılıqlı asılılığın güclənməsi, şəbəkələrin yaranması.* Telekommunikasiyaların inkişafı, axınların, ələxüsus “qeyri-maddi” axınların (informasiya axını, kapitalın yerdəyişməsi) intensivləşməsi “coğrafiyanın sonu” kimi qeyd olundu. Məkan və zaman artıq həlledici rol oynamırdılar. Faktiki olaraq yeni coğrafiya yaranmışdır; həddən artıq mobil olmaqla o, iqtisadi axınlarla,

⁴Moro-Defarj F. Geosiyasətə giriş – M.: Konkord, 1996. – səh. 104-105.

sərvətin yarandığı və sərf edildiyi fəaliyyət sferalarının lokallaşması və yerdəyişməsi ilə diktə olunur.

2. *“Dəmir pərdə”nin sökülməsi, kommunist eksperimentlərinin iflası.* XX əsrin böyük bir hissəsi boyunca iri ideoloji münaqişələr siyasi-strateji elementlərin (hərbi qüvvələr, nüvə ehtiyatları, təchizat vasitələri) dövlətin güc meyarına çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Hal-hazırda əminliklə demək olmazdır ki, ideoloji xarakterli münaqişələr qəti olaraq keçmişdə qalmışdır, lakin bu münaqişələr müxtəlif formalarda, ayrı-ayrı yerlərdə baş verir və yalnız müstəsna hallarda onlarda iri dövlətlər, xüsusən də dövlətlərin blokları iştirak edir.

3. *Dünya təsərrüfatı əlaqələrinin yeni iştirakçılarının meydana çıxması.* Suveren dövlətlər heç vaxt beynəlxalq həyatın yeganə iştirakçıları olmamışdılar. Bütün dövrlərdə ayrı-ayrı şəxsiyyətlər, siyasi və ictimai təşkilatlar, kilsə kimi qeyri-dövlət institutları da beynəlxalq münasibətlərin xarakterinə təsir göstərmişdir.

Geoiqtisadiyyatın meydana gəlmə səbəbinin digər bir-birini tamamlayan versiyaları da mövcuddur. Məsələn, tanınmış rus alimi E.Q.Koçetov müasir geoiqtisadi mənzərənin dörd “başlıca xüsusiyyətini” ayırd edir:

1. Qloballaşma prosesində dövlətin daxili və xarici fəaliyyəti, daxili və xarici siyasəti arasında sərhədlərin pozulması.

2. Siyasətin iqtisadiləşməsi proseslərinin fəal surətdə inkişafı.

3. Milli iqtisadiyyatların fəaliyyətinin qaydalar məcmusu kimi iqtisadi “reqlamenti” formalaşdıran dünya təsərrüfatı sisteminin dinamik fəaliyyəti.

4. Milli iqtisadiyyatın xarici aləmlə dünya təsərrüfatı əlaqələri tam sisteminin formalaşmasına təsir göstərən xarici iqtisadi əlaqələr tiplərinin (modellərinin) təşəkkül tapması.

Geoiqtisadiyyat dövlətin geoiqtisadi rəqabət şəraitində davranışını tədqiq edir, qlobal bazarda onun strategiya və taktikasının xüsusiyyətlərini analiz edir. Yeni elmin rolu həm də onda başa düşülür ki, məhz o, dünya təsərrüfatı əlaqələrinin

bütün müasir kompleksinin tarazlaşdırılmış və proporsional inkişaf problemini nəzərdən keçirməyə və son nəticədə həll etməyə imkan verir.⁵

“Geoiqtisadiyyat” predmeti həmçinin qlobal dünya – iqtisadiyyat irəliləyişlər kontekstində milli dövlətlərin iqtisadi və siyasi dinamikası prosesləri ilə əlaqələndirilir. Bu mənada geoiqtisadiyyatı dövlətin beynəlxalq arenda sərt rəqabət şəraitində milli rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönəlmiş davranışını tədqiq edən iqtisadi geosiyasət kimi təqdim edirlər. Geoiqtisadiyyatın predmet və məzmununun təhlilinə nəzəri-metodoloji yanaşmaların öyrənilməsi göstərir ki, elmi biliklər sistemində onun yeri hələ müəyyən edilməmişdir.

Bir elm kimi geoiqtisadiyyatın banisi, artıq qeyd olunduğu kimi, amerikan məktəbinin lideri *Edvard Lüttvak*dir. O, hər şeydən əvvəl, inkişaf etmiş dövlətlər arasında iqtisadi rəqabətdə qələbəyə yönəlmiş dövlət siyasətinin nəzəri əsası kimi başa düşülən geoiqtisadiyyatı xarici iqtisadi və xarici siyasi məqsədlərə nail olmaq üçün hərbi gücün istifadəsi xüsusiyyətini əks etdirən geosiyasətə qarşı qoyurdu. Geoiqtisadiyyat “öz əhalisinin daha çox hissəsi üçün daha yaxşı məşğulluq imkanlarını təmin etməyə” və lazım gələrsə, bunu digər ölkələrin əhalisinin ziyanı hesabına etməyə yönəldilmiş iqtisadi müdafiə və həmlə üsullarının işlənilməsi tələb edir.

E.Lüttvakın ilkin xülasəsində geoiqtisadiyyatın vəzifəsi belə müəyyənləşdirilir: “Əgər daxili birlik [milli] birləşdirici təhlükə ilə qüvvətləndirilməlidirsə, bu gün belə təhlükə iqtisadi təhlükə olmalıdır”⁶.

Geoiqtisadi yanaşmanın nəzəri əsası kimi cəmiyyətin strukturunu insanların, onların qruplarının və dövlətlərin qarşılıqlı əlaqəsinin iyerarxiya modeli qismində nəzərdən keçirən amerikan sosioloqu T.Parsonsun fəaliyyət nəzəriyyəsidəki ümumi şərtlər çıxış edə bilər. Bu yanaşma təhlildə həm ayrı-ayrı elementləri: cəmiyyətin əsas funksional alt sistemlərini (iqtisadiyyat, siyasət, sosial

⁵Ştol V. “Geosiyasət”dən “geoiqtisadiyyat”a keçid zərurəti // İcmalçı – Observer – 1999. – № 12. – səh. 53.

⁶Sitat: Tsimburskiy V. Ruslar və geoiqtisadiyyat // Pro et Contra. – Bahar 2003. – C. 8. – səh. 180.

cəmiyyətlər və mədəniyyətlər), həm də ümumilikdə cəmiyyəti birləşdirməyə imkan verir. Funksional alt sistemlər arasında qarşılıqlı mübadilə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, siyasətin cəmiyyətin iqtisadi alt sistemi ilə qarşılıqlı əlaqəsi **resursların səfərbərliyi sistemini** yaradır. Öz uzunmüddətli fəaliyyəti prosesində və bununla bağlı olan daxili differensiasiya ilə o, sabitlik üçün zəruri olan əhəmiyyətli dərəcədə hakimiyyət və əmlak resursları toplayır. Bununla belə funksiyaların aydın həddləri ciddi surətdə gözlənilir: mövcud resurslarla effektiv idarəetmənin təmin olunması iqtisadiyyat və texnologiya sferasıdır; cəmiyyətin məqsədlərinə nail olunması üçün resursların təşkil edilməsinə və səfərbərliyinə və onun adaptiv imkanlarının artırılmasına gəldikdə isə – bu, siyasət sferasıdır. İqtisadiyyat və siyasətin qarşılaşdırılmasını inkişaf etdirərək T.Parsons hakimiyyətin artması prosesini kapital qoyma iqtisadi prosesi ilə müqayisə edir.

Geoiqtisadi yanaşma qloballaşmanın 2007-2008-ci illərin maliyyə böhranı nəticələrinin aradan qaldırılması ilə bağlı müasir inkişaf mərhələsi şəraitində dövlət siyasətinin strategiya və taktikasının işlənilib hazırlanması üçün xüsusi əhəmiyyət qazanır. Geoiqtisadiyyatın siyasət kimi səmərəliliyi dövlətin yaşama şərtidir və həmçinin ölkənin dünya bazarında təşəkkül tapan vəziyyətə uyğunlaşma bacarığından ibarətdir.

Geoiqtisadi problemlərin həlli dövlət siyasətinin müvafiq tədbirlərinin qəbulunu tələb edir: "...geoiqtisadiyyat, onun qanun və mexanizmləri dövlətin inzibati-hüquqi paradigmasına çevrilir. Bu təkcə iqtisadi elm yox, həm də tərkib hissəsi "sosial-hüquqi injeneriya" olan fəndir. Bu şəkildə isə o, siyasi elmə və dövlət idarələri və hüquq orqanları ətrafında debatlar dərin təsir göstərir"⁷. Bu mənada dünyamızın geoiqtisadi reallıqlarının vaxtında nəzərə alındığı ABŞ təcrübəsini xatırlamaq yerinə düşərdi.

Müasir iqtisadiyyatın inkişafının analizi göstərir ki, geoiqtisadi məsələlər siyasi isteblişment tərəfindən ən diqqətli marağa layiqdir. Öz daxili və xarici siyasətində geoiqtisadi amili düzgün nəzərə almadan iqtisadi cəhətdən zəif ölkələr

⁷Jan K., Savona P. Geoiqtisadiyyat. – M.: Ad Marginem, 1997. – səh. 13.

çətin ki, ayağa qalxa bilsinlər. Milli iqtisadiyyat müdafiə yox, həmlə etməlidir, bunun üçün isə yaxşı düşünülmüş, uzunmüddətli və kompleks strategiya və bu strategiyamı həyata keçirməyə qadir dövlət aparatı lazımdır. Beləliklə, dünya bazarındakı vəziyyətə geoiqtisadi yanaşmanın əsasında elmi fənn və siyasi məqsədlərə nail olmaq üçün vasitə kimi geoiqtisadiyyatın inkişaf problemlərinin üç əsas qrupunu ayırd etmək olar:

1) dövlətin geoiqtisadi strategiyasının formalaşmasının nəzəri-metodoloji əsaslarının yaradılması;

2) geoiqtisadi problemlərin həllinin əməli yönəlmiş metodlar kompleksinin yaradılması (taktiki vasitələrin məcmusu);

3) geoiqtisadi təfəkkürün formalaşdırılması (xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi sferasında çalışan mütəxəssislərin hazırlanması və təkrar hazırlanması). Hər bir dövlət strateji perspektiv quraraq, öz inkişaf doktrinasını və strategiyasını formalaşdıraraq özünün gələcəyinin qayğısına qalır. Bu dövlət qarşısında bəzi geoiqtisadi vəzifələr qoyur, o cümlədən:

- yalnız cari maraqlardan deyil, həm də gələcək maraqlardan çıxış edərək dünya təsərrüfat sisteminə “düzülmək”, çünki bu sistem dinamik sürətdə inkişaf edir;

- strateji manevr etmənin üsul və vasitələrinin geniş ehtiyatlarından istifadə etməklə əlverişli geoiqtisadi vəziyyətlərin məqsədyönlü sürətdə yaradılması;

- integrasiya ittifaqları formasını, onların bir vəziyyətdən digərinə çevik keçməsinə idarə etmək, yeni alyanslar yaratmaq, beynəlxalq təsərrüfat münasibətlərinin müxtəlif formalarından istifadə etmək bacarığının formalaşdırılması;

Münasib strategiyanın işlənilib hazırlanması şərti milli iqtisadiyyatın transformasiyası qanunauyğunluqlarının elə üzə çıxarılmasından ibarətdir ki, onlar dünya təsərrüfat sistemi ilə iqtisadi qarşılıqlı əlaqələrin vahid sisteminin formalaşdırılmasına, onun xarakterinə təsir edir. Bu yanaşma çərçivəsində dövlətin xarici iqtisadi strategiyası üç qarşılıqlı şərtlənmiş və qarşılıqlı asılı olan hissələrdən

ibarət olmalıdır: milli iqtisadiyyat, milli doktrinanın həyata keçirilmə strateji ehtiyatı qismində doktrina və dünya təsərrüfat sistemi. Geoiqtisadiyyatın bu hissələrinin nəzəri əsaslandırma, iqtisadi siyasətin formalaşdırılması və onun həyata keçirilməsi ilə bağlı üç səviyyə üzrə inkişafı cədvəl 1-də təqdim edilmişdir.⁸

Cədvəl 1 Mənbə.İ.P.Çyornaya.Geoiqtisadiyyat 2012

Geoiqtisadiyyat: fundamental əsaslar			
Səviyyə	I hissə	II hissə	III hissə
	Milli iqtisadiyyat	Doktrina (strategiya)	Dünya təsərrüfat sistemi
I. Nəzəri panorama	Milli iqtisadiyyatın xarici mühit ilə əlaqələr sisteminin genezisi (xairic iqtisadi model)	Xarici iqtisadi doktrina və onun həyata keçirilməsinin strateji ehtiyatları (strateji əməliyyat aparma texnologiyaları)	Dünya təsərrüfat sistemi; daxili iqtisadi rəqlament
II. İqtisadi doldurulma	Konkret xarici iqtisadi modellər və onların öz aralarında və dünya təsərrüfat sistemi ilə simbiozu	Milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sistemi ilə qarşılıqlı əlaqələrinin müxtəlif sferalarında xarici iqtisadi doktrinanın həyata keçirilməsinin xüsusiyyətləri	Dünya təsərrüfatı sisteminin inkişaf qanunanuyğunluqlarının əsas iqtisadi komponentlər üzrə əks olunması
III. İnkişaf və proqnoz	XXI əsrin əvvəllərində Rusiya milli iqtisadiyyatının xarici iqtisadi islahatları və inkişaf proqnozu	Xarici iqtisadi doktrinada və onun həyata keçirilmə strategiyasında milli maraqların və prioritetlər sisteminin dəyişiklikləri	XXI əsrin əvvəllərində dünya təsərrüfatı sisteminin vəziyyəti və inkişaf tendensiyaları

⁸ İ.P.Çyornaya.Geoiqtisadiyyat -2012.səh 32

1.2.Müasir geoiqtisadiyyatda neft-qaz amili

Dünya iqtisadiyyatı iqtisadi və siyasi kateqoriya olmaqla vahid bir sistem təşkil edir. Bu sistem müəyyən nizama və qaydaya əsaslanmaqla ümumi bir məqsədə xidmət edir. Dünyada mövcud olan ayrı-ayrı dövlətlər, beynəlxalq təşkilatlar və transmilli kompaniyalar dünya iqtisadiyyatının subyektlərini təşkil edir.⁹

Dünya təsərrüfat sisteminə fəal surətdə qoşulmaqla dünya ölkələri özlərinin müvafiq ehtiyatları olmadan cəmiyyətin tələbatını daha dolğun ödəmək istəyirlər. Eyni zamanda ölkələr iqtisadiyyatın səmərəli strukturunu fəallaşdırmaq, müasir texnika və texnologiyaya yiyələnmək, mütərəqqi təsərrüfatçılıq və idarəçilik təcrübəsi qazanmaq istəyirlər. Bu problemlərin həlli ilə yanaşı bu ölkələr özlərinin beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduqları üstünlükləri reallaşdırmaq imkanı əldə etmiş olurlar. Bu baxımdan Azərbaycan respublikasında həyata keçirilən sosial iqtisadi siyasətin strateji istiqamətlərindən biri də ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı sisteminə səmərəli şəkildə inteqrasiya olunmasını təmin etməkdir.

Hər bir milli iqtisadiyyatın və eləcə də dünya iqtisadiyyatının inkişafı iqtisadi ehtiyatlardan – istehsal amillərindən asılıdır. Dünya iqtisadiyyatının təbii ehtiyatları müxtəlif və rəngarəngdir. Bura enerji, torpaq, su, meşə, bioloji (bitki və heyvan aləmi), mineral (faydalı qazıntılar), iqlim və s. ehtiyatlar aiddir.

Dünya iqtisadiyyatının inkişafında bütün bu ehtiyatlardan istifadə edilməsi böyük rola malikdir. Mineral ehtiyatların istehsalı və istehlakı beynəlxalq əmək bölgüsü vasitəsi ilə bütün dünya ölkələrini əhatə edir. Sənayenin inkişafı ilə məhsuldar qüvvələrin inkişafında təbii ehtiyatlar və yerin təkindəki faydalı qazıntılar daha böyük rola malikdir. Yerin təkində və bəzən də yerin üst qatında güclü yanacaq ehtiyatı – kömür, neft, qaz, uran filizi, müxtəlif mineral filizləri, inşaat materialları istehsalı üçün xammal mövcuddur. Bütün bunlar bərk, maye və qaz şəklindədir. Bu ehtiyatlar iqtisadi inkişafın ən zəruri şərti hesab edilir. Bununla yanaşı nəzərə almaq lazımdır ki, elmi texniki tərəqqinin nailiyyətləri nəticəsində

⁹Dünya İqtisadiyyatı. Ə.M. Bədəlov, A.M. Ağayev.. Bakı – 2006 .səh 9-10

bir çox süni, kimyəvi, texniki yeniliklər bu mineral ehtiyatların əvəzlənməsinə zəmin yaradır. Son onilliklərdə bu sahədə Yaponiya, Cənubi Koreya, Sinqapur bir çox nailiyyətlər əldə etmişdir. Bütün bu ehtiyatların hesablanması müxtəlif metodlardan istifadə edilir: bu metodlar kəşf edilmiş, proqnozlaşdırılmış ehtiyatlar və s. hesab edilir.

Müasir dövrün səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, milli təsərrüfatların qarşılıqlı əlaqədə olması faktının və dünyanın tamlığının getdikcə daha çox mütəxəssis və ekspertlər tərəfindən dərk edilməsi prosesi güclənmişdir. Buna görə də müasir sivilizasiyanın demoqrafik, ərzaq, təbii resurslar, ekoloji, beynəlxalq təhlükəsizlik, dünya okeanı və s. bu kimi problemlərinin mahiyyətini hər kəs bilməlidir. Onu da yaddan çıxarmaq olmaz ki, ölkə iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək üçün ilk növbədə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin mühüm formaları olan beynəlxalq ticarəti, kapitalın və əməyin beynəlxalq miqrasiyası proseslərini dərinlən dərk etmək, onların sirlərini ortaya çıxartmaq lazımdır.¹⁰

Məhsuldar qüvvələrin beynəlmilləşməsi və qloballaşması prosesi özünün yeni yüksək nöqtəsinə çatmışdır. Bunun əsasında isə sahibkarlıq kapitalı və onun üzvi şəkildə birləşməsi durur. Transmilli korporasiyalar və transmilli banklar ölkə və dünya təsərrüfatlarının struktur cəhətdən yenidən qurulması amilinə çevrilmiş sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrlə inkişafda olan ölkələr arasında münasibətləri birmənalı şərh etmək çətinləşmişdir. İnkişaf etmiş ölkə və regionların öz aralarında baş verən proseslər də insanı düşündürməyə vadar edir. İstər bütün dünya miqyasında və istərsə də ayrı-ayrı ölkələrdə məhsuldar qüvvələrin mahiyyəti, tərkibi dəyişmişdir. Hazırki dövrdə insan, insan amili, elm, bilik bacarıq, sahibkarlıq fəaliyyəti məhsuldar qüvvələrin tərkib hissələri kimi çıxış edirlər. Ölkələrdə sosiallaşma prosesi güclənir, demokratiya vüsət alır, azad sahibkarlıq inkişaf etdirilir.

¹⁰Dünya iqtisadiyyatı. Dərslik. C. Kərimov, A. Orucov, H. İsrailov. Bakı, 2007, s. 237-238.

Dünyanın müasir sənaye inkişafının tələbləri sırasında neft və neft məhsulları – yanacaq-sürtgü materialları, istilik, elektrik enerjisi, plastmas, asfalt, neft emalı məhsulları və s. birinci yerdə dayanır. Odur ki, yer kürəsinin neft ehtiyatları və bu ehtiyatların məkanı (ərazi mənsubiyyəti) müasir dünyada transmilli mahiyyət kəsb edərək həm planetin inkişaf etmiş sənaye dövlətləri, həm də neftin sahibi olan ölkələrin milli-dövlət maraqları baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Dünyada istehsal olunan bütün elektrik enerjisinin 39,5% - neftdən, 24,3% - kömürdən, 22,1% - qazdan, 6,3% - sudan, 6,3% - atomdan alınır. Göründüyü kimi, neft elektrik enerjisinin də əsas mənbəyi olaraq qalır.

Bu gün dünyanın əsas neft istehlakçısı olan ABŞ (48%) getdikcə Çin, Hindistan kimi dövlətlərlə dünya neft bazarlarında ucuz neft uğrunda toqquşmalı olur. Odur ki, neft istehsal edən ölkələrlə partnyorluq münasibətləri uğrunda dünyanın böyük və inkişaf etmiş dövlətləri arasında ciddi rəqabət mövcuddur.

Dünyanın neft ehtiyatları müxtəlif mənbələrin verdiyi təxmini məlumata görə, 140 - 200 milyard ton arasındadır.¹¹ Bunun təxminən 3 milyard ABŞ-da, 8 milyard Venesuelada, 6 milyard Meksikada, 35 milyard Səudiyyə Ərəbistanında, 13 milyard Birləşmiş Ərəb Əmirliklərində, 5 milyard Azərbaycanda, 4 milyard Liviyada, 2 milyard Nigeriyada, 3 milyard Çində, 17 milyard Rusiyada, 9 milyard Qazaxıstanda və 30 milyard tondan bir qədər çoxu qalan bütün dünya ölkələrindədir.

Azərbaycanın, göründüyü kimi, 5 milyard tona yaxın neft və 5-6 trilyon m³ qaz ehtiyatları ilə dünya enerji ehtiyatlarının təxminən 4%-ni təşkil edir. Qlobal anlamda bu kifayət qədər sanballı rəqəmdir. Lakin milli səviyyədə (ölkənin əhalisinin sayı, ərazisi və daxili tələbatı nöqteyi-nəzərindən) bəhs edilən rəqəm çox böyük sərvətdir və Azərbaycanın dünya dövlətləri sırasındakı mövqeyinə xüsusi təsir göstərir.

¹¹ Спиридонов И.А. Мировая экономика. М., РИОР, 2007, с. 34; Мировая экономика и международные отношения. Учебник. Под ред. А.С.Булатова. М., 2008, с. 134.

Neft istehlakına görə ABŞ başda olmaqla, Qərbin inkişaf etmiş sənaye dövlətləri, Çin, Hindistan və Rusiya dünyada öncül yerləri tuturlar. Hesablamalara görə dünyada insanlar neftlə tanış olduqları dövrdən bu günə qədər təxminən 100 milyard ton neft istehsal etmişlər. Bu gün dünyanın təxminən 80 ölkəsində ildə 3,6 mlrd.ton neft istehsal olunur. Neftin istehsalına görə dünyada 1-2ci yerləri Rusiya (480 mln.ton) və Səudiyyə Ərəbistanı tuturlar. Ən çox neft istehsal edən ölkələr sırasına ABŞ (350 mln.ton), İran, Meksika, Venesuela, Çin, Norveç də daxildirlər.¹²

Regional anlamda Fars körfəzi ölkələri dünyanın neftlə zəngin ən əhəmiyyətli geoiqtisadi və geosiyasi bölgəsi hesab olunur. Xəzər hövzəsi ölkələri (Rusiya, Azərbaycan, Qazaxıstan, İran və Türkmənistan) yanacaq enerji resurslarının həcminə görə dünyanın ən əhəmiyyətli ikinci geoiqtisadi və geosiyasi bölgəsi hesab olunur. Xarici ekspertlərinin hesablamalarına görə Xəzərətrafı 5 dövlətin birlikdə yanacaq və energetika ehtiyatları 51-57 milyard tona yaxındır.¹³

Xəzər regionunun dünya enerji məkanındakı yeri və rolu günü-gündən artır. Odur ki, ABŞ bu bölgəni özünün milli maraq zonası elan etmiş, Avropa İttifaqı ölkələri, Çin, Yaponiya kimi dövlətlər isə regionda təmsil olunmaq üçün ciddi səylər göstərirlər.

Dünyanın müasir geoiqtisadi oriyentirlərinə təsir edən mühüm faktorlardan biri də enerji məhsullarının təhlükəsiz yollarla dünya bazarlarına və əsas istehlakçılara çatdırılması məsələsidir. Bu mənada Xəzər hövzəsinin karbohidrogen ehtiyatlarının – neft və qazın ixrac marşrutları, hansı ölkələrin ərazilərindən keçməsi məsələsi də müasir geosiyasi və geoiqtisadi problemlərin mərkəzində durur. Bu məsələdə həm region dövlətləri – Rusiya, İran, Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan, Ukrayna, həm

¹² Мировая экономика и международные экономические отношения. Под ред. А Булатова. М., 2008, с. 135.

¹³ Прикаспийский регион: стратегическое значение пространства и нефти. «Центральная Азия и Кавказ». 2001, №3

dünya dövlətləri – ABŞ, Avropa İttifaqı ölkələri, Çin, Yaponiya, həm də neft istehsal edən əsas ölkələr – Fars körfəzi ölkələri, Norveç, Venesuela və başqalarının maraqları mütləq qaydada təmsil olunur. Biri nefti öz ərazisindən keçirməklə tranzit maraqlarını, digəri onun hansı marşrutla – hansı bazara axacağı ilə özünün satış bazarında yaranacaq rəqabət maraqlarını, üçüncülər özləri üçün daha ucuz, təhlükəsiz və sabit enerji qaynaqları təmin etmək maraqlarını, dördüncülər sərvətlərini dünya bazarlarına sərbəst çıxarmaqla öz milli dövlətçilik və maddi problemlərinin həlli məsələlərini təmin etməyə çalışırlar. Məsələ burasındadır ki, neftin əsas istehlakçıları hesab olunan “böyük səkkizlər” (ABŞ, Yaponiya, Qərbi Avropa dövlətləri və Rusiya) təxminən dünya neftinin 2-3 hissəsini istehlak edirlər. Proqnozlara görə, 2014-cü ildə dünyanın neftə olan ehtiyacı gündə 91 milyon barel (hazırda bu rəqəm 75 milyondur) olacaqdır ki, bunun da ən azı 49%-nı ABŞ, Yaponiya və Qərbi Avropa, 41%-nı inkişaf etməkdə olan ölkələr, 10%-nı isə keçid dövrünü yaşayan dövlətlər istehlak edəcəkdir.¹⁴

Bu gün üçün əsas neftin böyük hissəsi Fars körfəzi ölkələrindən, Şimalı Afrikadan, Meksika, Venesuela, Şimal dənizi (Norveç) və Rusiyadan ixrac edilir. Ərəb nefti dünya bazarlarına Fars körfəzi ilə Dünya Okeanını birləşdirən Ormuz boğazından keçərək ixrac edilir ki, bu boğazın bir tərəfi İrana məxsusdur. Digər marşrut isə Suriyadan və Türkiyədən keçən neft kəmərləri vasitəsilə Aralıq dənizinə çıxır ki, bu da terrorçuların, qeyri-sabit mövqeyi ilə fərqlənən Suriya hakim dairələrinin təsiri altındadır. Odur ki, Qərb dairələri ərəb neftinə və qeyri-sabit Fars körfəzi marşrutuna yaxın on ildə daha sabit əvəzedici mənbə tapmaq istəyir. Belə mənbə, əlbəttə, Xəzər nefti, sabit marşrut isə Bakı-Tbilisi-Ceyhan ola bilər. Tədqiqatçıların fikrinə görə, Xəzər inkişaf etmiş ölkələr üçün əlavə enerji mənbəyi rolunu oynamağa qadirdir.

¹⁴ E.Q.Mehrəliyev. Beynəlxalq siyasətdə neft amili. Bakı, 2005, s. 20.

Neftin geoiqtisadi hərəkəti, bir qayda olaraq, beş əsas mərhələdən ibarətdir: hasilat – nəql – emal – yenə də nəql –satış. İnkişaf etmiş dövlətlər xam nefti şasilat yerindəcə (bəzən elə özləri də şərikli hasil edir) alır, qalan bütün mərhələləri özləri icra edirlər.

Azərbaycan, əlbəttə, bəzi texnoloji və investisiya məhdudiyyətləri üzündən, əsasən xam neft satır. Xəzər dənizindəki ehtiyatların isə hasilatını da bəzən təkbaşına deyil, xarici şirkətlərlə şərikli həyata keçirir, deməli, - öz gəlirlərinin böyük qismini itirir. Gələcəkdə neftin hasilatını və emalını yüksək texnologiya əsasında müstəqil iəşkil edə bilsə, onda ölkəmiz hazır neft məhsullarını dünya bazarlarına çıxararaq daha çox gəlir əldə edə bilər. Bu gün isə hələ ki, Azərbaycan yaxşı halda xam neft ixrac edir, yaxud da zəngin neft yataqlarını xarici şirkətlərlə birgə istifadə edir.

Dünya enerji resursları sırasında neftdən sonra ən önəmli yeri təbii qaz tutur. Bu yanacaq neftdən həm ucuzdur, həm də onun ehtiyatları yer kürəsində daha çoxdur (təxminən 150 trilyon kub.m.). Qaz ehtiyatlarının 40% inkişaf etmiş ölkələrdə, $\frac{1}{3}$ -i – Rusiyada, $\frac{1}{4}$ isə İranda yerləşir.

Dünyanın ən çox qaz istehsal edən ölkələri sırasında Rusiya (orta hesabla 650 milyard kub.m. ildə istehsal edir), ABŞ (550 mlrd.m³), Kanada (190 mlrd.m³), Böyük Britaniya (90 mlrd.m³), Əlcəzair (75 mlrd.m³), Hollandiya (65 mlrd.m³), İndoneziya (70 mlrd.m³), İran (50 mlrd.m³), Səudiyyə Ərəbistanı (46 mlrd.m³), Özbəkistan (51 mlrd.m³), Norveç (48 mlrd.m³), Malayziya (40 mlrd.m³), Meksika (35 mlrd.m³), Türkmənistan (50 mlrd.m³), Azərbaycan (27mlrd.m³ - 2010-cu il) və Qazaxıstan (12 mlrd.m³) daxildir.¹⁵

Hər il dünyada orta hesabla 2trilyon 600 mlrd. m³ qaz istehsal olunur ki, bunun da orta hesabla 60-70%-ni ABŞ, Almaniya, Yaponiya, Fransa, İtaliya, Ukrayna, Polşa və digər Avropa dövlətləri istehlak edir.

¹⁵2010-cu il Azərbaycan iqtisadiyyatı ucun uğurlu olmusdur. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin giriş nitqi. İqtisadiyyat qəzeti, 21-25 yanvar 2011-ci il. .

Rusiya özünün və Türkmənistan qazının Avropa və Avrasiya məkanına əsas ixracçısıdır. Hər il bu ölkə dünyanın qaz təminatının təxminən 40-45%-ni ödəyir. Rusiyanın Avropaya ixrac etdiyi qaz və malik olduğu qaz kəmərləri sistemi bu ölkə üçün həm də Avropanın geosiyasi mexanizmlərinə təsir imkanı yaradır. Misal üçün, müxtəlif ölkələrə qazı müxtəlif qiymətlərlə satarak, qiymət fərqiindən istifadə edərək öz tələblərini, geosiyasi və digər maraqlarını xarici aləmə təlqin edir.

Xəzər hövzəsinin zəngin qaz ehtiyatlarının (Türkmənistan, Qazaxıstan və Azərbaycan qazı nəzərdə tutulur) Bakı-Tbilisi-Ərzurum marşrutu ilə Türkiyəyə, oradan da Avropa bazarlarına çıxarılması üçün Azərbaycanın, ABŞ və Qərb dövlətlərinin reallaşdırdığı layihə Rusiyanın bu bazarda tam hegemonluğuna bir qədər son qoya bilər.¹⁶

Xəzər dənizinin sahillərində yerləşən Azərbaycan Respublikasının müstəqil inkişafı, dövlət təhlükəsizliyi və geosiyasi mövqeyi, onun zəngin karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi və dünya enerji bazarlarına sərbəst nəqli bu gün təkcə ölkəmizin xarici iqtisadi siyasət prioritetlərindən deyil, eyni zamanda müasir dünya iqtisadiyyatın və beynəlxalq aləmin aktual mövzularından sayılır. Xəzər dənizi və onun Azərbaycan sektorunun neft və qaz ehtiyatları hazırda təkcə regionun Rusiya, İran, Ukrayna, Türkiyə kimi dövlətlərini deyil, həmçinin dünya enerjisinin ¾-nü istehlak edən ABŞ, İngiltərə, Fransa, İtaliya, Hollandiya, Polşa, Yaponiya, Çin və bir çox digər Qərb və Şərq dövlətlərini ciddi şəkildə maraqlandırır. Bunun əsas səbəblərindən biri də Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən əsasını qoyduğu və müvəffəqiyyətlə həyata keçirilən yeni neft strategiyasıdır.

Əsası 1994-cü ilin 20 sentyabrında “Əsrin müqaviləsi” adlanan neft müqaviləsinin bağlanması ilə qoyulan bu strategiya Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi digər dünya ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin genişlənməsinə və

¹⁶Мировая экономика и международные отношения. М., 2008, с. 135.

beynəlxalq mövqelərinin möhkəmlənməsinə, Avropa İttifaqına integrasiya olunmasına, əsas dünya ölkələri, ilk növbədə, böyük dövlətlərlə dostluq və strateji əməkdaşlıq münasibətlərinin yaranmasına və inkişafına əlverişli imkan və müsbət zəmin yaratmışdır.

Azərbaycanın müstəqillik qazanması onun həm qonşu ölkələrlə, həm də dünya ölkələri ilə iqtisadi, həmçinin xarici ticarət əlaqələrinin artmasına təkan vermişdir. Xarici ticarət sahəsində həyata keçirilən tədbirlər xarici ticarət sektorunun ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən birinə çevrilməsinə və xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Ölkədə azad iqtisadiyyat, özəl bölmənin inkişafı, respublikanın həm siyasi, həm də iqtisadi nüfuzu və yerləşdiyi əlverişli coğrafi şərait də xarici ticarət əlaqələrinin həcmnin və miqyasının artmasına böyük imkan yaratmışdır.¹⁷

Hazırda Azərbaycanda istehsal olunan məhsullara dünya bazarında maraq artır və bu malları alan ölkələrin sayı getdikcə artır. Xarici ticarətin strukturu dəyişikliyə uğradığı kimi, onun ticarət partnyorlarının da tərkibi dəyişib. Belə ki, əgər ölkənin ticarət partnyorlarının sayı 1997-ci ildə 84, 1999-cu ildə isə 121 ölkə olmuşdursa, hal-hazırda onların sayı 150-ə yaxın olmuşdur.

Əvvəllər Azərbaycanın əsas ticarət partnyorlarını MDB ölkələri təşkil edirdisə, indi bu nisbət Avropa Birliyi ölkələrinin xeyrinə dəyişib. MDB ölkələri arasında Azərbaycanla ən çox ticarət dövriyyəsinə malik olan ölkə Rusiya Federasiyasıdır. Bu ölkənin Azərbaycanın ticarət dövriyyəsindəki payı 50%-dir. Digər MDB ölkələri ilə müqayisədə Rusiyanın daha böyük üstünlüyə malik olmasının səbəbi bu ölkənin Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsulları üçün böyük bazara sahib olmasıdır.

Son dövrlərdə, xüsusilə xarici neft şirkətlərinin Azərbaycanın neft sektoruna iri həcmli investisiyalarından sonra ölkənin xarici ticarət dövriyyəsində Avropa Birliyi ölkələrinin rolu artmağa başlayıb. Bu tendensiya Bakı- Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin işə düşməsindən sonra xüsusilə nəzərə çarpır.

¹⁷http://www.azerbaijans.com/content_1679_az.html

Azərbaycan Avropa Birliyi, ABŞ, Norveç, Kanada, Türkiyə, İsveçrə və Yaponiyanın Ümumiləşdirilmiş Preferensiyalar Sisteminə qoşulmuşdur ki, bu da Azərbaycan mənşəli malların bu bazarlara rüsumsuz və ya aşağı rüsumlarla daxil olmasına imkan verir.

Bununla yanaşı Azərbaycan Respublikası Rusiya, Qazaxıstan, Ukrayna, Moldova, Belarus, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Tacikistan ilə Sərbəst ticarət haqqında Saziş imzalamışdır. Yalnız Rusiya və Qazaxıstan ilə imzalanmış sazişlərdə spirtli içkilər və tütün məmulatları sərbəst ticarət rejimindən istisna edilmişdi.

1.3.Geoiktisadi strategiyanın milli iqtisadi maraqların qorunmasında rolu

Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasının inkişaf istiqamətlərinin dəqiqləşdirilməsi əsasında ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmasının perspektivlərini görmək olar.

- dövlətlərin və regionların bir-birindən iqtisadi asılılığı daha sürətlə artacaq;
- regional və global iqtisadi problemlər daha da kəskinləşəcək;
- güclü və dağıdıcı silah ehtiyatları çoxalacaq;
- regional və beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya proseslərində ölkələrin geniş vətəni iştirakına zərurət artacaq;
- ümumdünya iqtisadi problemlərinin dərhal həllinə daha çox ehtiyac yaranacaq və bunların həlli üçün yeni, ümumbəşəri həmrəylik mexanizminin işlənilməsi tələb olunacaq.

Geoiqtisadi inkişaf konsepsiyası ilə milli iqtisadi mənafeələr arasında qarşılıqlı əlaqənin başa düşülməsinə metodoloji yanaşmanın müəyyənləşdirilməsində iqtisadi, sosial, mədəni və etik dəyərlərin, meyarların rolu xeyli güclənir və aktuallaşır. Bugün dünyanın super iqtisadi güc dövlətləri müxtəlif

regionlarda iqtisadi və siyasidəyişikliklərə “yardım göstərmək” pərdəsi altında regional iqtisadi vəziyyətin “yaxşılaşdırılması” üçün müxtəlif güc modellərindən istifadə edirlər. Təsadüfi deyilki, məhşur siyasətçi Genri Kisencer özünün “Diplomatiya” əsərində yazır ki, “Bugün Birləşmiş Ştatlara dünyaya meydan oxumaq o qədər də təhlükəli deyil” ¹⁸. Bümənada ABŞ və onun müttəfiqləri ayrı-ayrı regionlarda yeni iqtisadi və siyasi gücimperiyalarının dirçəlməsinə imkan vermir. Çünki bu, ABŞ-ın daha iri Avroatlantikasistemi yaratmaq kimi geostrateji məqsədinin formalaşmasına əngəl törədə bilər.

Geoiqtisadi inkişafa iqtisadi mənafeələr balansına əsaslanan yeni yanaşmanın işlənilib hazırlanması üçün bu gün müttəfiqlik əlaqələrinə və birləşmələrinə yenidən baxılmasını tələb edir. Bir tərəfdən qarşılıqlı iqtisadi asılılıq və integrasiya prosesləri inkişaf etdikcə blok daxili əlaqələr hərtərəfli inkişaf edir, rəngarənglik kəsb edir, həmin proses daha da güclənir. İqtisadi əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsi yolu ilə, xüsusilə xammal-materiallar ixrac edən ölkələrlə texnika-texnologiya ixrac edən ölkələr arasında əməkdaşlığın yeni qaydalarına daha çox ehtiyac yaranır. Digər tərəfdən isə iqtisadi blokların və təşkilatların iştirakçısı olan dövlətlər üçün müəyyən mənada iqtisadi birləşmələr ləngitmə amili olmağa başlayır.

Müasir dövr göstərir ki, geoiqtisadiyyatla milli iqtisadi mənafeələrin uyğunlaşdırılmasının ən mühüm yolu dünyada iqtisadi inkişafı sürətləndirməkdir. Əgər hər hansı bir dövlətdə sosial həyatın başlıca məqsədi hərbi əlaqələr olarsa sabit inkişafdan danışmaq olmaz. Son nəticədə ölkənin təbii və iqtisadi ehtiyatları hərbiyə yönəldilməklə sosial qurumların inkişafına əngəl törədir. Hazırda belə vəziyyət geoiqtisadiyyatla milli iqtisadi mənafeələr arasında uyğunsuzluq yaradaraq geostrateji amillərin toqquşmasına və bir sıra münaqişələrə səbəb olur. Bu, özünü

¹⁸Кесинджер Г. *Дипломатия*. М.: 1997.

hər şeydən əvvəl, ABŞ-ın, Fransa'nın və Böyük Britaniyanın Ərəb dünyasında yeritdikləri geosiyasətində özünü göstərir.

ABŞ strateqlərinin dediklərinə görə, Qərbi Avropanın iqtisadi cəhətdən güclü ölkələrinin (*Almaniya, Fransa və s.*) strateji mövqeyi ona imkan verir ki, "ayaqqabılarını suya batırmadan" öz iqtisadi potensialı ilə Avropada, Asiyada və Orta Şərqdə əlverişli iqtisadi fəaliyyət göstərsin. Halbuki, ABŞ və bu kimi ölkələrin iqtisadi fəaliyyəti onların iqtisadi gücü yalnız dəniz kommunikasiyaları sayəsində mümkün ola bilər. Məhz geoiqtisadi mənafehlərin işlənilib hazırlanmasında bu gün də həmin amillərdən istifadə olunur. Hazırda və gələcəkdə iqtisadi zorakılıqla xammal mənbələrini və satış bazarlarını ələ keçirmək üçün dünyanı iqtisadi və ərazi cəhətdən yenidən bölüşdürmək öz aktuallığını itirmişdir. Geoiqtisadiyyatın başlıca aspekti ilə bağlı olan bu problem dünya birliyi tərəfindən beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində qəbul olunmur.

ABŞ-ın prezidentləri olmuş ata və oğul Buşların hakimiyyəti dövründə işlənilib hazırlanmış "Yeni Amerika milli iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası"na görə, ABŞ Atlantik okeanının sərvətlərindən milli iqtisadi mənafehlərini həyata keçirmək naminə daha səmərəli istifadə etmək fikrindədir.

Gələcəkdə Yaxın Şərqin təbii potensialından ABŞ-ın mənafehlərinə uyğun istifadə etmək imkanları Avropadakı potensialla müqayisə olunur. Buna isə analogi formada cavab verilməlidir. Bu gün amerikalıların Qərbi meyli özünü güclü göstərməkdədir. ABŞ əhalisinin 99%-i (*ölkə liderlərinin 42%-i*) Avropanı ABŞ üçün Asiyadan daha vacib hesab edirlər. Ölkə liderlərinin 85%-i, əhalinin isə 49%-i vahid Avropa məkanının yaranmasına pozitiv yanaşırlar.

Dünyada yeni geoiqtisadi mərkəzlərin kombinasiyası və müasir geoiqtisadi vəziyyəti səciyyələndirən "Ekonomist" jurnalı hesab edir ki, hazırda dünya dövlətlərindən bir kvartet yaranmışdır. "Güclü Amerika, inkişaf edən Çin, mübarizə aparan Rusiya, mövqeyi müəyyənləşdirilmiş Avropa böyük dövlətlərin yeni kvartetini təşkil edirlər". Gələcəkdə bunlara Yaponiyada və müsəlman dünyasında yarana biləcək iqtisadi güc mərkəzi birləşə bilər. Hesab edilir ki, güclü

dövlətlərə Türkiyə, Braziliya və Hindistan da qoşula bilər. Dünyada iqtisadi güclərin nisbəti dəyişdikcə ehtimal etmək olar ki, yeni tip münaqişələr də yarana bilər.

Yuxarıda deyilənlər bunu deməyə əsas verir ki, geoiqtisadiyyat bütün iqtisadi və siyasi problemləri, o cümlədən milli iqtisadi mənafehlərin müəyyənləşdirilməsində müstəsna rol oynaya bilər. Bu mənada, milli iqtisadi mənafe anlayışı yalnız beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin aparatında deyil, eyni zamanda geoiqtisadiyyat nəzəriyyəsinin əsas kateqoriyalarındandır. Geoiqtisadiyyatla milli iqtisadi mənafe arasında qarşılıqlı əlaqənin qiymətləndirilməsində müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin yeni reallıqlarına cavab verəcək ümumi meyarlardan istifadə edilməlidir. Geoiqtisadi ziddiyyətlərin müasir mahiyyətini düzgün dərk etmək tələbi ön sıraya çıxır. Geoiqtisadiyyat konsepsiyasında milli iqtisadi mənafe özünün konkret ifadəsini ölkənin xarici iqtisadi siyasət kursunda tapır. Bunu başa düşmək üçün ölkənin dünya iqtisadiyyatında tutduğu və ya tutmaq istədiyi mövqe ilə, həmçinin digər dövlətlərə münasibətdə güddüyü məqsədlərlə əlaqələndirilməlidir.¹⁹

Fikrimizcə, milli iqtisadi mənafehlər əbədi olmasa da, hər halda təbii və obyektiv haldır. Çünki coğrafi-iqtisadi amillər dəyişməz, əbədi amillərdir. Buna görə də hər bir sonrakı nəsil həmin problemlərlə üzləşəcək, onların həlli yollarını axtarmalı olacaqdır. Müasir reallıq göstərir ki, Qərbin Yaxın Şərqdə və ərəb dünyasında geoiqtisadi inkişaf baxımından müəyyən strateji marağı vardır. Qərbin adı çəkilən regionlarda daimi iqtisadi fəaliyyəti onun strateji marağı ilə bağlıdır. Həmin strateji maraq -də təqdim edilmişdir:

¹⁹Stiglitz C.E. Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar. Bakı: 2004.

Sxem 1. Geoiqtisadi inkişaf və milli iqtisadi marağın qorunması



Sxem 1. Geoiqtisadi inkişaf və milli iqtisadi marağın qorunması

ABŞ-ın timsalında demək olar ki, ölkənin iqtisadi marağı dövlətin iqtisadi siyasət səhnəsində özünün iqtisadi diplomatiyası vasitəsilə iqtisadi mənafeələrini həyatakeçirməsidir.²⁰ Bu mənada, dövlətin xarici iqtisadi siyasəti digər dövlətlərə münasibətdə onun milli iqtisadi mənafeəsinin ifadəsidir. Əgər hər hansı bir dövlət özünün milli iqtisadi mənafeəsinə mövcud humanizm ruhunda ifadə edərsə, onda həmin dövlət özünün iqtisadi tələbatını və ambisiyalarını məhdudlaşdırmalı, "balanslaşdırılmış mənafeələr" prinsipini rəhbər tutmalıdır. Mənafeələr balansı siyasəti geniş həyata keçirilərsə, onda dövlətlər öz milli iqtisadi mənafeələrinin qarşılıqlı uzlaşdırılması üçün onlara müntəzəm baxmağa məcbur olacaqlar. Ölkənin milli iqtisadi tələbatının və onların ödənilməsi imkanlarının nəzərdən keçirilməsi üçün milli iqtisadi mənafeələrin obyektiv qiymətləndirilməsinə nail olmaqlazımdır. Nəzərə alınmalıdır ki, dövlətin geoiqtisadi səylərinin əsasında obyektiv qiymətləndirilən milli iqtisadi mənafeə durmalıdır. Belə halda milli iqtisadi mənafeənin həyata keçirilməsini əsas tutan geoiqtisadiyyatın özünün də mahiyyətinin dəyişməsi zərurətini qəbul etməli oluruq.

Bir ölkənin milli iqtisadi mənafeələrini digər ölkələrin mənafeələrinə uzlaşdırmaqla əməkdaşlığa, qarşılıqlı inkişafa girməklə yeni qaydalara əsaslanan

²⁰Экономическая и национальная безопасность. М.: 2004

dünya yarana bilər. Bu mənada, yeni keyfiyyəti ilə geoiqtisadiyyat dünya inkişafının əsas aləti ola bilər. Çünki belə geoiqtisadiyyat obyektiv mövcud olanın dəyişməzliyinin əsasında dayanır. Burada, bir tərəfdən, məkan coğrafi amil, digər tərəfdən isə dövlətin daxili və xarici iqtisadi potensialı dayanır. Geoiqtisadiyyatın bu günün tələbləri baxımından yeni məzmun kəsb etməsi, fikrimizcə, ona gətirib çıxarır ki, ölkələr bu gün gördüyümüz "müdrək" iqtisadi güc və geosiyasi kombinasiyalardan əl çəkməli və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin yeni modelini hazırlamalıdırlar. Tarixi təcrübə göstərir ki, dövlətin geoiqtisadi vəziyyəti onun tərəfdaşlar seçməsində və rəqibləri ilə qarşılıqlı münasibətlərinin inkişafında həmişə üstün yer tutmuşdur. Hazırda da belədir, yəni ölkənin xarici iqtisadi siyasətini formalaşdıran geoiqtisadi ölçülər ciddi nəzərə alınır və dəqiqləşdirilir.

Hazırda Yeni Dünyanın yeni qaydalarla tənzimlənməsi şəraitində geoiqtisadi siyasətin bütün potensialı milli və regional iqtisadi mənafeələrin uyğunluğunun dünya miqyasında müdafiə olunmasına yönəldilməli, bütün siyasi və iqtisadi diplomatiyanın hərəkətverici qüvvəsinə çevrilməlidir. Bu mənada, Qafqazla, xüsusən, Cənubi Qafqaz regionu ilə bağlı yeridilən geoiqtisadi siyasət diqqəti cəlb edir.

Hazırda Azərbaycanın iqtisadi diplomatiyası geoiqtisadiyyat konsepsiyasını hazırlayarkən özünün milli iqtisadi mənafeələrini dəqiq və hərtərəfli dərk etməli və belə bir mühüm prinsipdən çıxış etməlidir: milli iqtisadi mənafeələr yalnız başqa tərəfin milli iqtisadi mənafeələrinə qarşılıqlı hörmət şəraitində uğur qazana bilər. İndiki geoiqtisadi vəziyyətdə Azərbaycanın milli iqtisadi mənafeələrinə aşağıdakıları da daxil etmək olar:

- ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpası və onun qorunmasını təmin etmək;
- bazar iqtisadiyyatının inkişafını və onun regional inteqrasiya proseslərinə qoşulmasını sürətləndirmək;
- respublikada siyasi sabitliyin daha da möhkəmləndirilməsi və iqtisadi islahatların dönməzliyinə təminat verən siyasi və iqtisadi demokratiyanı inkişaf etdirmək;

- Azərbaycan iqtisadiyyatının yeniləşən beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində fəal və tam hüquqlu iştirakını təmin etmək.

Mənbə İ.Kərimli. Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf konsepsiyası və milli iqtisadi mənafeələr problemi Azərbaycanın vergi jurnalı.

Sxem 2. Azərbaycanın geoiqtisadi siyasətinin istiqamətləri



Sxem 2. Azərbaycanın geoiqtisadi siyasətinin istiqamətləri

Məlumdur ki, bu gün Azərbaycan özünün geoiqtisadi mövqeyinə görə bir çox ölkələrin, daha dəqiq deyilsə, ABŞ, Rusiya, İran və Türkiyə kimi dövlətlərin siyasi-iqtisadi maraqlarının toqquşduğu bir bölgəyə çevrilmişdir.

Geoiqtisadi məkanda milli iqtisadi mənafeələr balansının obyektiv qiymətləndirilməsi baxımından xarici tərəfdaşlarla sabit iqtisadi əlaqələrin yaradılması üçün dövlət özünün xarici iqtisadi siyasət fəaliyyətini yenidən qura bilər. Bunun üçün sxem 2-də də təqdim olunduğu kimi, aşağıdakı amillərin köməyindən istifadə etmək lazım gəlir:

- geoiqtisadiyyata daxil olan ölkələrin milli iqtisadi mənafeələri arasında Azərbaycanın milli iqtisadi mənafeələrinin reallaşması üçün müntəzəm informasiya mübadiləsi aparmaq;
- geoiqtisadiyyatda milli iqtisadi mənafeələri uyğunlaşdırmaq üçün müxtəlif səviyyələrdə görüşləri vaxtaşırı həyata keçirmək;
- konfedsial və gizli danışıqlar da daxil olmaqla, ikitərəfli müqavilələr və sazişlər bağlamaq;

- tərəfdaş dövlətlərin daxili və xarici iqtisadi siyasət imkanlarının inkişafı naminə başqa dövlətlərin həmin imkanları məhdudlaşdırmaq cəhdinə qarşı tədbirlər görmək;
- ölkənin milli iqtisadi mənafeələrinə qarşı haqsız müdaxilə hallarında geoiqtisadiyyatın yeridəcəyi qismən, yaxud tam iqtisadi blokadaya hazır olmaq.²¹

Sxem 3. Geoiqtisadiyyatda Azərbaycanın milli iqtisadi mənafeələrinin reallaşması amilləri



Sxem 3. Geoiqtisadiyyatda Azərbaycanın milli iqtisadi mənafeələrinin reallaşması amilləri

Milli iqtisadi mənafeələrin reallaşmasının mühüm ümumiləşmiş göstəricisi ölkədə ÜDM-in artımı hesab edilə bilər ki, bu da bütün ölkə vətəndaşlarının və təsərrüfat subyektlərinin iştirak səviyyəsini göstərir.

Bunun əsasında Azərbaycan özünün milli iqtisadi mənafeələrini həyata keçirəcək bir mexanizm olan xarici iqtisadi siyasətin başlıca istiqamətlərini dəqiqləşdirməlidir. Bu mənada, ən vacib şərt qonşu dövlətlərlə normal münasibətlər yaratmaq ideyasına söykənməkdir. Bunu əsas götürərək ölkəmizdə milli iqtisadi mənafeələr baxımından xarici iqtisadi siyasətimizin aşağıdakı istiqamətlərini göstərmək istərdik:

- geoiqtisadi baxımdan MDB dövlətləri ilə iqtisadi əlaqələri normal saxlamaq son dərəcə vacibdir. İki əsrə yaxın əvvəlcə Rusiya imperiyasında, sonra isə keçmiş SSRİ-nin tərkibində yaşamış Azərbaycan üçün bu, olduqca həyati tələbatdır.

²¹İ.Kərimli. Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf konsepsiyası və milli iqtisadi mənafeələr problemi. Azərbaycanın vergi jurnalı. 3/2012 səh 131-144

Unudulmamalıdır ki, türk dünyası dövlətlərinin böyük əksəriyyəti MDB məkanında yerləşir;

- "İpək yolu"nın üstündə yerləşən, zəngin təbii ehtiyatları olan Azərbaycan Avropa dövlətlərinin iqtisad maraqlarından faydalanmağın yollarını axtarmaq istiqamətində geostrateji araşdırmalar aparmalıdır;
- ABŞ-ın Qafqaz regionuna, xüsusilə, Azərbaycana strateji nüfuz bölgəsi kimi baxdığını və Azərbaycan gerçəkliyinə artan iqtisadi marağını nəzərə almaq olduqca vacibdir;
- Azərbaycan özünün milli iqtisadi mənafeələrini Şərq xarici iqtisadi siyasətinə istiqamətləndirməlidir. Asiya və Afrikanın islam dövlətləri ilə intensiv iqtisadi əlaqələr saxlanılmalıdır. Güclü Azərbaycanın formalaşması onun müasir geoiqtisadi reallıqlarını düzgün nəzərə alan yetkin milli iqtisadi mənafeələrindən, onların reallaşması mexanizmindən çox asılıdır.

Azərbaycanın milli iqtisadi mənafeələrinin həyata keçirilməsi, geoiqtisadi inkişaf səviyyəsində uğur qazanmasının əhəmiyyəti daha çox müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlər səviyyəsində üzə çıxır. Bu mənada, ölkəmizin geoiqtisadi inkişafını özündə əks etdirən neft strategiyası milli iqtisadi mənafeələrlə yanaşı, koalisiya (*dövlətlərarası*) mənafeyini də özündə əks etdirir. Bu da ölkənin milli iqtisadi mənafeələrinin nəinki bu gün və sabah, habelə yaxın və uzaq perspektivdə reallaşması diapazonunu genişləndirir. Belə şəraitin özü ölkənin iqtisadi diplomatiyasının formalaşmasına və inkişafına yol açır. Təsədüfi deyil ki, 1994-cü ildən etibarən Azərbaycanda "neft diplomatiyası" deyilən anlayış özünə geniş yer tapdı . Belə diplomatiya nəticəsində Azərbaycan lider-dövlət mövqeyi əldə etdi, regionda güclü geoiqtisadi inkişafa (*bütünlükdə Cənubi Qafqazın ümumi məhsulunun % hissəsi Azərbaycanda istehsal olunur*) nail oldu. Azərbaycan iqtisadiyyatının tam təkrar istehsal sistemi kimi bütünlükdə xarici iqtisadi əlaqələrə, ayrılıqda isə geoiqtisadi inkişafa uyğunlaşdırılması milli iqtisadi mənafeələrin reallaşmasının mühüm təzahürüdür. Burada geoiqtisadi və beynəlxalq rəqabətə girmək, milli iqtisadiyyatımızın dünyanın ÜDM-də bir qədər çox xüsusi

çəkiyə malik olması əsas məqsəd hesab edilir. Bu vəziyyət geoiqtisadiyyatda və bütünlükdə dünya iqtisadiyyatında Azərbaycanın hansı üstün statusla çıxış etməsi öz ifadəsini tapa bilər. Sözsüz ki, belə analitik baxış, ilk növbədə, geoiqtisadiyyat səviyyəsində özünü göstərməlidir.

Geoiqtisadiyyat səviyyəsində Azərbaycan iqtisadiyyatının integrasiyalaşma motivləri ölkənin biznes strukturları timsalında öz ifadəsini tapa bilər. Belə motivləşmənin reallaşması ayrı-ayrı subyektlərin deyil, yalnız bütünlükdə milli iqtisadiyyatın vəziyyətinin ümumi səviyyəsi ilə əlaqədar ola bilər. Bu mənada, respublikanın təsərrüfat subyektlərinin motivləri və stimulları həmin subyektlərin ifadə etdirdikləri dövlətin geoiqtisadiyyat prosesi ilə birbaşa əlaqələndirilir.

Regional və global miqyasda ölkənin iqtisadi inkişafının müqayisəli üstünlüyü geoiqtisadiyyatda həmin ölkənin müasir integrasiyalaşma motivlərinin əsaslarından birinə çevrilir. Burada milli iqtisadiyyatın mikro subyektləri (*fərmalar, şirkətlər, korporasiyalar*) beynəlxalq miqyasda böyük nailiyyətlər qazanırlar. Bütünlükdə milli iqtisadiyyatda müasir integrasiyalaşma motivləri xarici iqtisadi əlaqələr vasitəsi ilə milli iqtisadi mənafehlərin reallaşması imkanlarını gücləndirir, ölkənin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini artırır. Geoiqtisadi inkişafda Azərbaycan güclü iqtisadi və siyasi mövqe tutur. Məsələn, Ümumdünya İqtisadi Forumunun məlumatlarına görə, Azərbaycan 2009-2010-cu illərdə dünya ölkələrinin global rəqabət qabiliyyətli reytingində 51-ci yeri tutmuşdur. Bu da əvvəlki illərlə müqayisədə 16 pillə irəliləmək deməkdir. Həmin məlumatlara görə, Azərbaycan yalnız MDB ölkələrini deyil, faktiki olaraq, bütünlükdə region ölkələrini əhəmiyyətli dərəcədə qabaqlamışdır. Rusiya həmin reytingdə 63, Türkiyə 61, Qazaxıstan 67, Gürcüstan 90, Ermənistan isə 97-ci yeri tutmuşdur.

Həmin indeksin tərtibçisi olan ABŞ-ın Kolumbiya Universitetinin iqtisadiyyat professoru Xaver Salai-Martin qeyd edir ki, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi dedikdə, həmin iqtisadiyyatın istehsal amilləri ilə təminatı, onların məhsuldarlığının yüksəlməsi başa düşülür ki, bu da ölkənin hazırda və gələcəkdə çiçəklənməsinin əsasında dayanır. Beləliklə, nəinki Xəzər dənizi hövzəsində,

Qafqazda, Orta Asiyada, Aralıq dənizi rayonunda, habelə Avropa iqtisadi məkanında Azərbaycanın milli iqtisadi mənafeələrinin bilavasitə reallaşmasının geoiqtisadi sərhədləri genişlənir.

Aparıcı energetika və nəqliyyat dəhlizləri Avro-Asiyanı əhatə etməklə, Qərbi Şərqi və Şimal-Cənub dünya meridianlarını keçməklə Azərbaycanın global iqtisadiyyata integrasiyasını genişləndirir. Belə əlverişli və səmərəli nəticələr Azərbaycanın xarici iqtisadi nailiyyətlərinin bəhrəsi olmaqla milli iqtisadi mənafeələrin xeyrinə ölkənin iqtisadi diplomatiyasının güclü metodu hesab edilməlidir.

Fəsil II. Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında neft-qaz amiliinin müasir vəziyyətinin dəyərləndirilməsi

2.1. Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasının əsas vektorları

Son illər Azərbaycanda dövlət müstəqilliyi möhkəmlənmiş, ictimai-siyasi sabitliyə nail olunmuş, cəmiyyətdə demokratiya və iqtisadiyyatda bazar münasibətləri daha da inkişaf etmiş, dünya iqtisadiyyatına integrasiya üçün şərait yaradılmış və buna başlanılmışdır.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən aparılan siyasət nəticəsində Azərbaycan Qafqazın və Xəzər regionunun geosiyasətində əhəmiyyətli rol oynamağa başlamışdır.

Azərbaycan yalnız neft və qaz ehtiyatlarına görə deyil, həmçinin Qara və Xəzər dənizləri regionunda tutduğu mövqeyə görə ABŞ, Avropa və Asiya dövlətlərinin maraqlarının kəsişdiyi geosiyasi mərkəzə çevrilmişdir. Neft və qaz ehtiyatlarının işlənməsi, həmçinin onların dünya bazarlarına ixracı üzrə nəhəng layihələrin həyata keçirilməsi sayəsində Xəzər regionu XXI əsrdə dünyanın əhəmiyyətli regionlarından birinə çevrilmişdir.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən aparılan müdrik siyasət sayəsində 20 sentyabr 1994-cü ildə "Xəzərin Azərbaycan sektorunda yerləşən Azəri, Çıraq və Günəşli (dərindən hissəsi) yataqlarının (AÇG) işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü" üzrə birinci saziş imzalandı. Sonralar bu saziş "Əsrin sazişi" adı ilə tanındı. Bu saziş xarici şirkətlərə Azərbaycanda yeni sazişlərin imzalanması üçün geniş yol açdı. 1994-cü ildən bu vaxta qədər ARDNŞ və xarici neft şirkətləri arasında karbohidrogenlərin kəşfiyyatı, hasilatı və məhsulun pay bölgüsü prinsipi üzrə 26 saziş imzalanmışdır.²²

²²<https://fakultemiz.wordpress.com/2012/10/21/azərbaycan-neft-strategiyasi-haqqında-umumi-məlumat/>

Bu sazişlərin bağlanması Azərbaycan Respublikasına və onun vətəndaşlarına nələr vəd edildiyi barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev demişdir: "Son illərdə həyata keçirilən neft strategiyası bu yolun düzgün olduğunu bir daha sübut etdi. Amma bu heç də o demək deyil ki, biz gələcəyimizi də yalnız neftlə bağlamaq istəyirik. Neft faktoru bizim üçün vasitədir. Müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsi, iqtisadiyyatımızın gücləndirilməsi istiqamətində bir vasitədir. Yəni biz bu vasitədən istifadə edirik.

Neftin o vaxt qiyməti olur ki, neft hasil edilir, nəql edilir, satılır və bundan gəlir əldə olunur. Yerin, suyun altında istifadəsiz olan neftin heç bir qiyməti yoxdur. Bəziləri deyirlər ki, o bizim milli sərvətimizdir, ona dəyməyə, onu gələcək nəsillərə saxlayaq. Bu çox yanlış, populist fikirdir.

Respublikamızda keçid dövrünün tələblərinə uyğun inkişaf edən əsas sahələrdən biri neft-qaz sənayesidir. Neft-qaz sənayesi milli iqtisadiyyatın prioritet sahəsi olmaqla xarici investorların diqqətini daha çox cəlb edən sahədir. Dünyanın ən qədim neft rayonlarından biri kimi Azərbaycanın uzunmüddətli hasilat tarixinə, zəngin təcrübəyə əsaslanan sənaye infrastrukturuna malik olması və nəhayət, burada yeni nəhəng karbohidrogen ehtiyatlarının aşkarlanması xarici investorların diqqətini bu regiona daha da cəlb etdi.

Möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyev cənablarının rəhbərliyi ilə dünyanın aparıcı dövlətlərinin iri şirkətləri Xəzər neftinin çıxarılması və dünya bazarına nəqlinə dair "Əsrin müqaviləsi"ni imzaladılar. Bu günədək həmin müqavilə üzrə 10 milyon tondan çox neft hasil edilmiş, Azərbaycanın aparıcı neft şirkətləri ilə imzaladığı müqavilələrin sayı iyirmi birə çatmışdır. "Əsrin müqaviləsi" Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini, xalqın öz taleyinin sahibi olduğunu, özünə aid məsələləri müstəqil həll etdiyini göstərməklə yanaşı, ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasında da mühüm və həlledici rol oynamışdır.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu bildirir ki, 2014-cü il ərzində Neft Fondunun büdcə gəlirləri 12 731,0 milyon manat, büdcə xərcləri isə 10 117,2 milyon manat təşkil etmişdir.

2014-cü il ərzində Dövlət Neft Fondunun neft və qaz sazişlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı gəlirləri 12 343,8 milyon manat, o cümlədən mənfəət neftinin və qazın satışından 12 319,8 milyon manat, akrhesabı ödənişlər 1,7 milyon manat, tranzit gəlirləri 8,9 milyon manat, bonus ödənişləri 13,3 milyon manat, xarici sərmayəçilər tərəfindən təhvil verilmiş aktivlərdən 0,1 milyon manat təşkil etmişdir.

Fondun vəsaitinin idarə olunmasından əldə edilən gəlirləri 387,2 milyon manata bərabər olmuşdur.

Hesabat dövrü ərzində, Neft Fondunun 2014-cü il büdcəsinin icrası çərçivəsində 9 337,0 milyon manat vəsait dövlət büdcəsinə transfert edilmişdir. Qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin məskunlaşdırılması və sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsinə 300,0 milyon manat, Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulmasına 80,2 milyon manat vəsait ayrılmışdır. "Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu" layihəsinin maliyyələşdirilməsinə Neft Fondundan 57,1 milyon manat vəsait ayrılmışdır. 33,5 milyon manat vəsait "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı"nın maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir. "Star" neft emalı kompleksinin tikintisi üzrə 223,5 milyon manat, "Cənub Qaz Dəhlizi" layihəsi üzrə isə 40 milyon manat vəsait ayrılmışdır. 2014-cü il ərzində Neft Fondunun idarə edilməsi ilə bağlı xərcləri 45,9 milyon manat təşkil etmişdir.

Valyuta məzənnələrinin dəyişməsindən yaranan fərq ilə bağlı Fondun büdcədən kənar xərci 1 611,9 milyon manat təşkil etmişdir.

2015-ci il yanvarın 1-ə Fondun aktivləri 2014-cü ilin əvvəlinə (35 877,5 milyon ABŞ dolları) nisbətən 3,42% artaraq 37 104,1 milyon ABŞ dollarına bərabər olmuşdur.²³

Azərbaycan neft ehtiyatlarının birgə işlənməsi üçün respublikamıza dünyanın bir çox dövlətlərindən xarici şirkətlərin dəvət olunması, müqavilələrin bağlanması

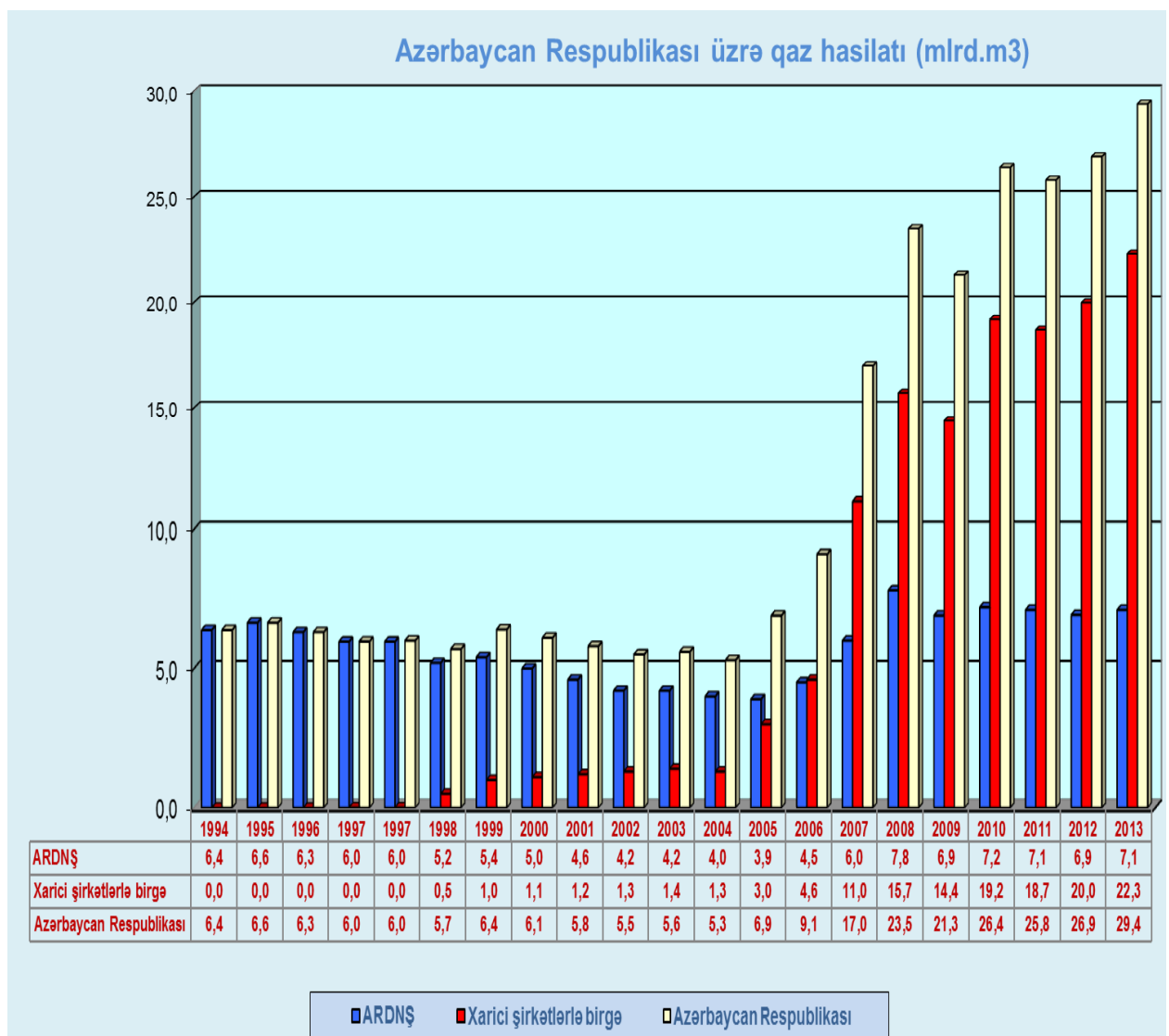
²³ http://www.oilfund.az/%E2%80%A6/hesabat-ar%E2%80%A6/rublukh/2014_1/2014_1_4/

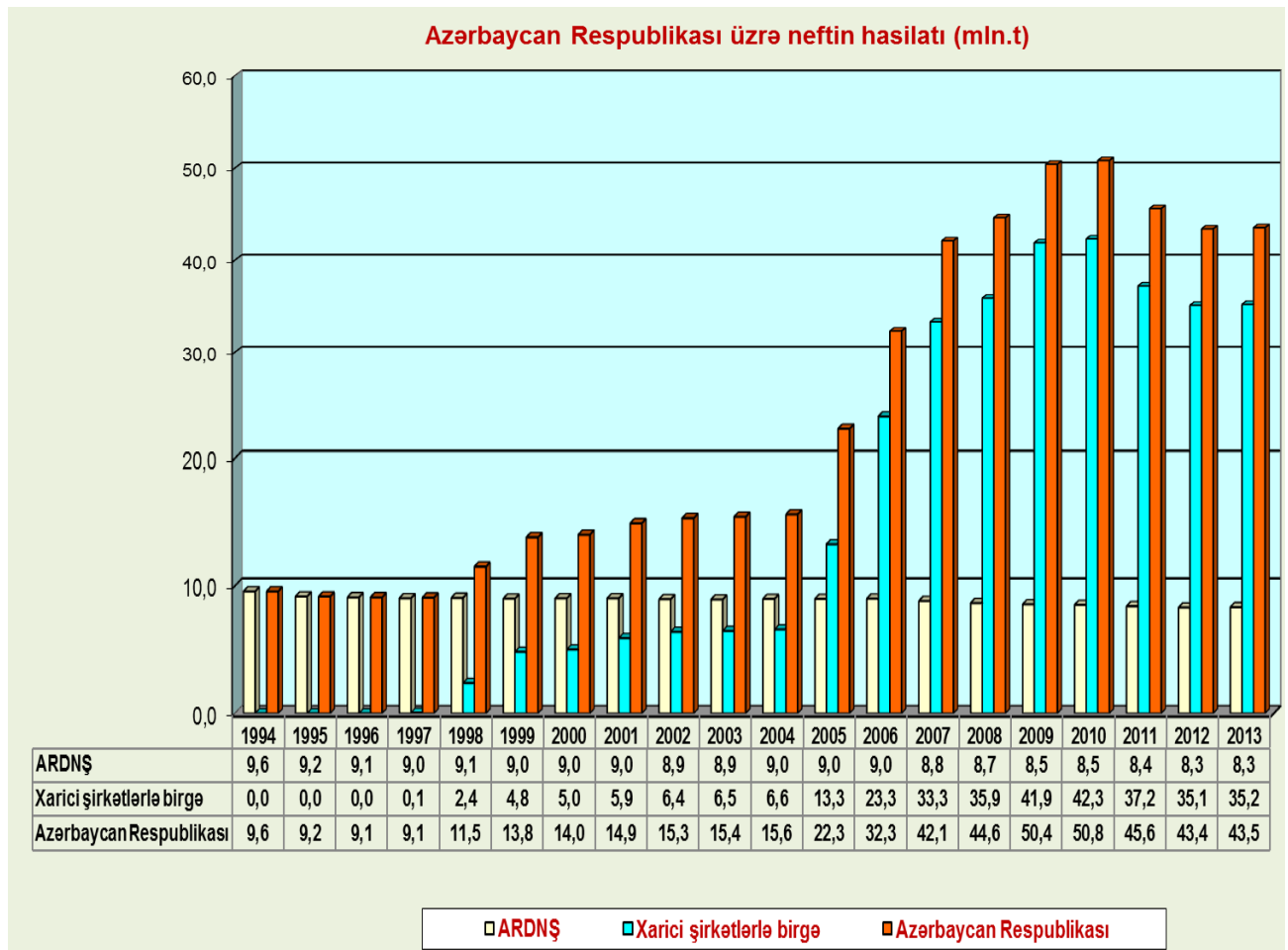
və onların fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması neft strategiyasının siyasi istiqamətinin reallaşması üçün zəmin yaratmışdır.

Azərbaycanda həyata keçirilən neft siyasəti ölkəmizdə xarici sərmayələr ilə yanaşı müasir texnologiyaların, iş təcrübələrinin, yeni idarəçilik qaydalarının, iqtisadi münasibətlərin daxil olması üçün də şərait yaradıb.

Respublika iqtisadiyyatının ümumdünya təsərrüfatı ilə çoxşaxəli və intensiv integrasiyası müstəqil Azərbaycan Respublikasının rəsmi dövlət siyasətinin aparıcı istiqamətləridən birinə çevrilmişdir.

Sxem 4. *Mənbə. Socar.az*





Respublikanın dünya neft sənayesində yeri və rolu haqqında danışarkən həmçinin onun xammal ehtiyatlarından danışmaq lazımdır. Məlum olduğu kimi bu və digər ölkənin neft sənayesinin vəziyyətini qabaqcadan müəyyənləşdirən əsas amillərdən biri də neft ehtiyatlarını mövcudluğudur. Bundan başqa regionun əlverişli coğrafi şəraitdə yerləşməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan Azərbaycanın xüsusi yeri vardır.

Ekspertlərin hesablamalarına görə dünyada neftin potensial ehtiyatları 540 milyard tona çatır. Sübut olunmuşdur ki, dünya neft ehtiyatlarının 3/4 hissəsindən çoxu OPEK ölkələrində, yarısından çoxu isə 4 Orta Şərq ölkəsində-Səudiyyə Ərəbistanı, İran, Kuveyt və İraqdadır. Dünya neft ehtiyatlarının 1/4 hissəsi və OPEK ehtiyatlarının 1/3 hissəsi təkcə Ərəbistanın payına düşür.

Ekspertlərin fikrinə görə keçmiş SSRİ və Şərqi Avropa ölkələrinin neft ehtiyatları 32,4 milyard ton, başqa sözlə desək, məcmu dünya ehtiyatlarının 6 faizi

qədər qiymətləndirilir. Alimlərin fikrinə bu göstərici regiona kifayət qədər investisiya yönəldiyi şəraitdə texniki tərəqqi və geoloci kəşfiyyat sahəsində mütərəqqi yeniliklər sayəsində əhəmiyyətli dərəcədə artırıla bilər.

Dünya neft ehtiyatları içərisində Azərbaycanın xüsusi çəkisi 0,6 faiz təşkil edir. Əgər bu ehtiyatları dünya regionları ilə müqayisə etsək, onda görərik ki, onun ehtiyatları Cənub-Şərqi Asiya, Avstraliya, Okeaniya ölkələrinin ümumilikdə ehtiyatlarına bərabərdir və Qərbi Avropanın ehtiyatlarını təqribən 2 dəfə üstələyir.

Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafının təmin olunması istiqamətində yürüdülmən siyasətin əsas prioritetidir. Qeyri-neft sənayesi sahəsində həyata keçirilən şaxələndirmə tədbirləri, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın inkişafı, bu sahə üzrə rəqabətqabiliyyətli alt-sahələrinin müəyyənləşdirilməsi, eləcə də xarici ticarətin strukturunun və dəyişmə dinamikası istiqamətində aparılan təhlillər göstərir ki, son illərdə ölkə iqtisadiyyatında həyata keçirilən islahatlar və düşünülmüş iqtisadi siyasət nəticəsində qeyri-neft sənayesinin inkişafı və onun ixracının genişləndirilməsi sahəsində ciddi nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu inkişafın davamlılığının təmin edilməsi, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya prosesində ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması və ölkənin uzunmüddətli inkişaf strategiyasına uyğun olaraq qeyri-neft sahələrinin daha da inkişaf etdirilməsi məqsədilə müvafiq tədbirlər davam etdiriləcəkdir. Ölkənin qeyri-neft sənayesi üzrə dünya bazarında rəqabət qabiliyyətli olan alt sahələrinin inkişafı, həmçinin müqayisəli üstünlüklərə malik olan qeyri-neft sənayesi məhsullarının istehsalının stimullaşdırılması istiqamətində dövlət dəstəyi gücləndiriləcəkdir. Özəl sektorun iştirakı ilə son məhsul istehsalına qədər texnoloji zəncir qurulacaq, qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialı gücləndiriləcəkdir. Bu işlərin reallaşdırılması üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 8 fevral 2011-ci il tarixli 40s nömrəli Sərəncamı ilə “2011-2013-cü illər üçün qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılmasına dair Tədbirlər Planı”nda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası qeyri-neft sənayesinin dinamik inkişafına təkan verəcəkdir.

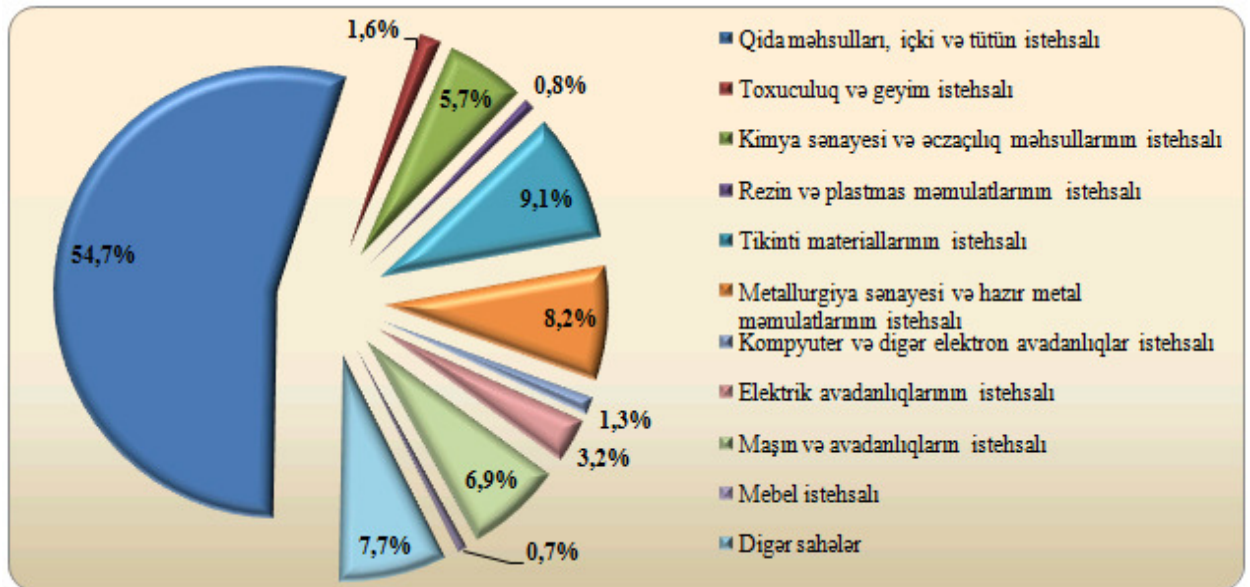
Qeyri-neft sənayesinin inkişafında, məhsulların rəqabətqabiliyyətli və ixrac yönümlü olmasının təmin edilməsi məqsədilə zəruri standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma işləri aparılacaq, milli standartlaşdırma, sertifikatlaşdırma və akkreditasiya sistemlərində sənaye mülkiyyəti obyektlərinin mühafizəsi sahəsində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.²⁴

Paralel olaraq elmi-texniki və konstruktor işlərinin genişləndirilməsi, patent işlərinin gücləndirilməsinin sənaye müəssisələrinin inkişafı üçün vacib amillərdən olduğunu nəzərə alaraq tətbiqi elmlə bağlı işlər aparılacaq və bu işlər ilk növbədə sənaye müəssisələrində yeni məhsulların mənimsənilməsinə yönəldiləcəkdir.

2014-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində ölkənin qeyri-neft sektorunda 36.0 milyard manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 61.4%-i sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür. 2014-cü ilin yanvar-dekabr aylarında ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 7.0% artmışdır. Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 3.9 faiz bəndi artaraq 61.0% təşkil etmişdir. 2014-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində ölkə iqtisadiyyatında yaradılan əlavə dəyərin artımı tamamilə qeyri-neft sektorunun hesabına baş vermişdir. Qeyri-neft sektorunun alt sahələri üzrə ÜDM-in artımına ən çox müsbət töhfə verən sahə tikinti sahəsi (1.1 faiz bəndi) olmuşdur.

Şəkil 1. *Mənbə <http://www.economy.gov.az>*

²⁴ <http://www.xalqgazeti.com/az/news/economy/46996>



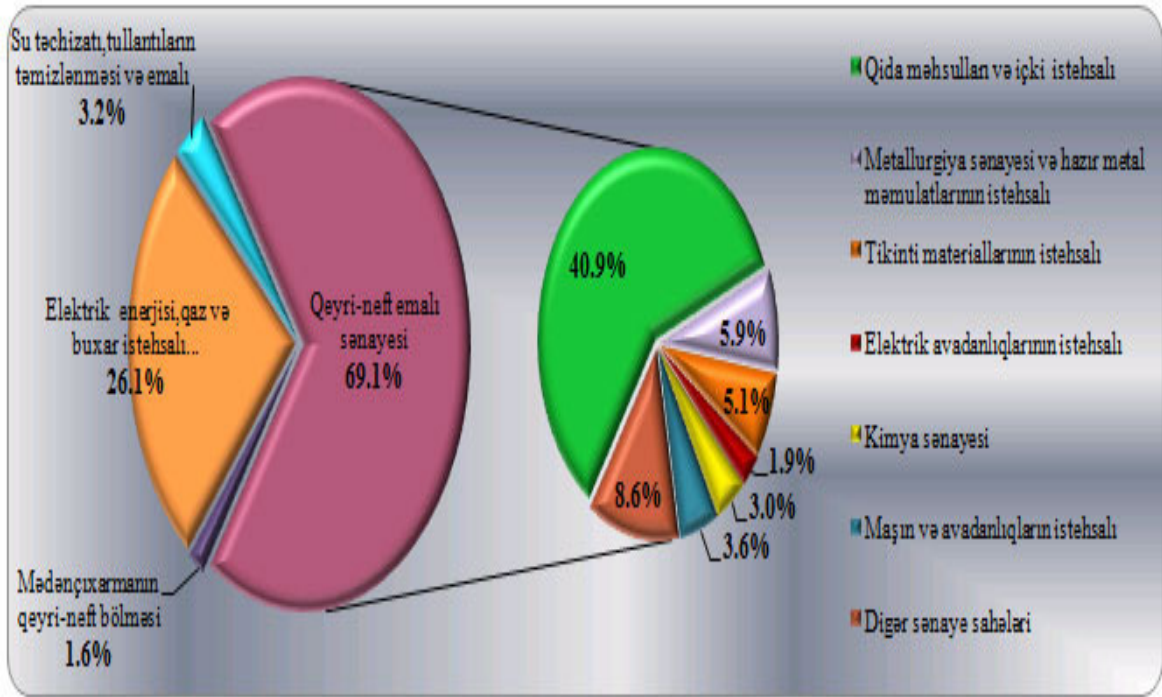
2014-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının artım tempi 2013-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2.1 faiz bəndi artmışdır. Artım tempinin yüksəlməsinə emal sənayesinin bir çox aparıcı sahələrinin (qida məhsullarının istehsalı, tikinti materiallarının istehsalı, metallurgiya sənayesi, kimya sənayesi, maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri, elektrik avadanlıqlarının istehsalı, hazır metal məmulatların istehsalı və s.) artım templərinin yüksəlməsi təsir etmişdir.

2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində ölkənin qeyri-neft sektorunda 32637.9 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 59%-dən çoxu sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür.

2013-cü ilin yanvar-dekabr aylarında ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10.0% artmışdır. Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ilin sektorundamüvafiq dövrünə nisbətən 3.1 faiz bəndi artaraq 56.6% təşkil etmişdir. 2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində ölkə iqtisadiyyatında yaradılan əlavə dəyərin 5.8% artımına qeyri-neft sektoru 5.3 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir. Qeyri-neft sektorunun alt sahələri üzrə ÜDM-in artımına ən çox müsbət töhfə verən sahə tikinti sahəsi (2.3 faiz bəndi) olmuşdur. Qeyri-neft sektoru üzrə məhsula və idxala xalis vergilər ümumilikdə məhsula və idxala xalis vergilərin 72.0%-ni

təşkil etmişdir. Qeyri-neft sektorunun əksər sahələrində əlavə dəyər istehsalının artım tempi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən yüksək olmuşdur. Qeyri-neft ÜDM-nin artımına ən böyük müsbət töhfəni tikinti sahəsi (4.3 faiz bəndi) vermişdir.

Şəkil 2. Mənbə: <http://www.economy.gov.az>



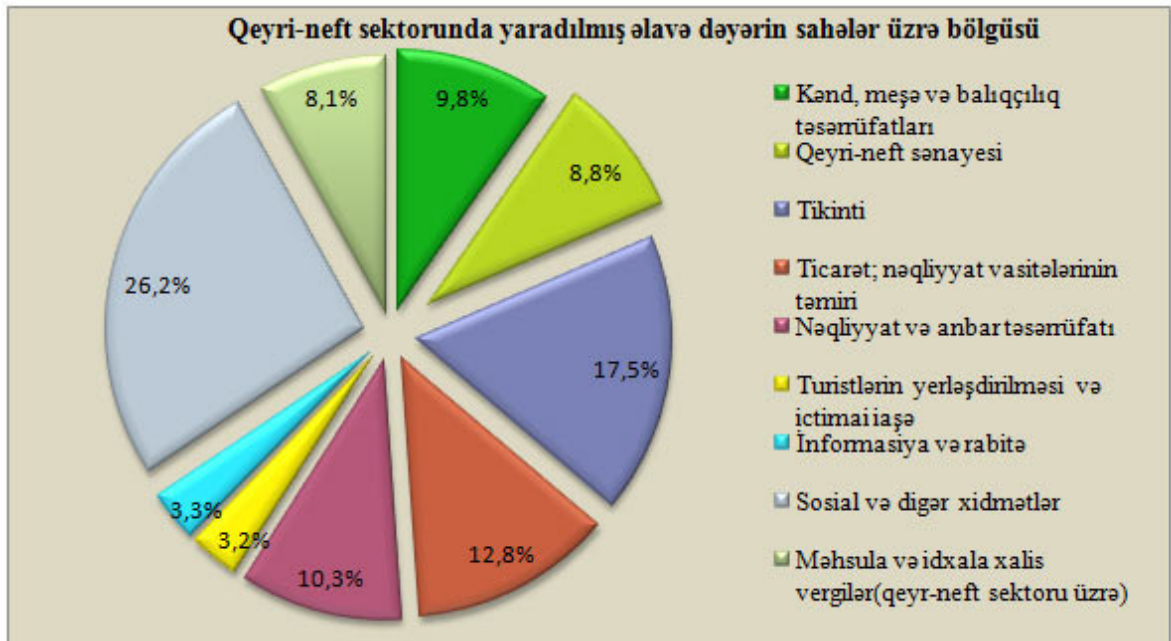
2012-ci ildə ölkənin qeyri-neft sektorunda 28474.9 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 56.5%-dən çoxu sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür.

2012-ci ildə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 9.7% çox olmuşdur. Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 3.9 faiz bəndi artaraq 52.7% təşkil etmişdir.

Qeyri-neft sektorunun əksər sahələrində (informasiya və rabitə sahəsi istisna olmaqla) əlavə dəyər istehsalının artım tempi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən aşağı olmuşdur. Qeyd olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində yaradılmış əlavə dəyərin xüsusi çəkisinin əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə artması (Cədvəl 2) nəticəsində hesablamalara görə, 2012-ci ildə qeyri-neft sektorunda

yaradılmış əlavə dəyərdə qeyri-neft sənayesində yaradılmış əlavə dəyərin xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 0.2 faiz bəndi artmışdır.

Şəkil 3



2012-ci ildə qeyri-neft sənayesində 6510.4 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və bu ölkə üzrə bütün sənaye məhsullarının 19.2%-ni təşkil etməklə əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə onun payı 2.5 faiz bəndi artmışdır. Qeyri-neft sənayesinin məhsul istehsalında emal sənayesinin xüsusi çəkisi 68.2%, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payı 26.4%, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin payı 2.9%, mədəncixarma sənayesinin payı isə 2.5% təşkil etmişdir.

2011-ci illə müqayisədə hesablamalara görə cari ildə qeyri-neft sənayesində emal sənayesinin xüsusi çəkisi 0.9 faiz bəndi artmışdır.

Ötən il ərzində məhsul istehsalı qeyri-neft emal sənayesinin 16 bölməsində, o cümlədən qida məhsulları istehsalında (2.7%), toxuculuq sənayesində (61%), rezin və plastmas məhsulları istehsalında (2.3 dəfə), tikinti materiallarının istehsalında (16.9%), metallurgiya sənayesində (17.1%), hazır metal məmulatlarının istehsalında (48.6%), kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalında (8

dəfə), elektrik avadanlıqlarının istehsalında (76.9%), mebel istehsalında isə (2.3 dəfə), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahəsində (40.1%) artmışdır.

Hesablamalara görə, 2012-ci ildə qeyri-neft sənayesində əlavə dəyərin xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 1 faiz bəndi artmışdır.

2.2.Azərbaycanın iqtisadi inkişafında enerji daşıyıcılarının rolu

Beynəlxalq münasibətlər sisteminin mürəkkəb və poliarkik sistem kimi qəbul edilməsi XX əsrdə geosiyasi ideyanın transformasiyasının çox mühüm bir cəhətini ifadə edir. **Qərbi XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində geo siyasi aspektdə dünyanın son dərəcə mürəkkəbləşdiyini, hansısa amilə görə dövlətlərarası münasibətlərin ziddiyyətli tənzimlənməsinin mümkünsüzlüyünü dərk etməyə başladı. Bu cür yanaşmanın özü tədricən tarixin arxivinə atılmalıdır. Bu konsepsiyaları yaradanların məntiqi nə qədər güclü, ritorikası isə nə dərəcədə cəlbədicə və orijinal olsa da, dünyanın geosiyasi mənzərəsinin ufuqlərində başqa intellektual sistemlərin yaradılmasına ehtiyac aydın hiss olunurdu. Geosiyasi konsepsiyaların “nəhəngləri” ən azından iqtisadi və hərbi amillərdən daha incə, mədəni və bu mənada “yumşaq” güclərə arxalanmalı idilər. Digər tərəfdən, fəlsəfi və elmi idrakda da sosial-mədəni amillərin cəmiyyətin həyatında əsas rol oynadığına dair ideyalar yayılmaqda idi. Obrazlı desək, “dünya mədəniləşirdi”, insan təfəkküründə “daha incə, mədəni və bu mənada yaradıcı düşüncəyə” keçid baş verirdi. Elmi-fəlsəfi terminologiyada buna “kreativ düşüncə” də deyilir.**²⁵

Məlum olduğu kimi, 90-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın geosiyasi vəziyyətinə və hədəflərinə təsir göstərən əsas amillərdən biri bölgənin mövcud enerji və karbohidrogen ehtiyatlarının təhlükəsiz yollarla dünya bazarlarına çatdırılması məsələsi idi. Bu məsələ müstəqilliyinə yenidən qovuşmuş bölgənin əksər neft-qaz ixrac edən ölkələrinin və

²⁵ Novruz Məmmədov XARİCİ SİYASƏT: REALLIQLAR VƏ GƏLƏCƏYƏ BAXIŞ. səh 36

bu sahədə iştirak edən transmilli aktorların əsas geosiyasi və geoiqtisadi qayğılarından birini təşkil edirdi.

Azərbaycan regionun zəngin neft-qaz ehtiyatlarına malik olan ölkəsi kimi həm regional, həm beynəlxalq miqyasda enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rola malikdir. Ötən əsrin 90-cı illərinin ortalarında dünyanın aparıcı enerji şirkətləri ilə strateji əhəmiyyətli, gələcəyə hesablanmış neft müqavilələri bağlayan Azərbaycan paralel olaraq neft-qaz resurslarının xarici bazarlara nəqli üçün də milli maraqlar üzərində qurulmuş strateji xətt yürüdür. Bu xətt enerji resurslarının çoxşaxəli nəql marşrutlarına malik olmaq və hər hansı bir marşrutdan asılı olmamaq prinsipi üzərində qurulub. Bölgənin enerji resurslarının çoxşaxəli nəql marşrutları həm Azərbaycanın, həm Azərbaycan neftinin və qazının əsas alıcılarının, bütövlükdə Avropa qitəsinin maraqlarına cavab verir.²⁶

Xəzər hövzəsi və Orta Asiyanın karbohidrogen məhsullarının dünya bazarlarına ixracı ilə bağlı Rusiyanın mövqeyindən fərqli ikinci variantın ideyasını bölgə ölkələri içərisində ilk dəfə Azərbaycan irəli sürmüşdü. Bu ideyanın əsasında **Xəzər dənizi ilə dünyanın enerji bazarlarını və regionun əsas enerji istehlakçıların birləşdirəcək çoxvariantlı yeni enerji dəhlizləri və ixrac kəmərlərinin çəkilməsi təşəbbüsü** dayanmışdı.

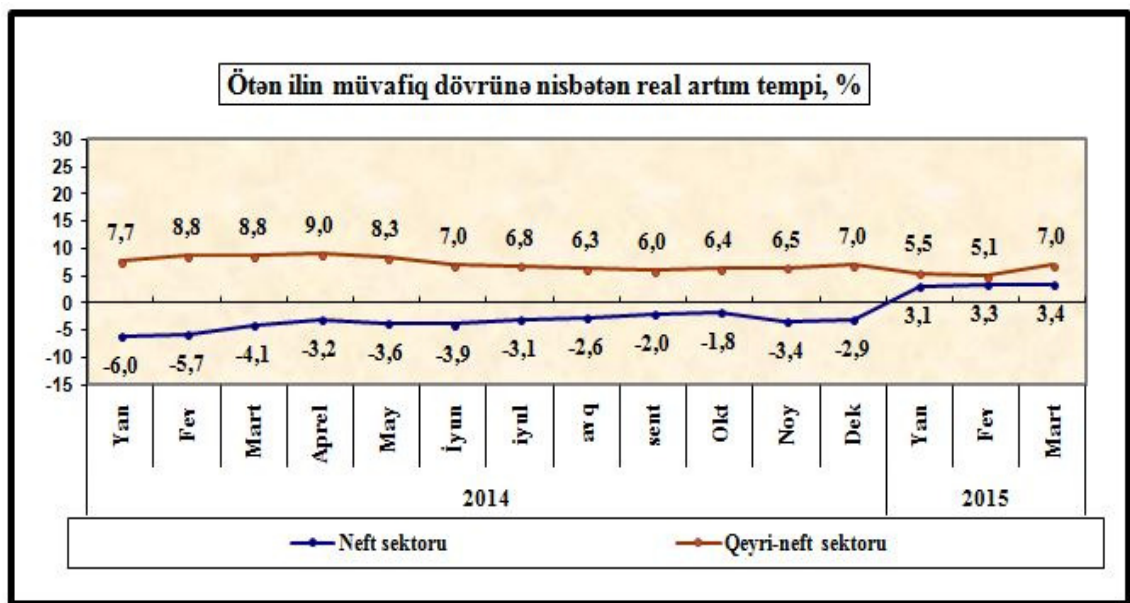
Azərbaycanın yeni təşəbbüslərini həmin dövrdə Rusiyadan başqa bütün region ölkələri - İran, Türkiyə, Gürcüstan, Qazaxıstan, Ukrayna, Türkmənistan, dünyanın aparıcı dövlətləri - ABŞ, Avropa Birliyi və s. aparıcı ölkələr də dəstəkləyirdi. Yeni dəhliz və kəmərlər vasitəsilə Xəzər dənizi və Orta Asiyadan gələcəkdə hasil ediləcək və Rusiyanın Novorossiyskdəki Qara dəniz limanının və İstanbul boğazlarının imkanlarına qətiyyənlə sığmayacaq on milyonlarla ton neft və milyardlarla kub metr qazın Avropa və dünya bazarlarına daşınması nəzərdə tutulurdu.

İdeya müəllifinin Azərbaycan olduğu yeni transmilli neft və qaz marşrutlarının müəyyən edilməsi, alternativ kəmərlər və dəhlizlərin yaradılma

²⁶ <http://www.xalqgazeti.com/az/news/economy/39495>

variantları ətrafında, onların hansı ölkələrinə ərazisindən keçməklə Qara, Aralıq və Baltik dənizlərinə çatdırılması və s. bir neçə il həm bölgədə, həm də dünyada geosiyasi diskussiyaları qızışdırmış və dünya geosiyasətçilərinin diqqət mərkəzində dayanmışdır. 1995-ci ildə Rusiya və İran* istisna olmaqla, bu işə aidiyyəti olan əksər dünya və region ölkələrinin razılığı ilə, əsas neft və qaz marşrutu kimi Qərb istiqamətində Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Supsa neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri variantının üzərində dayanılmışdır.

Sxem 6.Mənbə :economy.gov.az



Neft-qaz sektoru üzrə 2015-ci ilin yanvar-mart aylarında 2014-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 3.4% artım qeydə alınmışdır. Bu sektorun ÜDM-də xüsusi çəkisi 31.7% təşkil etmişdir. Bu ilin ilk 3 ayı ərzində qeyri-neft sahələrinin inkişaf dinamikası ümumilikdə bu sahənin real ifadədə 7.0% artması ilə nəticələnmişdir. Belə ki, keçən ilin yanvar-mart aylarına nisbətən 2015-ci ilin ilk 3 ayında rabitə sahəsi 9.3%, nəqliyyat sahəsi 5.0%, tikinti sahəsi 13.2%, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sektoru 14.4%, ticarət sahəsi isə 9.6% artmışdır.²⁷

Ölkədə iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına 3232.8 mln. manat investisiya yönəldilmişdir. Əsas kapitala qoyulmuş vəsaitin 54.7%-ni daxili investisiyalar, 45.3%-ni isə xarici investisiyalar təşkil

²⁷ <http://economy.gov.az/index.php>

etmişdir. 2015-ci ilin yanvar-mart ayları üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi investisiyaların 1703.0 milyon manatı (52.7%-i) qeyri-neft bölməsinin, 1529.8 milyon manatı (47.3%-i) isə neft bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir.

Məlum olduğu kimi, Qərb dövlətləri Xəzər hövzəsinin zəngin karbohidrogen yataqlarına sərbəst çıxış imkanı əldə etmək və özlərinin neft və təbii qaza artan tələbatını bu bölgənin alternativ imkanları vasitəsilə həll etmək, dünyada mövcud olan bərkütblü enerji asılılığından azad olmaq istiqamətində son illərdə xüsusi fəallıq nümayiş etdirirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın yeni neft siyasətinin Qərbin yanacaq təhlükəsizliyi geoiqtisadiyyatı ilə üst-üstə düşməsi və bu sahədə prezident Heydər Əliyevin qətiyyəti, prinsipliliyi və uzaqgörənliyinin hər iki tərəfin maraqlarına cavab verməsi Azərbaycanın enerji sahəsində bu ölkələrlə geostrateji tərəfdaşlığını şərtləndirmişdir. Bu amil Azərbaycanın Cənubi Qafqazdakı strateji mövqeyini və nüfuzunu da artırmış və respublikanın Avroatlantik məkanına integrasiyası üçün geniş şərait yaratmışdır.

Ötən əsrin 90-cı illərinin ortalarında Azərbaycan öz neftini nəql etmək üçün cəmi bir marşruta-Şimal marşrutuna malik idi. Azərbaycan nefti əsasən uzunluğu 1330 kilometr olan Bakı-Novorosiysk neft kəməri ilə Qara dənizin Novorosiysk limanına nəql olunurdu. Bu kəmərlə neft nəqlinə dair ikitərəfli müqavilə 1996-cı il fevralın 18-də Moskvada imzalanıb. Tərəflər həmin müqavilə ilə Rusiya ərazisindən Azərbaycan neftinin nəqlinin hüquqi-texniki məsələlərini razılaşdırıblar.²⁸ Müqavilənin ilkin şərtlərinə uyğun olaraq 1997-ci il oktyabrın 25-dən Azərbaycanın nefti şimal boru kəməri vasitəsi ilə dünya bazarına çıxarılmğa başladı. Eyni zamanda Azərbaycan neft nəqlində alternativ marşrutların mövcudluğuna nail olmaq üçün milli mənafeyə cavab verən siyasət yürüdü. Bütün siyasi risklərə baxmayaraq 1996-cı ildə martın 8-də Azərbaycan Prezidenti H.Əliyev və Gürcüstan Prezidenti E.Şevardnadze Tiflisdə Bakı-Supsa neft kəmərinin çəkilməsi barədə razılığa gəldilər. “Əsrin müqaviləsi”ndə iştirak edən şirkətlərin qurduğu Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ), ARDNŞ

²⁸ http://www.azerbaijans.com/content_1030_az.html

və Gürcüstan hökuməti arasında bağlanmış 3 tərəfli müqavilə Azəri, Çıraq, Günəşli yataqlardan çıxan ilkin Azərbaycan neftinin Bakı-Supsa neft kəməri vasitəsi ilə nəqlini nəzərdə tuturdu. Bakı-Supsa neft kəməri ilə ilkin Azərbaycan nefti 1999-cu il aprelin 17-də ixrac olunmağa başlanıb. Bu marşrutun ən böyük üstünlüyü Azərbaycan neftinin təmiz halda "Azəri light" markası ilə dünya bazarına çıxarılmasıdır. Bununla yanaşı, kəmərin digər üstünlüyü neftin Supsaya Novorossiyskə nisbətən daha ucuz nəql olunmasıdır. Belə ki, neftin Novorossiyskə nəqlinin tonu 15,67, Supsaya nəqli isə 13,14 ABŞ dollarına başa gəlir. Qərb istiqamətində uzanan Bakı-Supsa neft kəmərinin uzunluğu 837 km, diametri 530 mm-dir. Bakı-Supsa kəmərinin işə düşməsi Cənub enerji dəhlizinin əsasını qoyub, Azərbaycan öz müstəqilliyi tarixində ilk dəfə neft nəqlində alternativ marşruta malik olub.²⁹

2006-cı ildə istifadəyə verilən Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Neft Kəməri (BTC) isə ölkənin milli maraqları üzərində qurulan, müstəqilliyini möhkəmləndirən neft nəqli strategiyasının davamında ən mühüm hadisədir. "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində hasil olunan neft (gündə 1 milyon barrele yaxın) bu kəmərlə dünya bazarlarına nəql olunmaqdadır. BTC-nin uzunluğu 1768 kilometrdir, onun tikintisi 2005-ci ildə yekunlaşıb. 2006-cı il mayın 28-də kəməre vurulmuş ilk neft Türkiyənin Ceyhan limanına çatıb. Kəmərin rəsmi açılış mərasimi isə həmin il iyulun 13-də Ceyhan limanında və İstanbulda 98 ölkənin yüksək səviyyəli rəsmilərinin iştirakı ilə keçirilib. Strateji əhəmiyyətli BTC kəməri layihəsinin həyata keçirilməsi uzun müddət davam edən gərgin proseslərin, mürəkkəb danışıqların nəticəsidir.³⁰

İlk dəfə bu kəmərin əsas ixrac kəməri kimi çəkiləcəyi 26 aprel 1998-ci ildə Azərbaycan, Gürcüstan, və Türkiyə prezidentlərinin Trabzon görüşündə qətiləşib. Prezidentlər bəyan ediblər ki, əsas ixrac kəməri Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri olacaq. 1999-cu il noyabrın 18-də İstanbulda keçirilən ATƏT-in zirvə toplantısının

²⁹ Azərbaycan Neftinin Nəql Marşrutları (Bakı-Novorossiysk, Bakı-Supsa)"

http://www.country.az/_Economy/_OilStrategy/oilStrategy_05_a.html, 25 iyun 2010.

³⁰ "Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline", <http://www.bp.com/sectiongenericarticle.701509>, 25 iyun 2010.

gedişində xam neftin Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə əraziləri ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri vasitəsi ilə nəql edilməsinə dair üç ölkə prezidentləri arasında saziş imzalanıb. Eyni gün Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsini dəstəkləmək, Qazaxıstan və Türkmənistan neftini bu layihəyə cəlb etmək üçün ABŞ-ın şahidliyi ilə Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Qazaxıstan və Türkmənistan arasında İstanbul bəyannaməsi də imzalandı. Bu prosesin məntiqi davamı kimi 2002-ci il sentyabrın 18-də Səngəçaldə Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinin inşasına başlandı və inşaat işləri 2005-ci ildə yekunlaşdı. Kəmərin tikintisinə 4 milyard dollara yaxın vəsait xərcləndi. Kəmərin tikintisi və istismarı üçün yaradılmış BTC Ko. şirkətinin səhmdarları bp (30,1%), ARDNŞ (25 %), Şevron (8,9 %), Statoyl (8,71 %), TPAO (6,53 %), ENİ (5 %), Total (5 %), İtoçu (3,4 %), İNPEX (2,5 %), KonokoPhillips (2,5 %) və Amerada Hess (2,36 %) şirkətləridir. Şəkil 4. Mənbə: Oilfund.az



BTC kəməri ildə 50 milyon ton Azərbaycan nefti nəql etmək üçün nəzərdə tutulub. BTC istismara verilən gündən 2012-ci ilin may ayının 30-dək Ceyhan limanından 185,9 milyon ton Azərbaycan nefti dünya bazarlarına yola salınmışdır. BTC boru kəməri Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə və bütövlükdə bölgə, Avropa

və ümumən dünya üçün iqtisadi, siyasi baxımdan, enerji təhlükəsizliyi cəhətdən çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. BTC kəməri iqtisadi cəhətdən çox sərfəli olduğundan bəzi dövlətlər bu kəmərlə vasitəsi ilə öz neftini nəql etmək niyyətindədirlər. Belə ki, artıq Azərbaycanla Qazaxıstan arasında Qazaxıstan neftinin BTC vasitəsilə nəql olunmasına dair saziş imzalanmışdır.

BTƏ qaz kəmərinin ilkin ideyası "Şahdəniz" yatağından istehsal olunan Azərbaycan qazının Gürcüstan və Türkiyəyə, oradan da Avropa bazarlarına nəqlindən ibarət idi. Kəmərin uzunluğu 690 kilometrdir. Onun 442 km-i Azərbaycan, 248 km-i isə Gürcüstan ərazisinə düşür. İlk ötürmə qabiliyyəti ildə 7-8 mlrd, modernləşdirmədən sonrakı maksimal ötürücülük imkanı isə 20 mlrd kub.metr olan bu kəmərlə 2006-cı ildə istismara verilib. Artıq 2007-ci ilin sonundan BTƏ kəməri ilə ötürülən Azərbaycan qazı Gürcüstan və Türkiyə ilə yanaşı, həm də Türkiyə-İtaliya qaz sisteminin birləşməsi nəticəsində İtaliyaya ötürülməyə başlanıb.

Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri Azərbaycanın 1994-cü ildən başlayaraq həyata keçirdiyi çoxvariantlı transmilli neft-qaz ixracı və yeni kəmərlə siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Bu kəmərlə Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın geosiyasi, geoiqtisadi vəziyyətini Azərbaycanın xeyrinə bir qədər də dəyişib. Hazırda, Türkiyə, Gürcüstan və Azərbaycan dünya enerji şəbəkələrinin mərkəzləşmiş sisteminə daxil olaraq, onun həlledici vəsiləsinə çevrilib. BTƏ-nin mövcudluğu həm də Şərq-Qərb enerji dəhlizinin əhəmiyyətini xeyli artırır.

Amma təbii ki, onilliklər boyu regionun enerji ehtiyatlarına nəzarət etmiş Rusiya BTC-nin inşası zamanı olduğu kimi, Xəzər hövzəsini Qərbin qaz istehlakçıları ilə birləşdirən BTƏ kimi alternativ qaz xəttlərinin inşasına da olduqca qısqançlıqla yanaşır. Çünki Rusiya bununla həm xarici bazarlara sərbəst çıxışı olmayan Xəzərboyu ölkələrin təbii qazını əvvəlki ucuz qiymətlərlə almaq üstünlüyünü, həm də lazım gələndə bu faktordan təzyiq vasitəsi kimi istifadə etmək imkanlarını itirir. BTƏ həm də Rusiyanın qaz istehsalçılarını Avropa bazarındaki əvvəlki inhisarçı mövqelərindən qismən məhrum edir. Hazırda Rusiya

öz inhisarcı mövqeyindən istifadə edərək Xəzər regionunda istehsal olunan təbii qazı bazar qiymətlərindən ucuz qiymətə alaraq, Avropa bazarlarında və MDB məkanında yüksək qiymətlərə satır. Təkcə bunu qeyd etmək kifayətdir ki, 2003-cü ildə Rusiya və Türkmənistan arasında demək olar ki, bütün türkmən qazının 2009-cu ilədək Rusiya tərəfindən daxili qiymətlərlə alınması ilə bağlı saziş imzalanmışdır. Eyni sözləri Qazaxıstan və Özbəkistan haqda da söyləmək olar: bu ölkələrin də qaz yataqlarında işləmək hüququ, bəzi məlumatlara görə, xarici ölkələrdən yalnız Rusiyaya məxsusdur.

Bakı-Tbilisi-Ərzurum kəmərinin çəkilişi ilə başlamış alternativ qaz ixracı siyasəti, göründüyü kimi, əvvəlki vəziyyəti xeyli dəyişmiş və region ölkələrinə qismən də olsa, Rusiyanın nəzarətində olmayan yeni ixrac marşrutundan istifadə etmək imkanı yaratmışdır.

Bakı-Tbilisi-Ərzurum kəməri yalnız Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz regionunun deyil, həm də Avropanın enerji təhlükəsizliyi məsələsində mühüm rol oynayan "Nabukko" layihəsi ideyasının yaranmasına təkan vermişdir. BTƏ faktiki olaraq "Nabukko"-nun əsasında dayanaraq, belə demək mümkündürsə, onun onurğa sütununa çevrilmişdir. Çünki gələcəkdə həmin kəmərlə Orta Asiya və Xəzər hövzəsinin zəngin qaz ehtiyatlarının Avropa birliyinə - Yunanıstana, İtaliyaya, Avstriya və b. ölkələrə nəqli planlaşdırılır ki, bu da Avrasiyada qaz ixracı və enerji təhlükəsizliyinin geniş bir şəbəkəsinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Layihənin reallaşmasında geoiqtisadi və geosiyasi anlamda bölgənin qaz istehsal edən dövlətləri ilə yanaşı, ABŞ və Avropa Birliyi ölkələri də çox maraqlıdırlar. Mütəxəssislərin fikrinə görə, "Nabukko"-nun reallaşması Avropa ölkələrinə Rusiyanın getdikcə artan qaz asılılığından qurtarmağa imkan verəcək.

Xatırladaq ki, son illərdə Rusiya dəfələrlə Avropa ölkələrini qazla imtahana çəkərək, öz siyasi niyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün onlara təzyiq göstərməyə cəhd edib. Bu zaman ən müxtəlif metodlara əl atılıb: qazın satış qiymətinin artırılmasından tutmuş, nəql edilən qazın həcmnin azaldılmasına qədər. Rusiya ilə

Ukrayna arasında baş vermiş sonuncu qaz böhranı isə vəziyyətin artıq olduqca təhlükəli həddə çatdığını göstərdi. Hesablamalara görə, sonuncu böhran nəticəsində şaxtalı havada qazsız qalan Avropa ölkələrinə təxminən, 2-3 milyard dollar məbləğində zərər dəyib. Odur ki, Rusiyanın ildən-ilə enerji vasitələrindən həm regionda, həm də dünyada geosiyasi təsir vasitəsi kimi istifadə etməsi, digər tərəfdənsə, son illər Avropanın əsas yanacaq növlərindən sayılan qaza tələbatın artması "Nabukko" layihəsini daha da aktualaşdırmışdır.

Amma bu istiqamətdə söylərin atması yalnız Avropanın düçar olduğu son qaz böhranı ilə bağlı deyil. Məsələ ondadır ki, yaxın 20 il ərzində Avropada qaza olan illik tələbatın 45-dən 600 milyard kubmetrə çatacağı proqnozlaşdırılır. Tələbatın artması isə, bu sahədə inhisarçı mövqedən çıxış edən Rusiyadan asılılığın daha da güclənməsi anlamına gəlir. Çünki indi Avropa ölkələri bu tələbatın xeyli hissəsini məhz bu ölkədən alınan "mavi yanacaq" hesabına ödəyirlər.

Keçən müddətdə Avropa və ABŞ Azərbaycana enerji təhlükəsizliyi sahəsində etibarlı tərəfdaş kimi yanaşdığını daim nümayiş etdirib. Öz növbəsində, Azərbaycan da neçə illərdir ki, özünün bu sahədə etibarlı tərəfdaş imicini qoruyub saxlayıb və bir qədər də möhkəmləndirib. 2006-cı ilin noyabrında Prezident İlham Əliyevin Belçikaya səfəri zamanı Azərbaycanla Avropa İttifaqı arasında enerji təhlükəsizliyi sahəsində əməkdaşlıq rəsmiləşdirilib. Noyabrın 7-də Azərbaycan Respublikası və Avropa İttifaqı arasında enerji məsələləri üzrə strateji tərəfdaşlığa dair *Anlaşma Memorandumu* imzalanıb. Sənəd Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında enerji tərəfdaşlıq münasibətlərini, Azərbaycanın Avropanın enerji bazarlarına daxil olmasını, Avropa Birliyinin enerji təhlükəsizliyini və Azərbaycanda enerji menecmentini nəzərdə tutur. Ekspertlər bu Memorandumun imzalanmasından sonra Azərbaycanın Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında, o cümlədən "Nabukko" layihəsinin reallaşmasında daha aktiv iştirak edəcəyini proqnozlaşdırır.³¹

³¹Həsənov Ə.M.Dünya ölkələrinin enerji siyasəti və Azərbaycanın yeni neft strategiyası
,Azərbaycanda milli siyasət və strateji inkişaf XXI əsrin astanasında

2008-ci ilin noyabrında Bakıda keçirilən IV Enerji Sammiti Xəzər hövzəsindən Avropaya enerji ixracı dəhlizlərinin yaradılmasının bütün dünyanın geosiyasi və geoiqtisadi maraqlarına uyğun olduğunu bir daha nümayiş etdirib. 21 ölkənin nümayəndələrinin və diplomatların, o cümlədən 6 dövlətin prezidentinin qatıldığı Sammitdə çıxış edən natiqlər bir daha bildiriblər ki, "Nabukko" layihəsi Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında həyati əhəmiyyət daşıyır və Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan bu istiqamətdə sıx əməkdaşlıq etməlidirlər.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən və Avropa ölkələrinin də geoiqtisadi maraqlarına cavab verən transmilli ixrac layihələrinə qiymət verərkən bildirmişdir ki, Azərbaycanda başlanmış enerji layihələri bu gün dünya ölkələri ilə daha geniş əməkdaşlıq üçün hərtərəfli imkanlar açır. Masa ətrafında Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, Bakı-Supsa, Odessa-Brodı-Plotsk-Qdansk və Nabukko layihələrinin iştirakçıları və digər nümayəndələr toplaşıblar. Bu layihələrin hamısı mühümdür və onların bir mənbəyi var - Xəzər dənizi, daha dəqiq desək, Azərbaycan".

Bakı Sammitinin yekunlarına dair qəbul olunmuş Birgə Bəyannamədə deyilir ki, Sammit iştirakçıları enerji resurslarının hasilatçı, tranzit və istehlakçı ölkələri arasında qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə və genişlənməsinə, regional investisiya enerji layihələrinin həyata keçirilməsi üçün zəruri əlverişli şərait yaradılmasına tərəfdar olduğunu təsdiq edirlər.³²

Bəyannamədə Xəzər hövzəsindən neftin və qazın dünya və Avropa bazarlarına çatdırılması yollarının şaxələndirilməsinə yönəlmiş siyasətin davam etdirilməsinin vacibliyi vurğulanıb, iştirakçı dövlətlərin tələbatını daha dolğun təmin etməkdən ötrü Azərbaycanın təbii qazının regional və Avropa bazarlarına nəqli və tranziti üçün çoxvariantlı qaz ixracı infrastrukturalarının yaradılmasına aid layihələrin həyata keçirilməsinin dəstəklənməsi ifadə olunub.

³²http://azertag.az/xeber/BAKI_ENERJI_SAMMITININ_YEKUNLARINA_DAIR_BAYANNA_MA_QABUL_EDILMISDIR

"Nabukko" layihəsinin reallaşdırılması istiqamətində növbəti mühüm addım isə 2009-cu ilin yanvarında Macarıstanın paytaxtı Budapeşt şəhərində keçirilmiş enerji Sammiti oldu. Bu sammitdə çıxış edən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ölkəsinin Avropanın enerji təhlükəsizliyi məsələsində mühüm rol oynadığını, Azərbaycan etibarlı tərəfdaş ölkə olduğunu və öz təbii sərvətlərini Xəzər hövzəsindən Avropaya nəql etdiyini bildirib. Azərbaycanın "Nabukko" layihəsini həmişə dəstəklədiyini bildirən dövlət başçısı qeyd edib ki, bu dəstək gələcəkdə də davam edəcək: "Bakıda keçirilən Sammitdə Azərbaycan öz mövqeyini ortaya qoymuşdur. Bu layihədə iştirak edən bütün tərəflər əməkdaşlığa hazırdırlar. Bu gün Azərbaycan təkcə tranzit ölkə deyil, həm də enerji mənbələri ilə zəngin olan ölkədir. Layihə çərçivəsində yaxşı tərəfdaşlıq əlaqələrinin yaranacağına əmin olduğunu bildirən Prezident İlham Əliyev qeyd edib ki, Azərbaycan Avropa İttifaqına və Avratlantik məkana inteqrasiyaya üstünlük verir və bu siyasət bundan sonra da davam etdiriləcək ³³.

Qeyd edək ki, dəyəri 8 milyard avro olan və ildə təqribən 26-32 mlrd kubmetr təbii qaz ötürmə qabiliyyətinə malik "Nabukko" kəmərinin inşası 2015-ci ilədək yekunlaşmalıdır. Ümumi uzunluğu 3300 kilometr olacaq ki, onun da 2000 km-i Türkiyə, 400 km-i Bolqarıstan, 460 km-i Rumıniya, 390 km-i Macarıstan, 46 km-i isə Avstriya ərazisindən keçərək, bu ölkənin Avropa qazpaylayıcı (Baumqarten) məntəqəsinə çatdırılacaq. İxrac olunacaq qaz həcmlərinin böyük bir hissəsi Mərkəzi və Qərbi Avropayanəql olunacaq.

"Nabukko" boru kəməri ilə 2015-ci ildən Azərbaycan, sonra Qazaxıstan və Türkmənistan qazının nəqli nəzərdə tutulur. Növbəti mərhələdə, 2017-ci ildən sonra bu kəmərlə, həmçinin İran, İraq, Özbəkistan və Misir qazının nəqli də proqnozlaşdırılır.

Mütəxəssislər "Nabukko"-nu dünyanın bir çox regionları arasında transmilli geoiqtisadi əlaqə yaradacaq ilk beynəlxalq qaz xətti kimi dəyərləndirirlər. Layihənin reallaşması istiqamətindəki maneələrdən danışarkən, mütəxəssislər ilk

³³ "Uğurlu xarici siyasət kursunun banisi" Əli Həsənov Azərbaycan.-2009.-5 may.-S.5.

növbədə, kəmərin inşasının və maliyyələşdirilməsinin gecikməsinə, Xəzər hövzəsinin Türkmənistan və Qazaxıstan kimi ölkələrinin Rusiyanın təzyiqləri altında ona qoşulmaqdan yayınmasını və bu səbəbdən də lazımı qədər ixrac qazı mənbələrinin tapılmamasını, Türkiyənin Azərbaycan qazının bu kəmərlə tranziti ilə bağlı əsassız və şişirdilmiş qiymət təklif etməsinə və digər kiçik məsələləri göstərirlər. Bəzi ekspertlərin fikrincə, hazırda dünyanı bürümüş maliyyə böhranı fonunda, layihə üçün investisiya tapılması problemi bu yöndə ən mühüm məsələ kimi görünür. Lakin Budapeşt sammitində bu məsələyə də aydınlıq gətirilib. Belə ki, Avropa İnvestisiya Bankının və Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının prezidentləri də Avropa üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən bu layihənin maliyyələşdirilməsinə hazır olduqlarını bildiriblər.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2010-cu ilin fevralında Münhendə keçirilən Dünya Təhlükəsizlik Konfransındakı çıxışı zamanı Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində Azərbaycanın rolu və Nabukko transmilli qaz layihəsinin perspektivi ilə bağlı bildirmişdir ki, bizim ixrac üçün böyük həcmdə təbii qazımız var və gələcəkdə də olacaq. Azərbaycanda minimal qaz ehtiyatları hazırda **2 trilyon kubmetr** hesab olunur, lakin bu rəqəm **5 trilyon kubmetr** də ola bilər. Bu qədər qaz nəinki bizim özümüzə və regional istehlakçılara, həmçinin Avropa istehlakçılarına ən azı yüz il kifayət edir. Prezident konfransda xüsusi vurğulamışdır ki, Azərbaycan istehlakçıları, tranzit ölkələr və hasilatçıları arasında sazişlərə aid bütün zəruri məsələlərin həllini və Xəzərdə əlavə olaraq 20 milyard kubmetr qazı hasil etmək məqsədilə, 20 milyard dollar xarici sərmayələrin yeni mərhələsinin başlanmasını gözləyir... Sərmayə qoymazdan əvvəl biz istehlakçılarımızın kim olduğunu, tranzit haqlarını, qazın qiymətini, bazarın bizim üçün etibarlı olub-olmamasını və boru kəmərinin digər hissəsində olan tərəfdaşlarımızın nə dərəcədə ciddi və sadıq olduğunu bilmək istəyirik .

Beləliklə, göründüyü kimi, "Nabukko" layihəsinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar maraqlı ölkələrin geosiyasi və geoiqtisadi mövqeləri qətiləşərsə, yəni maliyyələşmə, tranzit, etibarlı bazar və digər məsələlər öz prinsiplial həllini taparsa,

Azərbaycan qarşından gələn uzun illər ərzində neft sahəsində olduğu kimi, Avropanın təbii qazla təchizatında da və deməli, dünyanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində etibarlı tərəfdaş kimi yaxından iştirak edə bilər. 2009-cu ildən başlayaraq gündə təxminən bir milyon barel neft ixrac edən Azərbaycanın yaxın gələcəkdə böyük həcmdə qaz ixracatçısına çevrilmə ehtimalı yüksəkdir və beynəlxalq tərəfdaşlar bunu ondan gözləyir.

Tədqiqatçıların fikrinə görə, Xəzər hövzəsinin qaz və enerji geoiqtisadiyyatında mühüm rol oynaya biləcək mühüm layihələrdən digəri **TransXəzər qaz kəməri** (Xəzərin dibi ilə Türkmənistandan Bakıya qədər çəkiləcək qaz kəmərinə söhbət gedir – Ə. H.) ola bilər.³⁴ Türkmən qazının bu marşrutla Bakıya, sonra da Azərbaycan qazı ilə birləşdirilərək Bakı-Tbilisi-Ərzurum vasitəsi ilə Türkiyəyə və "NABUKKO" kəməri ilə Avropaya ixrac edilməsini hədəfləyən bu layihənin reallaşdırılmasına əsas cəhdi 1997-ci ildən ABŞ, Türkiyə, Avropa Birliyi və Azərbaycan göstərir. Son zamanlar Xəzərin alternativ qazının Avropaya ixracı artıq təkcə Türkmənistanın və Azərbaycanın, yaxud təkcə Xəzər hövzəsinin geoiqtisadi məsələsi deyil, həm də Avropanın enerji təhlükəsizliyinin global təminatı kimi müzakirə olunur. Bir qədər əvvəl bu məsələ ilə bağlı Türkmənistan prezidenti və ABŞ-ın vitse-prezidenti arasında hətta kommersiya müqaviləsi də imzalanmışdı. ABŞ müqaviləyə uyğun olaraq, bu işin texniki layihələndirilməsi üçün lazımi vəsait də ayırmışdır. Kəmərin təxmini uzunluğu Bakıya qədər 200 km, buraxılış gücü 30 mlrd. kub metr olmalı idi. Lakin neçə illərdir ki, Rusiya və İranın Xəzərin statusu ilə bağlı məsələni bilərəkdən uzatmaları, Türkmənistanın Transxəzər ətrafında nümayiş etdirdiyi zəif iradə və s. nəticəsində bu kəmərin inşasına başlamaq mümkün olmamışdır. Hətta 1998-ci ildə Türkmənistanla Türkiyə arasında 30 il müddətində, ildə 16 mlrd. kub metr Türkmənistan qazını Transxəzər və Transqafqaz marşrutu ilə Türkiyəyə göndərilməsi haqqında saziş də imzalanmışdır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, hələ ki, Türkmənistanın Transqafqaz qaz kəmərinə qoşulması sual olaraq

³⁴ TrendCapital, "Nazir: Transxəzər qaz kəməri layihəsi qaz resurslarında böyük dəqiqlik tələb edir", <http://az.trend.az/capital/pengineering/1035872.html>, 04 iyun 2010.

qalmaqdadır. Bu kəmərlər həm də bölgədə ən əlverişli transmilli qaz ixracı marşrutuna çevrilərək, zəngin Orta Asiya qazının Azərbaycana, Gürcüstana, oradan da müxtəlif ixrac vasitələri ilə Türkiyəyə, Ukraynaya, Belarusa, Bolqarıstana, Rumıniyaya və bütün Avropa qitəsinə çatdırılmasını təmin edə bilər. Transxəzər qaz kəmərinin çəkilməsi bütün bölgənin geoiqtisadi, geosiyasi vəziyyətində ciddi dəyişiklik yarada bilər.

Xəzər və Cənubi Qafqazda baş verən son illərin geosiyasi hadisələri və müasir dövrdə müşahidə olunan yeni reallıqlar sübut edir ki, Azərbaycan, Xəzər hövzəsinin Türkmənistan, Qazaxıstan və s. kimi zəngin qaz ölkələri, Avropa Birliyi dövlətləri və digər maraqlı dairələr müasir dövrdə yeni-yeni qaz ixracı marşrutları və kəmərlərinin çəkilməsinə, Avropa xammal bazarları ilə Xəzər hövzəsini birləşdirən etibarlı marşrutların yaradılmasına bundan sonra da xüsusi diqqət ayırmalıdırlar .

İxrac marşrutlarının şaxələndirilməsi və çoxvariantlılıq hazırda Avropa enerji bazarında ciddi inhisarçı mövqeyə malik olan Rusiyadan və əsas idxal-ixrac ölkəsi statusuna iddialı olan Türkiyədən başqa, bütün qaz ixrac və idxal edən ölkələrin maraqlarına cavab verir. Rusiyanın öz inhisarçı mövqeyindən sui-istifadə edərək tez-tez yerli, region və Avropa ölkələrini qiymət siyasəti ilə sınağa çəkməsi, onlara bu və ya digər geosiyasi, geoiqtisadi təzyiqlər göstərməsi həmin ölkələri özünə daha etibarlı və səmərəli enerji mənbələri axtarmağa sövq etmişdir. Digər tərəfdən, Azərbaycanın bölgədə reallaşdırdığı alternativ enerji siyasəti həmin ölkələrə daha əlverişli şərait yaratmış və etibarlı, səmərəli, bərabər hüquqlu tərəfdaşlıq imkanı qazandırmışdır. Nəticədə bu ölkələr getdikcə Rusiyanın enerji təsirindən çıxaraq, öz təhlükəsizliyini təmin etmək üçün Azərbaycana, Türkmənistana və s. ölkələrə üz tutmağa məcbur olmuşlar. Son beş ildə Rusiyanın Gürcüstan, Ukrayna, Belarus, Moldova, Baltıqyanı respublikalar, bəzi Şərqi Avropa dövlətləri ilə münasibətində müşahidə olunan ziddiyyətli və qeyri-sabit vəziyyəti Azərbaycanın postsovet enerji bazarına daxil olmasına əlverişli şərait yaratmışdır.

Mütəxəssislər, Azərbaycanın bu istiqamətdə reallaşdırdığı enerji siyasətinin perspektivlərini yüksək qiymətləndirirlər. Məsələ burasındadır ki, son zamanlar Azərbaycanın bölgədə və dünyada qazandığı "etibarlı tərəfdaş" imici, həyata keçirdiyi enerji ixracının şaxələndirilməsi siyasəti, bəhs olunan ölkələrin Rusiyanın geosiyasi təzyiqlərindən xilas olaraq öz enerji təhlükəsizliyini daha etibarlı şəkildə təmin etmək istəyi və s. də onun xeyrinə işləmiş və bu dövlətlərin üzünü Xəzərin Cənub sahillərinə çevirmişdir. Hazırda həm Ukrayna, Belarus, həm də Baltikyanı ölkələri Azərbaycan neftinin və qazının Gürcüstan ərazisindən keçməklə müxtəlif vasitələrlə (kəmərlərlə, sıxılaraq tankerlərlə və s.) Ukrayna ərazisinə daşınması, oradan da köhnə **Odessa-Brodı və s.** kimi mövcud neft-qaz kəmərləri vasitəsilə həmin ölkələrinin enerji ehtiyaclarının təmin olunmasına istiqamətləndirilməsi üçün ciddi iş aparırlar. Keçən illərdə Gürcüstanın, bu yaxınlarda isə Belarusun Rusiya ilə yaranmış enerji münaqişəsinin həll etmək və ölkələrini böhrandan çıxarmaq məqsədilə Azərbaycana müraciət etməsi və qarşı tərəfdən onlara göstərilən müsbət münasibət, Ukrayna hökumətinin öz daxili neft və qaz ehtiyaclarını Azərbaycanın neft-qaz məhsulları ilə təmin etmək istəyi və s. məsələlər bunun əyani sübutudur. Hazırda, Ukrayna ildə təxminən 4 milyon ton nefti və gələcəkdə 5-8 mlrd. kub. metr qaz almaq, Qara dənizin Gürcüstan limanlarından Ukraynaya, oradan da mövcud infrastrukturlarla ətraf ölkələrə enerji resursları ixrac etmək məsələsi ətrafında Azərbaycan hökuməti ilə danışıqlar aparılır. Azərbaycan və Ukrayna prezidentlərinin qarşılıqlı səfərləri çərçivəsində "Ukratnafta" ilə ARDNŞ arasında Azərbaycan neftinin Ukraynaya ixracı, ARDNŞ-in Ukraynada yanacaqoldurma məntəqələrinin açılması və enerji əməkdaşlığı sahəsində digər bir neçə müqavilə imzalanmışdır. Ukrayna tərəfinin bəyanatlarına görə, bu ölkə gələcəkdə hər ay orta hesabla Azərbaycandan bir milyon tona qədər xam neftin alınması və Ukraynanın neftayırma zavodlarında işlənərək ölkənin ehtiyaclarına yönəlməsi marağındadır. Son zamanlar Belarus hökuməti də təxminən oxşar fəaliyyəti həyata keçirmək niyyətində olduğunu bəyan etmişdir.

Bu gün Azərbaycanın Avropanın nəqliyyat-kommunikasiya, yükdaşıma sahəsində olduğu kimi, enerji ixracı və enerji təhlükəsizliyində də mühüm rol oynadığı hamı tərəfindən birmənalı etiraf olunur. Milli lider Heydər Əliyevin yeni neft-qaz ixracı siyasəti və nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizlərinə dair strategiyasını inamla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin diplomatik söyləri nəticəsində Azərbaycan regionda heç bir ölkədən enerji, nəqliyyat-kommunikasiya və s. geosiyasi sahələrdə asılılığı olmayan, öz tələbatını tam müstəqil şəkildə ödəməyə qadir yeganə ölkə kimi çıxış edir.³⁵ Artıq həm region ölkələri, həm də fəvqəldövlətlər "Azərbaycanın iştirakı olmadan regionda hər hansı transmilli enerji, dəhliz və nəqliyyat-kommunikasiya layihənin gerçəkləşdirilməsi imkanına" ciddi şübhə ilə yanaşırlar.

2.3.Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında neftin və qazın dünya bazarlarına çıxarılması yolları

Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının dünya bazarlarına çatdırılmasını nəzərdə tutan layihələrin reallaşması heç də asanlıqla başa gəlməyib, müxtəlif beynəlxalq, regional və yerli geosiyasi maraqların toqquşması ilə müşahidə olunubdur. Lakin Azərbaycanın tam müstəqil geosiyasi, geoiqtisadi və təhlükəsizlik siyasəti, prinsipial və qətiyyətli mövqeyi Asiya ilə Avropanı birləşdirən böyük enerji-nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsini mümkün etdi. Hazırda, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Supsa, Bakı-Novorossiysk kimi illik gücü təxminən 70 milyon ton təşkil edən üç neft kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, Bakı-Astara-İran və Bakı-Rusiya kimi illik gücü təxminən 30-40 milyard kub metr olan maye qaz kəmərlərinin mövcudluğu Azərbaycanın və tərəfdaşlarının enerji ixracı sahəsindəki geoiqtisadi risklərini, demək olar ki, sıfıra endirmişdir. Xəzər qazının Qara dənizin Gürcüstan limanlarına qədər kəmərlərlə, sonra isə sıxılaraq tankerlərlə Rumıniyaya, oradan da Avropa Birliyi ölkələrinə ixrac olunması haqqında dövlətlərarası sazişin imzalanması təkcə Azərbaycanın deyil, bütöv Xəzər hövzəsi ölkələrinin qaz ixracı

³⁵ Əliyev İ. Azərbaycanın strategiyası // Dirçəliş-XXI əsr, 2004

ilə bağlı risklərini ciddi şəkildə azaltmış və geoiqtisadi etibarlılığını artırmışdır. Buna əlavə olaraq “Şahdəniz 2” layihəsinin reallaşdırılması ilə yeni kəmərlər-TANAP və TAP vasitəsilə böyük Azərbaycan qazının Avropa bazarına çıxarılması perspektivi bu etibarlılığı daha da möhkəmləndirmişdir.

Azərbaycan geosiyasi və geoiqtisadi baxımdan həm də Avrasiyanın giriş qapısı, Şərq-Qərb nəqliyyat-kommunikasiya və enerji dəhlizlərinin mərkəzi dövləti hesab olunur. Rusiyadan yan keçməklə Avropa və Asiya ölkələri arasında bağlayıcı körpü rolunu icra edən Trans-Qafqaz nəqliyyat-enerji dəhlizi (TRASEKA), strateji Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihələrinin təşəbbüskarı, hərəkətverici qüvvəsi və əsas təminatçılarından biri məhz Azərbaycandır.³⁶ Bundan başqa, Trans-Asiya nəqliyyat dəhlizində (Cənubi, Şərqi və Orta Asiya-İran-Azərbaycan-Rusiya və əksinə, İranın Fars körfəzi vasitəsilə bu ölkələri Avropa ilə birləşdirən nəqliyyat-kommunikasiya layihəsi - Ə.H.) əsas bağlayıcı ölkələrdən biri kimi çıxış etməsi Azərbaycanın mühüm tranzit əhəmiyyətini bir daha təsdiq edir. Dünyanın nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrində həlledici bir vəsiləyə çevrilməsi Azərbaycanın son bir neçə ildə həm daxili, həm də regional və beynəlxalq yol-nəqliyyat infrastrukturalarının, o cümlədən Şərq-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizləri çərçivəsində çoxsaylı tranzit sistemlərinin müasir tələblərə uyğun yenidən qurulmasına təkan vermişdir. 2013-cü ildə ölkədə yeni nəhəng Gəmiqayırma zavodu istifadəyə verilmiş, Xəzər donanması müasir gəmilər hesabına gücləndirilmiş, yaxın bir neçə ildə isə yükötürmə gücü 20 milyon tona bərabər olan Beynəlxalq Dəniz Ticarəti Limanının tikintisinin başa çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Paralel olaraq Heydər Əliyev adına Beynəlxalq Hava Limanında yenidənqurma işləri aparılmış, əlavə nəhəng terminallar istifadəyə verilmiş, regionlarda 5 yeni aeroport tikilmişdir. Ölkənin dəmir yolu infrastrukturunun müasirləşdirilməsi istiqamətində müvafiq tədbirlər həyata keçirilməyə başlamış, 2015-ci ildə isə Şərqlə Qərbi birləşdirəcək Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Görülən bütün işlərin

³⁶ “Müstəqilliyimizin memarı” Əli HƏSƏNOV. 06 May 2015

başlıca məqsədi Azərbaycanın regionun tranzit mərkəzi statusunu möhkəmləndirməklə yanaşı, həm də onun nəqliyyat-logistika mərkəzinə çevrilməsini təmin etməkdir. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, Almaniya, Niderland, Böyük Britaniya, Çin, Cənubi Koreya, İran və digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da Nəqliyyat Logistika Mərkəzinin yaradılacağı gün heç də uzaqda deyil.

Beləliklə, Avrasiyanın əsas tranzit ölkələrindən biri olaraq, Azərbaycan Şərq-Qərb ticarət, enerji-yanacaq və nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrinin mərkəzində dayanır. Bu mövqe getdikcə güclənir və ən əsası isə dünyanın əsas qloballaşma və regional integrasiya mərkəzləri (Avropa Birliyi, ABŞ, Yaponiya, Çin, Cənub-Şərqi Asiya ölkələri və b.) Azərbaycanı üçüncü minillikdə dünyanın həm alternativ enerji təminatçılarından biri hesab edir, həm də onun əsas tranzit ölkə mövqelərinin güclənməsində maraqlı olduqlarını nümayiş etdirir və bu işə ciddi səy göstərirlər. Azərbaycanın tranzit imkanları artdıqca, planetar geosiyasi dəyəri də yüksəlir ki, bu da onun xarici ölkələrlə geosiyasi tərəfdaşlığını şərtləndirən digər əsas amil hesab olunur.

Azərbaycanın qlobal və regional geosiyasi çəkisini artıran ən başlıca amil onun müstəqil bir dövlət olaraq tam formalaşması, özünü təmin edən milli iqtisadiyyata, maddi, mənəvi və insan resurslarına, milli-vətəndaş birliyinə, əhali tərəfindən dəstəklənən milli inkişaf kursuna, güclü ordu və müdafiə potensialına və s. zəruri təsisatlara malik olması və bütün bunlara söykənərək müstəqil daxili və xarici siyasət yürütməsidir.³⁷ Müstəqillik əldə edildikdən sonrakı dövrdə milli dövlətin iqtisadi, hüquqi və ideoloji əsaslarının, idarəçilik mexanizminin, daxili və xarici siyasət strategiyasının, təhlükəsizlik konsepsiyasının formalaşdırılması və həyata keçirilməsi prosesi bir tərəfdən Ermənistanla hərbi qarşıdurma, digər tərəfdənsə Azərbaycanı istiqamətləndirmək, onu təsir altında saxlamaq istəyən daxili və xarici güclərlə kəskin mübarizə şəraitində baş tutmuşdur. Prezident Heydər Əliyevin şəxsi nüfuzu, siyasi uzaqgörənliyi, böyük idarəçilik təcrübəsi

³⁷ "Azərbaycan Respublikasının müasir dünyadakı vəziyyəti və geosiyasi mövqeyi" Əli HƏSƏNOV 12.05.2015

sayəsində 1993-2003-cü illəri əhatə edən birinci on il ərzində bütün milli resursları vahid məqsəd uğrunda səfərbər etmək və Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, onu sabit inkişaf yoluna çıxarmaq, milli iradəyə əsaslanan müstəqil subyekt kimi beynəlxalq aləmlə sıx integrasiyasını təmin etmək mümkün olmuşdur. Bununla yanaşı etiraf olunmalıdır ki, hər bir dövlət ilkin mərhələdə xarici təhlükələrdən qorunmaq sahəsində özünümüdafiə sistemini dərhal formalaşdırma bilmir, müxtəlif təzyiq və təhdidlərə qarşı sinə gərmək məcburiyyətində qalır. Bu mənada Azərbaycan daha uğurlu siyasət həyata keçirərək, müstəqilliyinin ilk dövründə ayrı-ayrı güc mərkəzləri arasında balans yaratmağa, minimum güzəştlər hesabına maksimum dividendlər əldə etməyə, prinsipial məsələlərdə öz mövqeyini qoruyub saxlamağa və inkişaf etdirməyə nail olmuşdur. Nəticədə dövlət həm özünün neft strategiyasını uğurla reallaşdırmağı bacarmış, həm də gələcək sürətli inkişafının möhkəm bazasını yaratmışdır. 2003-2013-cü illəri əhatə edən ikinci onillikdə Azərbaycan oturuşmuş liberal iqtisadiyyata və böyük maliyyə resurslarına, güclü orduya malik, özünü tam təmin edən, heç kimdən asılı olmayan, sözünü cəsarətlə deyən, mövqeyinə və rəyinə hörmətlə yanaşılan və milli maraqlara əsaslanaraq tam müstəqil siyasət yürüdən ölkəyə çevrilmişdir. Məhz buna görə də bu gün Azərbaycan ciddi geosiyasi faktor kimi postsovet məkanının, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın müasir geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji xarakteristikasının müəyyənləşdirilməsinə mühüm təsir göstərir, habelə BMT, ATƏT, Avropa Şurası, İKT, Qoşulmama Hərəkatının fəal üzvü olaraq, eyni zamanda dünyanın güc mərkəzləri ilə yaxından əməkdaşlıq edərək global siyasətdə özünün iştirak imkanlarını getdikcə genişləndirir.

Azərbaycan Cənubi Qafqaz və keçmiş postsovet məkanında ümumi iqtisadi potensialına görə də xarici aləmin diqqətini çəkir. Hazırda Cənubi Qafqazda, Avrasiya məkanında və dünyada Azərbaycanın mövcud və perspektiv geoiqtisadi potensialı - iqtisadi inkişaf resursları, malik olduğu maddi və insan ehtiyatları, bu sahələrdə ölkə rəhbərliyinin yürütdüyü pragmatik siyasət yüksək qiymətləndirilir.

Cəmi 9 milyondan bir az çox əhalisi olmasına baxmayaraq, zəngin təbii, xüsusən enerji və karbohidrogen ehtiyatlarına, əlverişli iqlim və münbit torpağa, turizm imkanlarına, kənd təsərrüfatı və sənaye infrastrukturlarına və işlək əhaliyə malik olması onun iqtisadi perspektivlərini xüsusi cəlbedici edir.³⁸

Mütəxəssislərin fikrinə görə, region ölkələri içərisində öz geosiyasetini və geoiqtisadiyyatını, beynəlxalq əlaqələrini, reallaşdırdığı daxili və xarici layihələri və s. Xəzər dənizinin karbohidrogen məhsullarının istehsalı və satışı ilə ən sıx əlaqələndirən ölkə məhz Azərbaycandır. Azərbaycanın iqtisadi inkişafının əsasında da məhz xarici şirkətlərlə Xəzər dənizində müştərək kəşf və istehsal etdiyi neft-qaz ehtiyatlarının sərbəst istifadəsi amili dayanır. Bu strateji məhsul ölkənin dinamik daxili iqtisadi, sosial və mənəvi inkişafını şərtləndirməklə bərabər, həm də onu dünya geosiyasetində, xüsusən Avropa enerji sektorunda mühüm bir amilə çevirmiş və geoiqtisadi tərəfdaşlıq dəyərini yüksəltmişdir. Hazırda ölkənin təsdiq olunmuş karbohidrogen ehtiyatları 4.6 milyard ton şərti yanacaq təşkil edir. Bunun 2 milyard tonu neft, 2,6 trln. kub metri isə (ümumilikdə ehtimal edilən karbohidrogen ehtiyatları isə 10 milyard ton şərti yanacaq) təbii qaz təşkil edir. Təkcə “Şahdəniz” yatağının ehtiyatı 1,2 trln. kubmetr, 2010-cu ildə kəşf olunmuş “Ümid” qaz yatağının ehtiyatı 250-300 mlrd. kubmetr, 2011-ci ildə kəşf olunmuş “Abşeron” yatağının ehtiyatı isə 350 mlrd. kub metrdən artıq qaz-kondensat miqdarında qiymətləndirilir. Müstəqillik illərində neft sektoruna 48 milyarddan çox ABŞ dolları miqdarında xarici sərmayə qoyulmuş, 61 yeni neft yatağı istismara verilmiş və yaxud yararlı vəziyyətə gətirilmişdir.³⁹ Hələ 2000-ci ilin əvvəllərində mütəxəssislər 2010-cu ildən etibarən Azərbaycanın Xəzərdə ildə təxminən 55 milyon ton neft və 20 milyard kub metr qaz çıxarmaq imkanı olacağını proqnozlaşdırırdılar. Dünya mütəxəssislərinin hesablamalarına və proqnozlara görə, XXI əsrdə Azərbaycan dünyanın enerji məhsullarına artan tələbatının nəzərəcarpacaq hissəsini (ildə təxminən 40-50 milyon ton neft və 25-30 milyard kub metr qaz) verəcəkdir. Artıq 2006-cı ildə neft və qaz hasilatının həcmi

³⁸ “Azərbaycanın müasir geosiyasi inkişaf xarakteristikası və perspektivləri” Əli Həsənov. 26 sentyabr 2014

³⁹ “İki sahil” qəzeti, 20 sentyabr 2013-cü il, xüsusi buraxılış

bu proqnozların əsassız olmadığını təsdiq etdi. Dövlət Neft Şirkətinin rəsmi məlumatına əsasən, keçən illər üzrə Azərbaycanın neft və qaz hasilatının dinamikası aşağıdakı kimi olmuşdur.⁴⁰ Göründüyü kimi, 2010-cu ildə Azərbaycanda həm neft, həm də qaz hasilatının həcmi ilə bağlı proqnozlar özünü doğrultmuşdur. Ölkədə 53 milyon tondan artıq neft, 29 milyard kubmetrdən artıq isə təbii qaz istehsal edilmişdir. Xəzər dənizində 2010-cu ildə ən çox neft və qaz Azərbaycana məxsus milli sektordan çıxarılmışdır. Sonrakı illərdə karbohidrogen ehtiyatların hasilatına korrektələr edilmiş, mövcud tələbat nəzərə alınaraq neft hasilatı stabil olaraq 43-45 milyon ton həcmində saxlanılmış, əsas diqqət isə qaz hasilatı sahəsində yeni layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir. Yaxın bir neçə ildə “Şahdəniz -2” layihəsinin reallaşdırılması nəticəsində bu yataqdan hasil olunacaq qazın həcmi 9 milyard kubmetrdən 16 milyard kubmetrə çatdırılması planlaşdırılır. “Abşeron” qaz yatağından isə ildə 5 milyard kubmetr qaz hasil olunacağı gözlənilir. “Abşeron”, “Ümid” və digər perspektivli qaz yataqlarının ehtiyatlarını da nəzərə almaqla yaxın gələcəkdə Azərbaycanda qaz hasilatının həcmi 45-50 milyard kubmetrə çatdırılacağı proqnozlaşdırılır.⁴¹ Neft və qaz istehsalı üzrə həyata keçirilən transmilli layihələrə yaradılan şəraitə görə, xarici partnyorlar bölgə ölkələri içərisində ən çox Azərbaycan və Qazaxıstandan razıdırlar və bu ölkələrin iqtisadi gələcəyinə də çox nikbin yanaşırlar.

Hazırda Qərbi ölkələri və ABŞ Azərbaycanı özlərinin enerji sahəsində ən sabit və etibarlı tərəfdaşlarından biri kimi dəyərləndirərək, ona dünya enerji bazarına çıxmaq üçün lazım olan bütün köməkliyi. Bütün bunlar Azərbaycanın dünyada və regionda transmilli geoiqtisadi dəyərini artırır və əlverişli tərəfdaşa çevirir.

Şimal istiqamətində çəkilən Bakı-Novorossiysk neft kəmərinin uzunluğu 1330 kilometrdir. Boru kəmərinin diametri 530 mm-dir. ARDNŞ kəmərin 231 km uzunluğunda olan Azərbaycan ərazisi ilə keçən hissəsinin operatorudur. Borunun

⁴⁰ <http://www.socar.az>

⁴¹ Trend xəbər bülleteni – 14 may 2014, 14 iyul 2014.

neftlə doldurulmasına 1996-cı ilin oktyabrında başlanılmışdır. Kəmərin maksimum ötürmə qabiliyyəti gündə 105 min bareldir.

Bakı-Novorossiysk neft kəmərinin 3 nasos stansiyası (Səngəçal, Sumqayıt və Siyəzən) var. Kəmərin ölçmə stansiyası Şirvanovkada yerləşir.

Qərb İxrac Boru Kəməri Xəzərin Azərbaycan sektorunda hasil edilən neftin Gürcüstandan keçməklə dünya bazarlarına nəqlini həyata keçirir. Xam neft Gürcüstanın Supsa terminalında tankerlərə yüklənərək Bosfor boğazından keçməklə Avropa bazarlarına yola salınır.

Uzunluğu 833 kilometr olan QİBK Səngəçal terminalından başlayaraq Gürcüstan sahilindəki Supsa terminalına qədər uzanır. Diametri 530 mm olan kəmə 1997-1998-ci illər ərzində tikilmişdir. Bu xətt üzrə boruların doldurulmasına 1998-ci ilin dekabrında başlanmış və 1999-cu ilin martına qədər davam etmişdir. Supsada ilk dəfə neft 1999-cu il aprelin 8-də gəmilərə yüklənmişdir.

QİBK obyektlərinə 3-ü Azərbaycanda, 3-ü Gürcüstanda olmaqla 6 nasos stansiyası, 2 təzyiqazaltma stansiyası (hər ikisi Gürcüstandadır), 1 ərzinburaxma stansiyası (Azərbaycanda) aiddir. QİBK Supsada 4 rezervuara malikdir. Rezervuarların ümumi həcmi 1 milyon bareldir.

Müasir dövrdə Bakı-Novorossiysk kəməri vasitəsilə neftin ixracı iqtisadi baxımdan ölkəmiz üçün artıq səmərəli hesab oluna bilməzdi. Belə ki, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri, eyni zamanda Bakı-Supsa dəmir yolu Azərbaycan neftinin ixrac ehtiyaclarını artıqlaması ilə ödəyir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri eyni zamanda Türkmənistandan tankerlərlə daşınan neftin qərbə ixracına şərait yaradır.

Ümummilli liderin neft strategiyasının tərkib hissələrindən biri də neft marşrutlarının alternativliyinə nail olmaq idi. Neft marşrutlarının alternativliyi Azərbaycanın hər hansı bir dövlətdən iqtisadi asılılığına son qoymaqla yanaşı ölkəmizin milli mənafeyinə cavab verirdi. Bütün bu amilləri nəzərə alan ümummilli lider Heydər Əliyev davamlı təzyiqlərə baxmayaraq müdrik və uzaqgörən qərar qəbul etdi. 1996-cı ildə martın 8-də Azərbaycan Prezidenti H.Əliyev və Gürcüstan Prezidenti E.Şevardnadze Tiflisdə Bakı-Supsa neft

kəmərinin çəkilməsi barədə razılığa gəldilər. ABƏŞ, ARDNŞ və Gürcüstan hökuməti arasında bağlanmış 3 tərəfli müqavilələrdə Azərbaycan Azəri, Çıraq, Günəşli yataqlardan çıxan ilkin Azərbaycan neftinin daşınmasını Bakı-Supsa neft kəməri vasitəsi ilə nəqlini nəzərdə tuturdu.

Bakı-Supsa neft kəməri ilə ilkin Azərbaycan nefti 1999-cu il aprelin 17-də ixrac olunmağa başlanmışdır. Bu marşrutun ən böyük üstünlüyü Azərbaycan neftinin təmiz halda "Azəri light" markası ilə dünya bazarına çıxarılmasıdır. Bununla yanaşı kəmərin digər üstünlüyü neftin Supsaya Novorossiyskə nisbətən daha ucuz nəql olunmasıdır. Belə ki, neftin Novorossiyskə nəqlinin tonu 15,67 Supsaya nəqli isə 13,14 ABŞ dollarına başa gəlir.

Qərb istiqamətində uzanan Bakı-Supsa neft kəmərinin uzunluğu 837 km, diametri 530 mm-dir. 1999-cu ildən 2005-ci ilin əvvəlinə kimi hər iki kəmərlə 48,7 mln. ton neft nəql edilib, dünya bazarlarına çıxarılmışdır.

Hər iki kəmərin müsbət və mənfi cəhətlərinə baxmayaraq Azərbaycanın ümummilli lideri H.Əliyev sonradan zaman göstərdiyi kimi müdrik və yeganə düzgün qərar qəbul edərək hər iki neft kəməri ilə neftin ixracını lazım bildi. Bununla belə Azərbaycanın malik olduğu neft potensialı ölkəmizə 2010-cu il üçün 45-50 mln ton neft istehsal etməyi proqnozlaşdırır. Bu da neftin tam ixracı üçün əsas ixrac boru kəmərinin çəkilməsini zəruri edirdi.

Ümumilikdə 2012-ci il ərzində Bakı-Tbilisi-Ceyhan vasitəsilə 30 milyon tona yaxın neft ixrac olunub ki, bunun 3 milyon tonu Türkmənistan nefti olub. Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsinin iqtisadi səmərəliliyi Qazaxıstanın da marağına səbəb olub və Astana bu layihəyə qoşulmağa səy göstərsə də, şimaldan müəyyən maneələrlə qarşılaşıb. Bu barədə daha sonra, hələlik isə Bakı-Novorossiysk kəmərinin Azərbaycan üçün səmərəsizliyinə dəlalət edən faktorlar Bakı-Novorossiysk kəməri vasitəsilə Qara Dənizə göndərilən neft burada "Azeri Light" markası ilə deyil "Urals" markası ilə satışa çıxarılırdı. Əslində Bakı-Novorossiysk kəməri Rusiyanın "Transneft" şirkətinin böyük neft kəmərləri şəbəkəsinin bir hissəsidir. Bakıdan uzanan kəmərlər Qroznıya, oradan Krasnodara, Krasnodardan isə

Novorossiyskə gedir. Hər bir məntəqədə kəməyə başqa mənbələrdən neft əlavə olunur. Bu tədbirlər kəmərin iqtisadi rentabelliğini artırmaq məqsədi daşıyır, lakin ancaq Rusiyanın iqtisadi maraqlarına cavab verir. Belə ki, “Urals” markalı neft “Azeri Light” markalı neftdən orta hesabla 3 dollar ucuzdur. Azərbaycanın Bakı-Novorossiysk kəməri vasitəsilə illik 5 milyon ton neft nəql etməli olduğunu nəzərə alsaq, bu, ölkəmiz üçün illik 15 milyon ziyan deməkdir. Bir ton neftin ötürülmə xərci isə 15.67 dollar təşkil edir. Yəni illik 5 milyon ton üçün Azərbaycan 78 milyon dollar ödəməli idi.

Rusiya tərəfi müqavilənin ləğv olunma səbəbi kimi, Azərbaycanın il ərzində 5 milyon ton deyil, cəmi 2 milyon ton neft nəql etdiyini, bunun isə Bakı-Novorossiysk kəmərinin iqtisadi səmərəsini aşağı saldığını bildirir. Faktik olaraq, Azərbaycan 3 milyon ton az neft göndərməklə ümumilikdə 56 milyon dollara qənaət edib. Ehtimal etmək olar ki, Azərbaycan bilərəkdən ötürülən neftin həcmi azaltmaqla Rusiya ilə “məcburi” əməkdaşlıqdan boyun qaçıрмаğa çalışırdı. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyi və Rusiyanın ölkəmizə qarşı heç bir əlavə təzyiq vasitəsinin olmaması Bakının müstəqil şəkildə özü üçün iqtisadi səmərəsi olan layihələri seçməsinə şərait yaradır.

Bakı-Novorossiysk kəmərinə səmərəsiz edən digər faktor isə neftin Qara Dənizə nəql edilməsilə bağlıdır. Belə ki, Qara Dənizdən neft daşıyan tankerlər Türkiyəni Avropadan ayıran Bosfor və Dardanel boğazlarından keçməlidirlər. Bu boğazlarda isə ekoloji tələblərin yüksək olması, sıxlıq, iri yüktutumlu tankerlərin keçmə imkanlarının məhdudluğu əlavə xərclər yaradır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın son illər neft və neft kimya sənayesini daha da inkişaf etdirməsi ölkənin ixracı ilə yanaşı, istehsal üçün xam neft ehtiyaclarını artırır. Sumqayıtda kimya sənayesinin yenidən bərpa olunması, eyni zamanda Dövlət Neft Şirkətinin Türkiyədə iri neft-kimya müəssisəsinə sahib olması da bu sıradandır.

Azərbaycanın Bakı-Novorossiysk kəmərinə qoşulmaması daha çox Rusiyanı əlavə gəlirlərdən məhrum edəcək və kəmərin Bakı-Qrozni hissəsi istifadəsiz qalacaq. SOCAR prezidenti Rövnəq Abdullayevin kəmərin revers fəaliyyəti barədə

“Transneft” şirkətinə ünvanladığı təklif Moskva üçün iqtisadi baxımdan əlverişli ola bilər. Söhbət ondan gedir ki, “Transneft” şirkəti kəmərin istifadəsiz qalmaması üçün Qroznıdan Bakıya neftin ixracını həyata keçirilə bilər.⁴² Belə olan halda, Azərbaycan Rusiya neftinin transpartyoru olacaq, eyni zamanda, özünün kimya sənayesinin ehtiyaclarını bu neftlə ödəyəcək. Kəmərin Azərbaycan hissəsi də istifadəsiz qalmayacaq və təbii ki, bu dəfə Rusiya tranzit xərclərini ödəməli olacaq.

Bakı-Novorossiysk məsələsində digər maraqlı məqam Qazaxıstan neftilə bağlıdır. Məlumdur ki, Azərbaycan Rusiyaya Qazaxıstandan Bakıya ixrac olunan neftin bu kəmərlə vasitəsilə ötürülməsini təklif etmiş, lakin Moskva razılaşmamışdı. Qazaxıstan özünün Tənqiz və Kaşaqan yataqlarından hasil olunan neftin Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərilə nəqlini həyata keçirmək istəyir və illərdir bu layihə üzərində çalışır. Layihəyə əsasən Tənqiz və Kaşaqan neftinin Avropaya nəqli üçün Eskene-Kurik neft kəmərinin çəkilişi və BTC-yə tankerlər vasitəsilə qoşulması nəzərdə tutulur. Layihənin 2013-cü ildə reallaşması gözlənilsə də, hələlik müəyyən səbəblərdən yubanır. Bu layihəyə əsasən BTC vasitəsilə illik 38 milyon tona yaxın Qazaxıstan neftinin ixracı nəzərdə tutulur. Qazaxıstan neftinin BTC vasitəsilə ixracı Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə üçün illik bir milyard dollardan artıq transit gəlirləri vəd edir. Təbii ki, bu layihə Qazaxıstanın mərhələli şəkildə Rusiyanın təsirindən çıxmasına imkan yaradır. Moskva eyni zamanda böyük tranzit gəlirlərindən məhrum olur.

Odur ki, Qazaxıstan neftinin ixracını öz ərazisindən həyata keçirilməsini təmin etmək üçün Putin hələ 2010-cu ildə Qazaxıstandan Xəzər dənizinin şimalı ilə neftin ixracını həyata keçirən “Kaspiyskiy Truboprovodniy Konsorsium” şirkətinin texniki göstəricilərinin artırılması və neft ötürmə qabiliyyətinin illik 67 milyon tona çatdırılması barədə sərəncam imzalayıb.

Qeyd olunanları nəzərə alsaq, aydın olur ki, Azərbaycan Rusiyanın cənubda neft tranziti sahəsində əsas rəqibinə çevrilib və ölkəmizin texniki imkanları və

⁴² <http://www.m.azvision.az/news>. “Bakı-Novorossiysk” in qaranlıq tərəfləri

BTC-nin iqtisadi səmərəliliyi daha cəlbədicə olduğu üçün Türkmənistan və Qazaxıstan ixracın Azərbaycan vasitəsilə həyata keçirilməsinə üstünlük verirlər. Təbii ki, paralel olaraq Azərbaycanın siyasi təsir imkanları artıq regional çərçivədən çıxaraq daha geniş müstəviyə keçir.

Məlum olduğu kimi, bu yaxınlarda "Şahdəniz" Konsorsiumu Azərbaycan qazını Avropaya nəql edəcək layihə kimi Trans-Adriatik Qaz Kəmərinə (Trans-Adriatik Pipeline (TAP)) seçib. Qeyd edək ki, TAP layihəsi Cənubi Qafqaz Qaz Kəmərinin (Bakı-Tbilisi-Ərzurum) və Trans-Anadolu Qaz Kəmərinin (TANAP) davamı olub, "Şahdəniz-2" yatağındakı qazın Yunanıstan və Albaniya vasitəsilə, Adriatik dənizi ilə İtaliyanın cənubuna, oradan da Qərbi Avropaya nəqlini nəzərdə tutur.⁴³

Məlumatlara görə, Azərbaycan qazının Avropaya çatdırılmasında İtaliya heç də son hədəf olmayacaq və "Şahdəniz" qazının bu ölkədən Avstriyaya, İsveçrəyə, Almaniya və digər ölkələrə çatdırılması nəzərdə tutulub. Bundan əlavə, bu yaxınlarda Brüsseldə Albaniya, Bosniya və Herseqovina, Xorvatiya, Yunanıstan, İtaliya, Monteneqro, Serbiya və Sloveniya Adriatika-İonika Şurasının XV toplantısının yekunu olaraq bəyannamə qəbul edərək, regional enerji layihələri arasında ilk növbədə TAP-a xüsusi dəstək verəcəklərini vəd ediblər. Bu baxımdan, enerji ehtiyatlarının daşınması, nəqliyyat infrastrukturunun yaradılması və gücünün artırılması, Avropanın nəqliyyat sisteminə və şəbəkəsinə inteqrasiyasını nəzərdə tutan layihələr, xüsusilə, TANAP və TAP layihələri, eləcə də, Avropa İttifaqı tərəfindən dəstəklənən Yunanıstan-Bolqarıstan, Bolqarıstan-Rumıniya və Rumıniya-Macarıstan qaz şəbəkələrini birləşdirən layihələr də böyük əhəmiyyət daşıyır.

Şəkil 5. *Mənbə www.apa.az*

⁴³ http://www.yeniazerbaycan.com/Axtarish_e11962_az.html



ARDNŞ-nin prezidenti Rövnəq Abdullayevin sözlərinə görə, Azərbaycanın qaz ehtiyatlarının getdikcə artması perspektivdə "mavi yanacaq"ın nəqli üçün yeni boru kəmərlərinə ehtiyac yaradacaq.

R.Abdullayev diqqətə çatdırıb ki, ilkin olaraq, TAP layihəsi çərçivəsində Azərbaycandan Avropaya ildə 10 milyard kubmetr qaz ötürüləcək. Azərbaycanın digər qaz yataqları da nəzərə alınaraq onu demək olar ki, gələcəkdə bizə yeni qaz ixrac kəmərləri lazım olacaq. Azərbaycanın zəngin qaz ehtiyatlarına malik olduğunu deyən R.Abdullayev əlavə edib ki, biz bu gün mövcud imkanları nəzərə almaqla, "ikinci qaz dalğasını" da aydın görürük. "Şahdəniz"dən əlavə, "Azəri-Çıraq-Günəşli"-nin dərinisulu hissəsinin, "Abşeron", "Ümid" və "Şəfəq-Asiman" kimi yataqların işlənilməsi Azərbaycanın qaz ixracını kəskin şəkildə artıracaq. TAP-ın potensial genişlənməsi, eləcə də Bolqarıstan, Rumıniya və Macarıstan ərazisindən Avstriyaya doğru ikinci marşrutun açılması ilə Avropaya qaz ixrac həcmələrinin artmasının da şahidi olacağıq. Hər iki kəmər marşrutunun inkişaf planları gələcəkdə qaz həcmələrinin artmasının əsasını təşkil edir. Beləliklə,

Azərbaycan "NABUCCO" qaz dəhlizini gələcəkdə hasil olunacaq qaz həcmələri üçün təbii bazar kimi görür. Başqa sözlə, yeni təchizat mənbələrinin "Cənub qaz dəhlizi" ilə Avropa bazarlarına çıxışının TAP-la məhdudlaşmayacağı, onun həddlarından kənarda da davam edəcəyi gözlənilir.

Azərbaycan "Şahdəniz"in ardınca Avropanı əlavə qazla təmin edəcək digər layihələri də inkişaf etdirmək əzmindədir. Son zamanlar "Abşeron" yatağında aparılan uğurlu kəşfiyyat işləri və ARDNŞ tərəfindən "Ümid" qaz yatağının kəşfi Xəzər dənizində aşkarlanmış yeni yataqların potensialını aydın göstərir. Bu kəşflər 2020-ci illərin əvvəllərində əlavə qaz həcmələri ixrac etmək imkanı yaradır. Buna görə də, Azərbaycana gələcəkdə daha çox ixrac marşrutu lazım olacaq və TAP layihəsi ilə bağlı qərar həqiqətən də qarşılıqlı mənfəətə əsaslanan yanaşmanın zaman keçdikcə xəyaldan reallığa çevrilməsi deməkdir.⁴⁴

⁴⁴http://azertag.az/xeber/Sahdeniz_Konsorsiumu_Azerbaycan_qazinin_Avropaya_neqli_uchun_Trans_Adriatik_Pipeline_boru_kemeri_layihesini_sechmisdir

Fəsil III. Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında neft-qaz amilinin inkişaf istiqamətləri

3.1. Azərbaycanın əlverişli geoiqtisadi mövqeyi transregional qaz layihələrinin həyata keçirilməsinin əsası kimi

Avrasiya birliyinin mahiyyəti və yaradılmasına obyektiv münasibətin formalaşdırılması üçün fikrimizcə ilk növbədə onun meydana gəlməsi şəraiti və ehtiva etdiyi məqsədləri qiymətləndirmək zəruridir.

Avrasiyaçılıq ideyası XX-ci əsrin 20-ci illərində emmiqrasiyada olan rus ziyalıları arasında meydana gəlib. İdeyanın əsas qayəsi, o dövrdə dünyada gedən proseslərdə, Rusiyanın Avropa və Asiyada yerləşən bir dövlət kimi rolu və yerinin müəyyənləşdirilməsi idi. Mahiyyət etibarı ilə Avrasiya ideyası keçmiş Rusiya-SSRİ məkanında mədəni və fəlsəfi sistem kimi, bu ərazidəki sivilizasiyanın mürəkkəbliyini əks etdirən bir ideya kimi formalaşmış. Bu konsepsiyanın əsasında regionun qeyri-Avropa, müstəqil sivilizasiya mahiyyətliyi dayanır. İdeya müəlliflərinin fikrincə bu region yalnız Avropa yox həm də Asiya, yalnız qərb yox həm də şərqdir. Bu ərazi hələ identifikasiya olunmamış “özündə kontinent”-dir. Belə yanaşmada Avrasiya –mənəviyyat və polietnikliyinə görə Avropadan da üstün olan, L.Qumilyovun dili ilə desək “super etnos”- kimi təqdim olunur. O dövrün Avrasiyaçıların tezisində görə Avrasiya üzərində xalqların qardaşlığı ruhu gəzir ki, bunun kökü müxtəlif xalqların əsrlərlə təmasları və mədəni qovuşmasındadır. Onlar hesab edirdilər ki, bu xalqları qərbin “ekspansiya”sından qorumaq, onun özünəməxsusluğunu saxlamaq lazımdır. Beləliklə fikrimizcə, Avrasiya fəlsəfəsi qərbin analitikliyindən fərqli olaraq əks meylə- sintetikliyə, intuitivliyə, dünyanı vəhdətdə dərk etməyə üstünlük verir.

Müasir “avrasiyaçıları” maraqlandıran əsas məsələ çağdaş dünya düzənində məlum regionun yerinin necə olacağıdır. Onların çoxu hesab edir ki müstəqil regional güc mərkəzi yaranmalıdır. Lakin bu ideya özlüyündə cəlbedici görünərsə də, hesab edirik ki, bir sıra ekspertlərin belə perspektivlərin zəif olması fikiri,

prinsip etibarı ilə doğrudur. Bunun bir sıra hərbi- siyasi və sosial- iqtisadi səbəbləri mövcuddur.

Avrasiyaçılıq ideyası o qədər geniş yayılmış bir ideyadırki, hazırda onun “qərb” və “şərq” kimi iki istiqaməti fərqləndirilir. Qlobal baxımdan XXI- əsrin avrasiyaçılığı “çoxqütblü dünya” layihəsi hesab oluna bilər. Bu ideya qəbul edir ki, qərb- avropa və amerika sivilizasiyalarının çoxlu cəlbedici müsbət cəhətləri və aspektləri olsa da, onlar ümumilikdə lokal mədəni dəyərlər sistemidir və tarixi kontekstdə digər sivilizasiya və sistemlərlə yanaşı yaşamalıdır. Avrasiyaçılıq bu baxımdan dəyər strukturlarının rəngarəngliyini, müxtəlif sivilizasiyaların birgə mövcudluğunu qəbul edir.

Qazaxıstan prezidenti N.Ə.Nazarbayevin, Avrasiya ideyasının yeni variantı kimi təqdim etdiyi “Avrasiya dövlətləri İttifaqı”-nın yaradılması layihəsi sübut edir ki, Avrasiyaçılıq ideyası yalnız fəlsəfi- kulturoloji deyil, həm də eyni zamanda pragmatik mahiyyət daşıyır. Hesab edilir ki, bərabərlik, könüllülük və pragmatik maraqlara əsaslanan Avrasiya Birliyi XXI-ci əsrdə dünya iqtisadiyyatı və siyasətinin qlobal amilinə çevrilə bilər.

Təklif olunan Avroasiya ittifaqı (AAİ) ideyasının mahiyyətində dayanan əsas məqam - dünya nizamının bir qütblü strukturunun çoxqütblüklə əvəzlənməsidir. Eyni zamanda yeni avrasiyaçılıq ideyası əvvəlkindən onunla fərqlənir ki, Avropadan uzaqlaşmağı deyil, Avropa ilə aktiv qarşılıqlı əlaqələri nəzərdə tutur. Bu baxımdan müəllif, Avrasiya məkanında integrasiyanın 3 istiqamətini - iqtisadi, hərbi-siyasi, mədəni-humanitar aktual hesab edir.

Zəngin iqtisadi ehtiyatlara, yeraltı və yerüstü sərvətlərə malik olan Azərbaycan ölkə rəhbərliyinin məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində regionda aparıcı, lider dövlətə çevrilmişdir. Bu gün ölkəmizin nəqliyyat siyasəti Azərbaycan dövlətinin iqtisadi müstəqilliyini daha da möhəmləndirməyə xidmət edir.

Şimal-Cənub iqtisadi əlaqələrində Azərbaycanın rolunun artırılmasında nəqliyyat-kommunikasiya komplekslərinin inkişafı mühüm rol oynayır. Azərbaycanda dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrinə xas olan

nəqliyyat – kommunikasiya kompleksi – dəmir yolu, dəniz, avtomobil, boru kəməri, hava nəqliyyatı və rabitə sektoru inkişaf etmişdir.

Avropa – Asiya kəsişməsində yerləşən Azərbaycanda səmərəli iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün əlverişli şərait vardır. Azərbaycanın əlverişli iqtisadi mövqeyə malik olması ona Şimal-Cənub iqtisadi əlaqələrində xüsusi əhəmiyyət verilməsinə gətirib çıxarmış, respublikamız bu əlverişli geoiqtisadi məkanda ticarət dəhlizi rolunu gücləndirmişdir. Avropa və Asiyanın, Şimal və Cənubun kəsişməsində yerləşən Azərbaycan regionunda enerji və yük axınları üçün qovşaq rolunu oynamaq üçün unikal imkanlara malik olduğunu nümayiş etdirmişdir. 1994-cü ilin sentyabrında Azərbaycanın bütün həyatı əhəmiyyətli sahələrdə inkişafının əsasını qoyan "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə respublikanın iqtisadi və tranzit-kommunikasiya əhəmiyyəti xeyli dərəcədə artmışdır. Sonrakı mərhələdə Bakı-Novorossiysk, Bakı-Supsa, daha sonra Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəmərlərinin işə salınması, habelə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin tikintisinin yekunlaşmaq üzrə olması təkcə Azərbaycanın deyil, bütövlükdə regionun tranzit əhəmiyyətini artırır. Şimal-Cənub əlaqələrində Azərbaycanın fəal iştirakı və qlobal layihələrə cəlb edilməsi onun etibarlı, həmçinin daimi tərəfdaşlığının bariz nümunəsi olduğunu göstərir. Azərbaycan bunu özünün TRASEKA proqramında fəal iştirakı ilə sübut etmişdir.⁴⁵

Şimalla-Cənub arasında körpü rolunu oynayan Azərbaycanın Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişaf etdirilməsində aparıcı yer tutması respublikanın dünya ölkələri ilə integrasiyasının daha da dərinləşməsinə xidmət edir. Bu isə nəinki iqtisadi, həm də siyasi sabitlik və təhlükəsizlik baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycanın “Şimal-Cənub” nəqliyyat dəhlizində iştirakı da ölkəmizin iqtisadi və strateji maraqları baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Şimal – Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi haqda saziş 12 sentyabr 2000-ci ildə II Beynəlxalq Avrasiya konfransında Rusiya, İran və Hindistan arasında

⁴⁵2009-cu ilin БЦДСЯ ТЯЙИНАТЛЫ ЕЛМИ-ТЯДГИГАТ ИШЛЯРИНИН Щ Е С А Б А Т Ы. “Şimal-Cənub iqtisadi münasibətlər sistemində Azərbaycanın mövqeyi” i.e.d., prof. Ş.H.HACIYEV

imzalanmışdır. Bu marşrut Süveyş kanalı ilə daşıma marşrutundan üç dəfə qısa olub, yüklərin Fars körfəzi ölkələri, Hindistan, Pakistan və İranla Mərkəzi və Şərqi Avropa, eləcə də Skandinaviya ölkələri arasında Rusiyadan keçməklə daşınması üçün nəzərdə tutulurdu. İmzalanan müqavilədə yüklərin Xəzər dənizi vasitəsi ilə, Azərbaycanın yan keçməklə Rusiyadan birbaşa İrana daşınması nəzərdə tutulurdu. Amma bu istiqamətdə dəmir yolu və ya avtomobil nəqliyyatı ilə Azərbaycanın keçməklə daşınması həmin vaxtı 5-7 gün qısaltmağa, həm də daşıma xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa imkan verir. Bütün bu amillərnəzərə alınmaqla 2002-ci ildə Azərbaycan da daxil olmaqla “Şimal-Cənub” Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizinin yaradılması haqda müqavilə imzalandı. 2005-ci ilin fevral ayında “Şimal-Cənub” BND-də işlərin təşkili üzrə komissiyanın ikinci iclasında Azərbaycan, Rusiya və İran öz dəmir yollarını birləşdirmək barədə razılığa gəldilər.

Bu marşrutla ildə 5 mln ton yük daşınır. Layihə üzrə bütün işlər başa çatdıqdan sonra isə hər il 20 mln ton yük daşına biləcəkdir və layihənin reallaşdırılması üçün çəkilən xərclər üç il ərzində ödənilə bilər.

Beynəlxalq “Şimal-Cənub” nəqliyyat dəhlizi Avropa ölkələrinin, Rusiyanın, Orta Asiya və Qafqaz regionlarının Fars körfəzi və Hindistana çıxışına, Xəzəryanı ölkələrin Qara dəniz limanları ilə ticarət əlaqələrinin intensivləşdirilməsinə şərait yaradacaqdır.⁴⁶ Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi vasitəsilə Azərbaycan üzərindən yüklərin böyük əksəriyyətinin daşınmasında dəmir yolunun iştirakı nəzərdə tutulur ki, burada əsas amil kimi, yüklərin bir nəqliyyat növü ilə böyük həcmdə, tez bir zamanda, daha uzaq məsafəyə daşınması götürülür. Dəhliz vasitəsilə yük daşımalarına Azərbaycan Respublikasının yol-nəqliyyat kompleksinin daha geniş cəlb edilməsi, xüsusən avtomobil nəqliyyatının və Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin imkanlarından tam istifadə olunması üçün şərait yaradılmalıdır. Azərbaycanın “Şimal-Cənub” nəqliyyat dəhlizinə qoşulması və dəhlizlə yük daşımalarında fəal iştirakı respublikamızın iqtisadi maraqlarına uyğun

⁴⁶ <http://railway.gov.az/index/az/2nd-column/şimal-cənub-dəhlizi>

olaraq yüklərin, o cümlədən tranzit yüklərin daha geniş cəlb olunmasına, yük həcmnin çoxalmasına və gəlirlərinin artmasına, ölkəmizin nəqliyyat infrastrukturunun inkişafına, yeni iş yerlərinin açılmasına, öz növbəsində, bir çox sosial problemlərin həllinə şərait yaradacaqdır.

Əgər son vaxtlar Qərblə İran arasındakı qarşıdurmanın tədricən yumşalmasını və Əfqanıstanda hərbi əməliyyatların tədricən başa çatmağa doğru meyillənməsini nəzərə alsaq “Şimal- Cənub” BND -nin əhəmiyyətinin nə dərəcədə artacağını proqnozlaşdırmaq çətin deyil.

Bütün bunlar göstərir ki, beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişməsində yerləşən Azərbaycan hər növ nəqliyyat daşımaları üçün əhəmiyyətli strateji mərkəzdir. Respublikamız çox qütblü nəqliyyat-kommunikasiya şəbəkəsi formalaşdırmaqla, özünün həm geosiyasi, həm də geoiqtisadi müvqelərini daha da gücləndirir. Azərbaycanın nəqliyyat strategiyasının prioritet istiqamətləri arasında TRASEKA layihəsi çərçivəsində əməkdaşlığa xüsusi diqqət yetirilir. Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin yaranmasının və inkişafının əsas nəqliyyat və kommunikasiya xətlərinin hansısa bir iri dövlətin təsiri altında düşməsinin qarşısını almaqla yanaşı Xəzər dənizindəki və Xəzər sahilindəki zəngin enerji daşıyıcılarının və digər təbii ehtiyatların dünya bazarına sərbəst, davamlı olaraq çıxışını təmin etməkdən ibarətdir.

TRASEKA proqramının tətbiqi hökumətlər arasında daha sıx əməkdaşlıq və dialoqla nəticələnmişdir. Bu da tranzit ödənişlərin rəqabətli səviyyədə saxlanması razılığına və sərhəddən keçmənin rəsmiləşdirilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsinə gətirib çıxardı.⁴⁷ TRASEKA dəhlizi boyu iritonnajlı yüklərin nəql edilməsi haqda da razılaşmalar əldə olunmuşdur. Onun Mərkəzi Asiyanın dəniz yolları vasitəsilə dünya bazarları ilə birləşdirən ən qısa və potensial cəhətdən ən sürətli və ən ucuz marşrut olduğu təsdiq edilir. TRASEKA dəhlizi boyu limanlar, dəmir yolları və avtomobil yolları üzrə əsaslı layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün 1,7 milyard [Avrodan](#) çox vəsait ayırmışlar. Bundan əlavə, Avropa İttifaqının özəl

⁴⁷ <http://az.wikipedia.org/wiki/TRASEKA>

sərmayəçiləri Qafqaz və Mərkəzi Asiya nəqliyyat şirkətləri ilə birgə müəssisələrdə iştirak edirlər. Regional əməkdaşlığı genişləndirmək və iqtisadi sabitliyi möhkəmləndirmək üçün Avropa İttifaqı Cənubi Cəvrədə Hava Marşrutları layihəsi və Neft və Qaz Kəmərləri layihəsi (İNOQEYT) kimi digər layihələri də dəstəkləyir. Nəqliyyat dəhlizi olmaqla integrasiyaya doğru əhəmiyyətli tədbir kimi TRASEKA-nın inkişaf dinamikası bu gün həmişəkindən daha güclüdür. Tərəfdaş ölkələr TRASEKA-nı milli nəqliyyat sistemlərinin dünyanın digər ölkələri ilə integrasiya üçün əhəmiyyətli sayırlar. Mərkəzi Asiyadan başlayaraq, Qafqazdan keçərək, [Qara Dəniz](#)ə istiqamətlənmiş və regionu Trans-Avropa Şəbəkələri və dünyanın digər nöqtələri ilə birləşdirən Şərq-Qərb dəhlizi böyük həcmdə yük daşımalarını təmin edən reallıqdır. Regional nəqliyyat hüquqi bazasının Avropa və beynəlxalq normalara integrasiyası və uyğunlaşdırılması davamlı bir prosesdir. Avropa və digər beynəlxalq agentliklər malların hərəkətində süni maneələrin azaldılması üçün TRASEKA proqramı çərçivəsində fəaliyyət göstərirlər.

26-27 noyabr 2013 tarixində Regional İşçi Qrupu tərəfindən keçirilən görüşdə prioritet müzakirələr Xəzər dənizində dəmir yolu - bərə xəttinin və Mərkəzi Asiya ölkələrində logistika mərkəzlərinin inkişafı məsələsi idi. Müzakirələr zamanı tərəflər konteyner qatarı layihəsi "Silk Wind" (Qazaxıstan - Xəzər-Cənubi Qafqaz ölkələri - Türkiyə - Çin sərhəddi) o cümlədən pilot layihələrin həyata keçirilməsi üçün fəaliyyət planlarının hazırlanması zərurətini qeyd edib. TRACECA layihəsi çərçivəsində Qara dəniz və Xəzər dənizi arasında fəaliyyət göstərəcək dəmir yolu bərə kompleksi haqqında razılaşmanın imzalanması regionda beynəlxalq trafik inkişafı və təkmilləşdirilməsinə effektiv kömək edəcək.

Ona görə də, yüklərin maneəsiz daşınmasını təmin etmək məqsədilə bütün nəqliyyat növlərinin dünya standartları səviyyəsinə çatdırılması və bu sahədə məqsədyönlü iş aparılması tələb olunur. Bu məqsədlə Azərbaycan prezidenti "Tarixi İpək Yolu"nun bərpası üzrə beynəlxalq Bakı konfransının qərarlarının yerinə yetirilməsi haqqında" fərman imzalanmışdı. Bu fərmana əsasən Böyük İpək Yolunun bərpası və maddi texniki bazasının yaradılması ilə bağlı investisiya

proqramı hazırlanmış və orada yaxın 3-4 ildə nəqliyyat dəhlizinin bərpası iləlaqədar Azərbaycanda görülməli işlər öz əksini tapmışdır. Proqramda nəzərdə tutulmuş işlərin həyata keçirilməsi üçün beynəlxalq təşkilatların köməyindən geniş istifadə edilir.

Şimal – Cənub xarici ticarət əlaqələrinə mal dövriyyəsi artımına nail olmaq üçün Azərbaycanda avtomobil və dəmir yollarının yenidən qurulması, Bakı Beynəlxalq Ticarət Limanının tikintisi, Xəzər Gəmiçiliyi idarəsinin inkişafı sahəsində çox mühüm işlər görülməkdədir.

Bakıdan başlayaraq Gürcüstan sərhədinə qədər olan dəmir yolu xətti intensiv yük daşımaların tələblərinə uyğun olaraq yenidən qurulur. Eyni zamanda sənişin və yük vaqonlarının təmiri üçün yeni istehsal sahələrinin yaradılması və rabitə sisteminin yenidən qurulması üzrə zəruri tədbirlər həyata keçirilir. Böyük İpək Yolunun inkişafında mühüm amillərdən biri də dəniz nəqliyyatının inkişaf etdirilməsidir. TRASEKA proqramına uyğun olaraq Aralıq və Qara dəniz hövzəsi ilə yanaşı, Xəzər hövzəsində olan limanların dünya standartlarına uyğun məkildə qurulması tələb olunur. Artıq bu istiqamətdə işlərin böyük hissəsi yerinə yetirilmişdir və bu gün də işlər sürətlə davam edir.

Azərbaycanın nəqliyyat sisteminin inkişafı, alternativ avtomobil və dəmir yolu xətlərinin çəkilişi külli miqdarda investisiya tələb etsə də, bu layihələrin reallaşdırılması, ilk növbədə, milli təhlükəsizlik maraqları baxımından vacib sayılır. Ölkəmizin iqtisadi potensialının və müdafiəqüdrətinin artması hər bir sahəyə, o cümlədən yol-nəqliyyat kompleksinin daha da inkişafına və təhlükəsizliyinin təmin olunmasına geniş imkanlar açır.⁴⁸

Azərbaycanın neft ixracı 2015-ci ildə yüksək pilləsinə çatacaq – gündəlik 1,23 milyon barrel. Dünya Enerji Məcmuəsinin ən “pessimist” ssenarisinə görə neftin hər barrelinin qiyməti 2013-cü ildən başlayaraq 90 ABŞ dolları civarında olacaqdır. Beləliklə, ən “pessimist” qiymət proqnozları da göstərir ki, 2015-ci ildə Azərbaycanın neft ixracı azı 40 milyard ABŞ dolları civarında qeydə alınacaqdır.

⁴⁸ “Müstəqilliyimiz əbədidir” Heydər Əliyev. Azər nəşr. Bakı 2013

2015-ci ildən neft ixracının azalması isə 2035-ci ildə gündəlik 0,77 milyon barrel neft ixracı həcmi proqnozlaşdırmağa əsas verir. Məsələ ondadır ki, neft ixracının azaldığı dövrdə - 2015-ci ildən sonra qaz ixracı artmağa başlayacaqdır.

Beləliklə, neft ixracının azalması nəticəsində yaranacaq itkiləri qaz ixracının artımı ilə kompensasiya etmək olacaqdır. Nəticədə 2015-ci ildə Azərbaycandan 40,4 milyard ABŞ dolları neft ixracı və 2,26 milyard ABŞ dolları qaz ixracı - cəmi 42,66 milyard ABŞ dolları məbləğində proqnozlaşdırıldığı halda, 2020-ci ildə göstəricilər müvafiq olaraq 39,1 milyard ABŞ dolları, 5,75 milyard ABŞ dolları və 44,85 milyard ABŞ dolları təşkil edəcəkdir. Əlbəttə, ixracda xam neftin və qazın maya dəyəri, daşınma xərcləri, tranzit tarifləri, investisiya qoyuluşları, partnyor şirkətlərin mənfəəti və risklər də nəzərə alınmalıdır. Amma bütün bu xərclər çıxıldıqdan sonra da Azərbaycan qarşıdakı 15-20 il ərzində neft-qaz ixracından əhəmiyyətli gəlirlər əldə etməkdə davam edəcəkdir. Dünya Bankının hesablamalarına görə neftin qiyməti 65 dollar/ barrel və nominal diskont dərəcəsi 8,5 faiz olsa, Azərbaycan 2010-2030-cu illər ərzində resursların satışından 200 milyard ABŞ dolları gəlir əldə edəcəkdir. Bu, illik orta hesabla 10 milyard ABŞ dolları ixrac gəliri deməkdir ki, bu da Azərbaycanın qeyri-neft idxalının indiki səviyyəsindən 1,5 dəfə çoxdur.

3.2. Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə enerji sahəsində əməkdaşlığın inkişaf perspektivləri

Azərbaycan ilə Aİ arasında hərtərəfli münasibətlərin hüquqi əsasını 22 aprel 1996-cı il tarixində Lüksemburq şəhərində imzalanmış və 22 iyun 1999-cu il tarixində qüvvəyə minmiş "Bir tərəfdən Avropa Birliyi və onun üzvü olan dövlətlər, digər tərəfdən Azərbaycan Respublikası arasında Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi" təşkil edir. Bu Saziş Azərbaycan və Avropa İttifaqı arasında əməkdaşlığın bütün mümkün, xüsusilə də siyasi və iqtisadi sahələrini əhatə edir. Saziş Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında hərbi sahəni əhatə etməyən bütün

növ əməkdaşlıq formalarının çərçivələrini təmin edir. TƏS 10 il müddətinə imzalanmış və 2009-cu ildə Sazişin icra müddəti bitdiyi üçün onun icrası hər il 1 il müddətinə uzadılır.

2004-cü ildə Avropa İttifaqı dövlət və hökumət başçıları Şurasının toplantısında Avropa Komissiyasının Cənubi Qafqaz ölkələrinin AQS-ə cəlb olunmasına dair tövsiyə qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikası AQS-ə daxil edildikdən sonra 14 noyabr 2006-cı il tarixində 5 illik Fəaliyyət Planı Azərbaycan Respublikasının xarici işlər naziri tərəfindən imzalanmışdır. Fəaliyyət Planında 10 prioritet istiqamət müəyyən edilmişdir:⁴⁹

- 1) Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə tənzimlənməsi,
- 2) Demokratiyanın gücləndirilməsi,
- 3) Qanunun aliliyinin, insan hüquqlarının və fundamental azadlıqların müdafiəsinin gücləndirilməsi,
- 4) Sahibkarlıq və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması,
- 5) Gömrük xidməti işinin yaxşılaşdırılması,
- 6) Tarazlı və davamlı iqtisadi inkişafa dəstək,
- 7) İqtisadi qanunvericiliyin və inzibati praktikanın yaxınlaşdırılması,
- 8) Aİ-Azərbaycan arasında enerji və nəqliyyat əməkdaşlığının gücləndirilməsi,
- 9) Məhkəmə, azadlıq və təhlükəsizlik sahələrində, o cümlədən sərhəd işində əməkdaşlığın dərinləşməsi,
- 10) Regional əməkdaşlığın gücləndirilməsi.

7 noyabr 2006-cı il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən Aİ və Azərbaycan arasında Enerji üzrə Strateji Əməkdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır. Memorandumun 4 sahəsi vardır:

- 1) Azərbaycan qanunvericiliyinin Aİ-nin qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması,
- 2) Azərbaycan və Xəzərdən Aİ-yə enerji təchizatının təhlükəsizliyinin artırılması,

⁴⁹ http://economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=1038&Itemid=183&lang=az

3) Azərbaycanda müfəssəl enerji idarəetmə siyasətinin i'fənlənməsi, o cümlədən bərpa olunan enerji inkişafı və

4) Texniki mübadilə və əməkdaşlıq. Sözügedən Anlaşma Memorandumunun həyata keçirilməsinə nəzarəti Aİ ilə Azərbaycan arasında Enerji, nəqliyyat və ətraf mühit məsələləri üzrə Alt-komitə həyata keçirir.

Azərbaycanın neft sənayesi tarixində ən böyük hadisə kimi qiymətləndirilən və mühüm siyasi və iqtisadi əhəmiyyətə malik olan “Əsrin müqaviləsi” Xəzər dənizinin Azərbaycana məxsus sektorunda yerləşən “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” (AÇG) yataqlarının işlənməsi üzrə imzalanmışdır.⁵⁰ Bu müqavilə çərçivəsində Böyük Britaniya və Norveçlə bərabər, ABŞ, Yaponiya, Rusiya Səudiyyə Ərəbistanı və Türkiyə dövlətlərinin tanınmış şirkətlərinin Azərbaycanın neft sənayesinə iri həcmli investisiya qoymağa razılıq vermələri digər yataqların işlənməsi problemini də həll etmişdir. Belə ki, bu müqavilə sonradan 19 ölkəni təmsil edən 41 neft şirkəti ilə daha 26 sazişin imzalanmasına yol açmışdır.

“Əsrin müqaviləsi”ndə Böyük Britaniyanın BP şirkəti 34,14% paya malik olmaqla layihənin operatoru kimi çıxış edir. Norveçin Statoil şirkəti isə bu layihədə 8,56% paya malikdir. Beləliklə, Avropa ölkələri Azərbaycanın neft yataqlarının işlənilməsi üzrə ən böyük enerji layihəsinin əsas iştirakçılarıdır.

Hazırda AÇG yatağı üzrə illik neft hasilatı 40 milyon tondan artıqdır və bu vaxta qədər bu yataq üzrə 200 milyon ton neft dünya bazarına çıxarılmışdır. AÇG-nin işlənməsinə çəkilən xərcləri və xarici neft şirkətlərinin payını çıxıldıqdan sonra Azərbaycanın qazancı natural ifadədə 85 milyon ton “qara qızıl” həcmində olmuşdur.

Layihənin operatoru BP-nin hesablamalarına görə, müqavilə müddətinin tam başa çatdığı dövrə qədər (12 dekabr 2029-cu il) AÇG-dən daha 730 milyon ton neft hasil etmək mümkündür. ARDNŞ-ın geoloqlarının hesablamalarına görə isə, AÇG-dən çıxarıla biləcək neft ehtiyatlarının həcmi 923 milyon ton təşkil edir.

⁵⁰ Azeri, Chirag and Gunashli”, <http://www.statoil.com/en/About/Worldwide/Azerbaijan/Pages/AzeriChiragGunashli.aspx>, 25 iyun 2010.

“Əsrin müqaviləsi” üzrə hasil edilən neftin ixrac əməliyyatları hazırda 3 marşrut üzrə həyata keçirilir ki, bunların ikisi boru kəmərləri (Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Supsa) və biri isə dəmir yoludur (Bakı-Batumi).

Şərq-Qərb enerji dəhlizinin əsasını təşkil edən Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft kəməri AÇG-dən çıxarılan neftin Aralıq dənizi vasitəsilə Avropa bazarlarına ixracında mühüm rol oynayır. BTC Azərbaycanın açıq dənizlərə çıxışını asanlaşdırmaqla yanaşı, Orta Asiyanın neft hasil edən dövlətləri üçün Rusiya ərazisindən keçməklə Qara dənizə çıxan neft kəmərlərinə alternativ marşrut kimi çıxış edir. Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin ərazisindən keçən və məhsuldarlığı ildə 50 mln. ton təşkil edən bu kəmərlər 2005-ci ildən işə salınmışdır. BTC-nin əhəmiyyəti həm regionun neft istehsalçı-dövlətləri, həm də Avropanın neft istehlakçı-dövlətləri üçün ildən-ilə artır. BTC layihəsi üzrə yaradılmış konsorsiumun da əsas iştirakçıları Avropa şirkətləridir. Belə ki, bu layihədə BP şirkəti (Böyük Britaniya) 30,1%, Statoil (Norveç) 8,71%, Total (Fransa) 5% və ENI (İtaliya) 5% paya malikdir.

Əhəmiyyətinə görə ACG neft yatağı ilə müqayisə oluna biləcək “Şah-Dəniz” qaz yatağının işlənilməsi üzrə bağlanmış müqavilədə də Avropa ölkələri mühüm iştirakçılardır. Belə ki, bu layihədə Böyük Britaniyanın BP şirkəti 25,5%, Norveçin Statoil şirkəti 25,5% və Fransanın Total şirkəti 10% paya malikdir. “Şah-Dəniz” layihəsinin də operatoru BP şirkətidir.

Azərbaycan özünün neft-qaz ehtiyatlarının Avropa bazarlarına alternativ marşrutlarla ixrac olunmasında, yəni ixrac kanallarının diversifikasiyasında maraqlıdır. Bu yanaşma ölkə başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən rəsmi şəkildə daim bəyan olunur: “Müstəqil ölkə olaraq biz öz enerji siyasətimizi 1990-cı illərin ortalarından bu günə qədər aparırıq və bu baxımdan Azərbaycanın siyasəti çox açıq, səmimi, şəffaf olmuşdur. Biz milyardlarla dollar xarici sərmayə cəlb edə bildik və bu gün artıq bizim müxtəlif marşrutlarımız vardır. Bizim 7 boru kəmərimiz mövcuddur. Bu infrastruktur neft və qaz yataqlarımızdan enerji resurslarımızı müxtəlif istiqamətlərdə nəql etməyə imkan yaradır... Bu gün isə biz

enerji inkişafımızın yeni bir mərhələsindəyik və Avropa təsisatları ilə münasibətlərimiz bizim üçün çox əhəmiyyətlidir. Enerji təhlükəsizliyi məsələsi, enerji təchizatının şaxələndirilməsi hasilatçılar, istehlakçılar, tranzit ölkələr üçün eyni dərəcədə vacibdir”.

Azərbaycanın Avropanın enerji təchizatında oynadığı rol, ən əsas etibarlı tərəfdaş olması, təbii olaraq, Avropa rəsmiləri tərəfindən də yüksək qiymətləndirilir. Avropa Komissiyasının Prezidenti Joze Manuel Barrozunun ölkəmizə səfəri zamanı səsləndiridiyi fikirlərdən bunu aydın görmək olar: “Hesab edirik ki, bizim enerji sahəsində əməkdaşlığımız çox yaxşı qurulubdur. Mən Prezident İlham Əliyevlə ikitərəfli dialoq apardım. Azərbaycan bu sahədə Aİ-nin etibarlı tərəfdaşdır. Biz hesab edirik ki, Azərbaycan həm hasilatçı, həm tranzit ölkə kimi çox mühüm rol oynayır. Əslində, Azərbaycan şaxələndirmə məsələsinə ilk yol açan bir ölkə rolunu oynayır. Çünki biz bilirik ki, hələ Azərbaycan 1990-cı illərin ortalarında Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri layihəsinin həyata keçirilməsi təşəbbüsü ilə çıxış etmişdi. İndi isə artıq növbə qazındır. Elə buna görə də biz bu gün Cənub qaz dəhlizi ilə bağlı Birgə bəyannaməni imzaladıq. Bu da Aİ-nin Azərbaycan qazını birbaşa almasına imkan yaradacaqdır. Bu dəhlizin yaradılması bizim müştərək strateji marağımızdan irəli gəlir”.

Avropa İttifaqının Cənubi Qafqaz regionundakı əsas maraqlarından biri enerji məsələsidir. Aİ enerji mənbələrinin və onların daşınma yollarının diversifikasiyasında maraqlıdır. Bu baxımdan Aİ-nin əsas proaktiv enerji siyasətinin nümunəsi olaraq, prioritet layihələrindən biri Türkiyədən Avstriyaya qədər olan Mərkəzi Asiya və Xəzər dənizi ehtiyatlarına güvənən Nabukko layihəsidir.

Ötən 10 ildə Azərbaycanın Avropa İttifaqı (Aİ) ilə əməkdaşlığı ölkənin təhlükəsizlik ehtiyacları çərçivəsindən kənara çıxaraq iqtisadi, siyasi və sosial sahələrdə də genişlənib. Aİ-Azərbaycan Fəaliyyət Planının yerinə yetirilməsi Aİ ilə Azərbaycan arasında qarşılıqlı siyasi və iqtisadi asılılığın daha da möhkəmlənməsinə xidmət edəcəkdir. Sonradan Azərbaycan Aİ-nin Şərq

Tərəfdaşlığı Təşəbbüsünə qoşulan aparıcı ölkələrdən biri olub. Azərbaycanın Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından strateji əhəmiyyəti, onun regionun aparıcı dövləti olması Aİ ilə tərəfdaşlığın xüsusi çəkisini daha da artırıb. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərləri və Cənubi Qafqaz qaz kəməri kimi regional infrastruktur layihələrinin uğurla həyata keçirilməsi Azərbaycanın Avropa üçün əhəmiyyətini daha da artırıb, Avropa və qlobal enerji təhlükəsizliyinə töhfə vermiş və Avropa üçün yeni, həyati əhəmiyyətli enerji mənbələrinin əsasını qoymuşdur. Yalnız enerji istehsalçısı və ixracatçısı kimi deyil, eyni zamanda, vacib tranzit ölkəsi kimi Azərbaycanın regionun mərkəzi oyunçusu və beynəlxalq arenada əhəmiyyətli aktor olaraq imkanları getdikcə artır.

Azərbaycanın nəinki Avropa, eyni zamanda dünyanın aparıcı dövləti olan ABŞ-la 2000-ci illərin əvvəllərindən, 11 sentyabr terror hücumlarından sonra genişlənən strateji tərəfdaşlıq münasibətlərində də önəmli nəticələr əldə edilib. Belə ki, Azərbaycan ABŞ-ın terrora qarşı qlobal mübarizədə ən mühüm tərəfdaşlarından biri olaraq qalıb. Əfqanıstan və İraqda beynəlxalq sülhməramlı əməliyyatlara dəstək verib. Azərbaycan sülhməramlı qüvvələri İraqda 2008-ci ildə ABŞ Hərbi Dəniz Qüvvələri ilə yanaşı öz beş illik hərbi xidmətini uğurla başa vurub. Birləşmiş Ştatlar Azərbaycana Amerikanın maraqlarını və xarici siyasətini müəyyən edəcək üç regionun – Yaxın Şərq, Avropa və Asiya regionlarının kəsişdiyi yerdə yerləşən strateji tərəfdaş kimi baxır.

Aİ-nin 29 Noyabr 2000-ci il “Enerji təminatının təhlükəsizliyi üzrə Avropa Strategiyası” sənədində Avropa enerji siyasətinin dəyişilməsi və enerji mənbələrinin diversifikasiyasının Aİ-nin əsas məqsədlərindən biri olması göstərilmişdir. Bunun üçün əsas faktorlardan biri də, Rusiyanın bu sahədə dominantlığı və Aİ Enerji Xartiyasını imzalamaması (sənədlə Aİ Rusiya boru kəməri şəbəkəsi ilə Türkmənistan və Qazaxıstan neft və qazına çıxış əldə etməli idi) olmuşdur.

Bir sıra yerli (Gürcüstan və Azərbaycan), regional (Türkiyə, Qazaxıstan) və qlobal (Çin, ABŞ, Aİ) dövlətlər Rusiyanın Avropadakı enerji dominantlığına son

qoymaq niyyə- tindədirlər. 2006-ci ildə Rusiya ilə Ukrayna arasında yaranan enerji konflikt, Aİ və ABŞ-ı Xəzər hövzəsi üçün daha real və tez bir zamanda reallaşdırılmalı olan bir enerji xəritəsini yaratmağa vadar etdi.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsindən verilən məlumata əsasən, 2014-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 23.878,86 mln.ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 6.522,04 mln. ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 17.356,82 mln.ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində Azərbaycan Respublikası 141 ölkə ilə ticarət sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlıq etmiş və xarici ticarət saldosu müsbət 10.837,78 mln.ABŞ dolları olmuşdur.

Cədvəl 2.Mənbə www.stat.gov.az

İXRAC			İDXAL		
ölkələr	mln.ABŞ dollar	xüsusi çəkisi, %-lə	ölkələr	mln.ABŞ dollar	xüsusi çəkisi, %-lə
İtaliya	4 030,74	23,22	Türkiyə	915,46	14,04
İndoneziya	1 868,73	10,77	Rusiya	897,79	13,77
Almaniya	1 462,70	8,43	Birləşmiş Krallıq	679,18	10,41
İsrail	1 189,29	6,85	Almaniya	490,67	7,52
Fransa	1 188,41	6,85	Çin	466,62	7,15
Hindistan	685,33	3,95	ABŞ	437,99	6,72
Tailand	667,28	3,84	Ukrayna	306,39	4,70
İspaniya	505,38	2,91	İtaliya	184,74	2,83
Çexiya	480,40	2,77	Qazaxıstan	166,15	2,55
Rusiya	470,26	2,71	Braziliya	155,09	2,38
ABŞ	449,78	2,59	Yaponiya	147,98	2,27
Tayvan	432,07	2,49	Koreya	147,05	2,25
Gürcüstan	387,81	2,23	Niderland	123,73	1,90
Türkiyə	377,66	2,18	Fransa	116,83	1,79
Portuqaliya	361,31	2,08	İran	115,60	1,77
Digər	2 799,67	16,13	Digər	1 170,77	17,95
Cəmi:	17 356,82	100,00	Cəmi:	6 522,04	100,00

Lakin, Xəzər hövzəsi ehtiyatlarına maraq ayıran Aİ gördü ki, burada ABŞ təsiri, xüsusilə BTC layihəsi çərçivəsində daha güclüdür. ABŞ-dan başqa Aİ Rusiya ilə yanaşı, Çini də bu regionda öz əsas rəqiblərindən biri hesab edir.

Habelə bu layihəyə müxtəlif dövlətlərin yanaşması müxtəlif cür olmuşdur: Rusiya üçün təbii ki siyasi maraqlarına görə bu təşəbbüs qəbuledilməzdir; ABŞ İran əvəzinə İraqın bu kəməre qoşulmasını irəli sürmüşdür; İran bu kəmərin əleyhinə olmaqla kəmərin Xəzərin dibindən çəkilişini dənizin ekoloji tarazlığını pozacağını iddia etmişdir; Türkiyə ilə fikir ayrılığı qiymət məsələlərinə görə müzakirə olunmuşdur; Rumıya və Bolqarıstan kəmərdən ilk faydalananlar kimi bu kəmərin tezliklə reallaşmasını dəstəkləyirlər; İspaniya kəmərin Aİ üçün vacibliyini dərk etdiyini bəyan etmişdir; hətta Ermənistanın da bu layihəyə qoşulması barədə yaranan fikirlər Gürcüstanın narazılığına səbəb olmuşdur və s.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, 2009-cu il 27 Yanvar tarixində Budapeştdə Nabukko sammiti keçirildi. Bu sammitin nəticəsi olaraq Nabukko Sammitinin Bəyannaməsi qəbul olundu ki, bu bəyannamə də layihənin Aİ üçün prioritetlərini və onun da timsalında layihədə iştirakı nəzərdə tutulmuş ölkələr üçün perspektivlər göstərildi.

Bu bəyannamədən çıxış edərək, Azərbaycan üçün bu layihənin Azərbaycanın Avropa Qonşuluq siyasəti və Şərq Tərəfdaşlığı layihəsi çərçivəsində Aİ ilə enerji əməkdaşlığının aşağıdakı prioritetlərini ayırd etmək istərdim:

1) Aİ-nin strateji məqsədi olan enerji yollarının və karbohidrogen ehtiyatı mənbələri bazarının diversifikasiyası məsələsində Azərbaycan Aİ üçün əsas potensial tərəfdaş olduğu üçün, Azərbaycanın Cənubi Qafqazda regionunda siyasi və iqtisadi gücə çevrilmə perspektivi;

2) Bəyannamədə göstərilən, “...Enerji istehlakçılarının, təminatçılarının, tranzit ölkələrin və enerji şirkətlərinin maraqlarının harmonizasiyasını təmin etməklə, iştirakçı dövlətlərin iqtisadi inkişafını dəstəkləmək...” fikrini nəzərdə saxlasaq, Azərbaycanın öz milli maraqlarını təmin etmək perspektivi;

3) Bəyannamədə göstərilən, “...Aİ-Mərkəzi Asiya Əməkdaşlıq Strategiyası

və Avropa Qonşuluq Siyasəti kontekstində, Aİ – Xəzər Dənizi bölgəsi və Orta Şərq arasında enerji təhlükəsizliyi üzrə əməkdaşlığı nəzərdə tutaraq...” bəndinə əsaslanar, Azərbaycanın regional əməkdaşlıq diplomatiyasındakı mövqeyinin güclənməsi prinsipi;

4) Bəyannamədə göstərilən, “...Aİ ilə Türkiyə, Gürcüstan və Xəzər Dənizi, Orta Şərqi birləşdirən yeni enerji dəhlizinin (Cənub Enerji Dəhlizi) yaradılmasının vacibliyini dərk edərək...” fikrinə əsaslanaraq, Azərbaycanın bu dəhlizinin qovşaq nöqtəsi olması və bununla da Ermənistanın hələ uzaq perspektivdə də blokada iqtisadiyyatlı qalması perspektivi;

5) Bəyannamədə xüsusilə ilə vurğulanan “.... Avropa Komissiyasının 22-ci maddəsində göstərilən Qaz Direktivində göstərilən Avropa enerji təminatının davamlılığını təmin etmək məqsədilə Nabukko layihəsində xüsusilə Azərbaycan Respublikasının Şah Dəniz Yatağının istismarını dəstəkləyərək....” fikrinə əsasən Azərbaycanın bu layihə üçün əsas sözükeçərli güc olması perspektivi;

6) Layihənin icrası ilə ölkə iqtisadiyyatının inkişafı və iqtisadiyyatın regional əhəmiyyətli bir siyasətə çevrilməsi; və s.

Türkiyə hökumətləri arasında Trans-Anadolu Qaz Kəməri (TANAP) layihəsinə dair sazişlər imzalandı. Bu boru xətti BTƏ-dən gələn qazı Yunanıstanla sərhəddə çıxaracaq. TANAP layihəsi Transxəzər qaz kəmərinin gerçəkləşməsi üçün də yeni imkanlar yaradacaq. Qazaxıstan və Türkmənistanın gələcəkdə bu layihəyə qoşulacağı təqdirdə Azərbaycan həm də qaz nəqlində mühüm tranzit ölkəyə çevriləcək. Ümumiyyətlə, TANAP layihəsi ilə Şərq-Qərb enerji dəhlizinin formalaşmasında Azərbaycanın rolu daha da artacaq.⁵¹

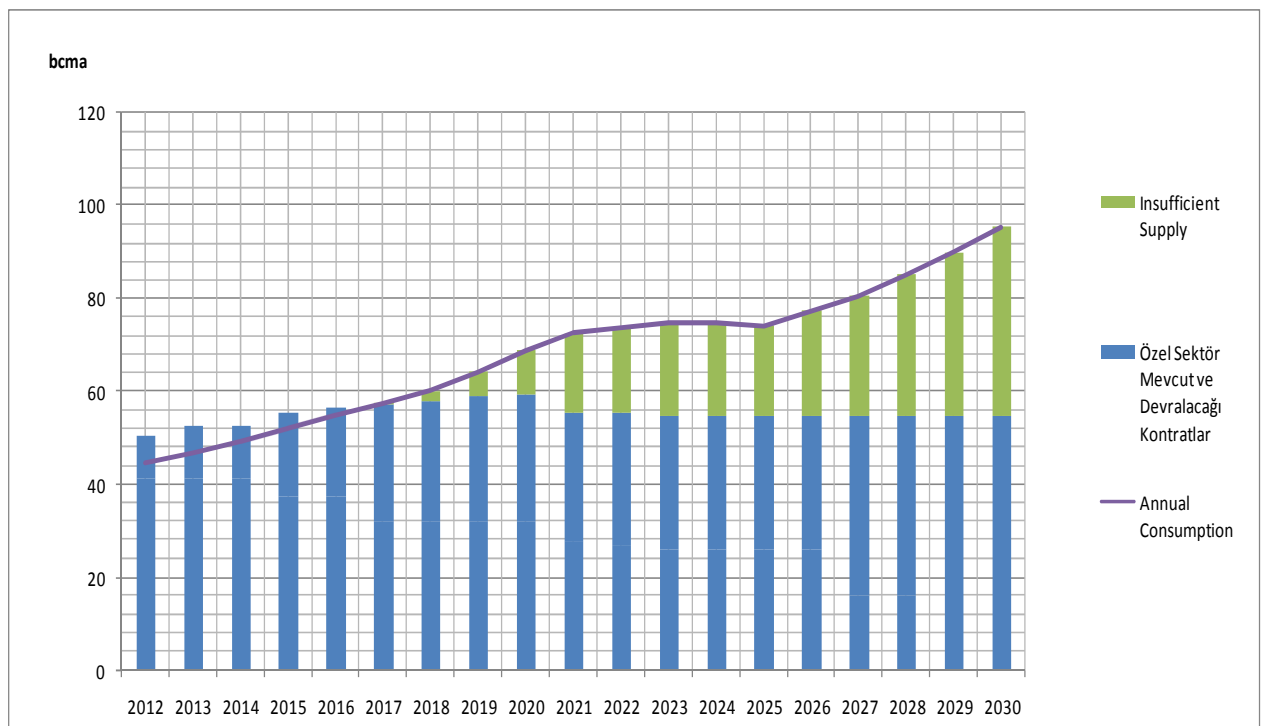
BTƏ və TANAP "Cənub" qaz dəhlizinin mühüm tərkib hissələridir. Azərbaycan qazını Avropaya daşıyacaq TAP layihəsinin müəyyən edilməsi isə "Cənub" qaz dəhlizinin böyük hissəsinin razılaşdırılması deməkdir. Bu layihə "NABUCCO", ITGI (Türkiyə-Yunanıstan-İtaliya qaz kəməri) və SEEP (Cənubi-Şərqi Avropa boru kəməri) layihələri içərisindən 2011-ci ildə Avropa İttifaqı ilə

⁵¹ http://www.yeniazərbaycan.com/Iqtisadiyyat_e11962_az.html

Azərbaycan arasında imzalanmış məlum enerji memorandumu Qərbi enerji dəhlizlərinin mühüm tərkib hissəsi olan TransAdriatik Boru Kəmərinin (TAP) çəkilişi üçün də tarixi zəmin yaratmışdır. 2013-cü il iyunun 28-də konsorsium Azərbaycan qazını Avropaya nəql edəcək layihə kimi TransAdriatik Qaz Kəmərinin (Trans-Adriatik Pipeline (TAP) seçdiyini bəyan etmişdir. TAP layihəsi Cənubi Qafqaz Qaz Kəmərinin (Bakı-Tbilisi-Ərzurum) və Trans-Anadolu Qaz Kəmərinin (TANAP) davamı olub, "Şahdəniz-2" yatağındakı qazın Yunanıstan və Albaniya vasitəsilə, Adriatik dənizi ilə İtaliyanın cənubuna, oradan da Qərbi Avropaya nəqlini nəzərdə tutur. Bu kəmərlə ilkin mərhələdə ildə 10 milyard, daha sonra 20 milyard kubmetrə yaxın qazın nəqli proqnozlaşdırılır.

Türkiyənin Təbii Qaza olan tələbatı

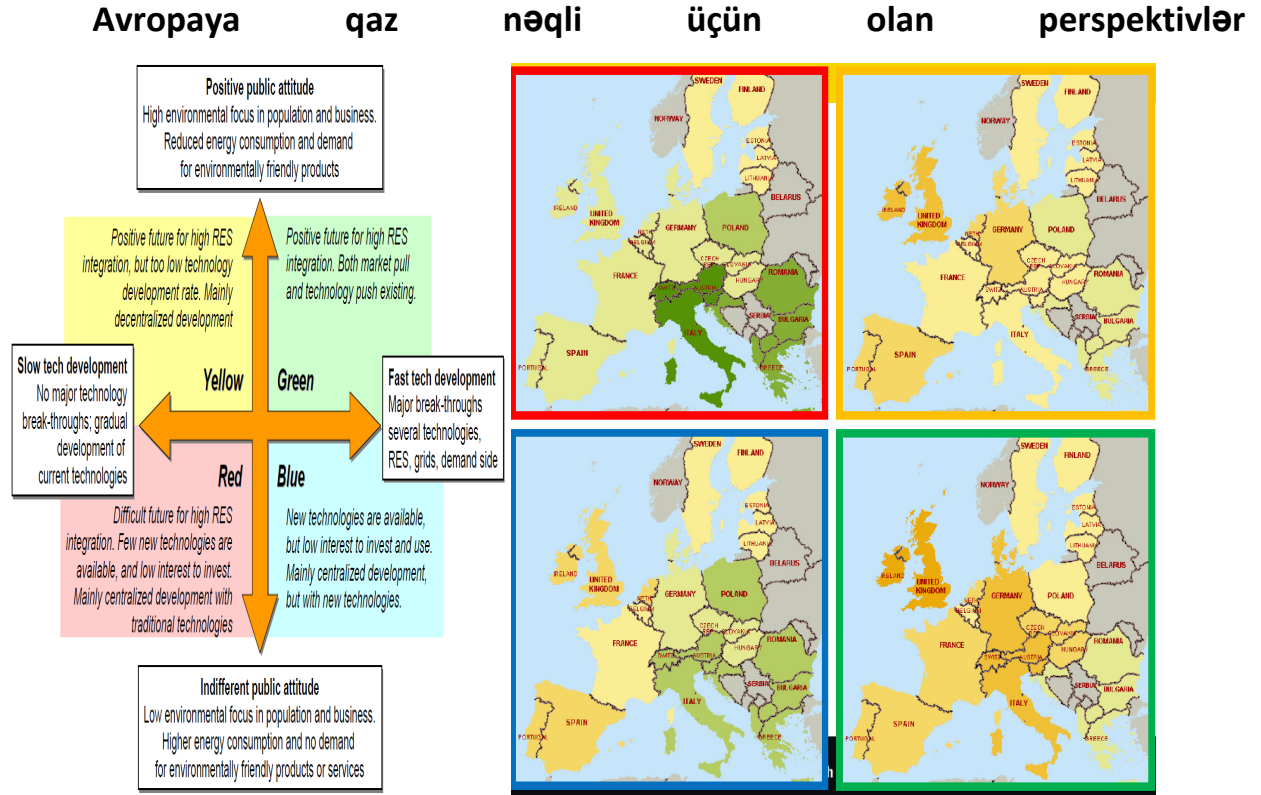
Sxem7.Mənbə:<http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=trans-adriatic-pipeline>



Beləliklə, 2007-ci ildə istismara verilən Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri Azərbaycan qazını Gürcüstandan keçməklə Türkiyənin şərq hissəsinə daşıyır. Tikiləcək TANAP kəməri qazın Türkiyənin şərqindən qərbinə daşıyacaq, yəni

Avropa ilə sərhəddə gətirəcək. TAP boru kəməri isə qazın buradan Avropa ölkələrinə paylanmasına imkan verəcək.

Şəkil 6 Mənbə : *The Trans Adriatic Pipeline, "Southern Gas Corridor"*, <http://www.trans-adriaticpipeline.com/why-tap/southern-gas-corridor/>



Uzunluğu 870 km olacaq TAP kəməri Azərbaycan qazını Türkiyə, Yunanıstan, Albaniya ərazisi ilə İtaliyaya çatdıracaqdır. Qazın Yunanıstandan digər kommunikasiya infrastrukturuları vasitəsi ilə Bolqarıstana, Adriatik dənizindən çoxşəbəkəli sistemlər vasitəsilə Bosniya, Herseqovina, Xorvatiya, Serbiya, Çernoqoriyaya çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Ümumilikdə, TAP vasitəsilə Şərqi-Qərbi Avropa regionu ölkələri qazla təmin olunacaqdır. Hazırda TAP-ın səhmdarları İsveçrənin "Axpo" (42,5 faiz), Norveçin "Statoil" (42,5 faiz) və Almaniyanın "E.ON Ruhrgas" (15 faiz) şirkətləridir. Lakin səhmdarların sayı arta bilər. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinin (ARDNŞ) investisiya və marketinq məsələləri üzrə vitse-prezidenti Elşad Nəsirov ARDNŞ-nin Trans-Adriatik Qaz Kəməri (TAP) layihəsinin səhmdarları sırasına daxil ola biləcəyini söyləyib. E.Nəsirov qeyd edib ki, TAP-ın səhmdarları sırasına, həmçinin

TANAP-da (Trans-Anadolu Qaz Kəməri) pay almaqla bağlı razılıqlarını verən bp və "Total" şirkətlərinin də daxil olması ehtimalı var. Həmçinin, Trans-Adriatik Qaz Kəməri layihəsinin tərəfdaşları Türkiyənin "BOTAŞ" şirkətinə qapılarının açıq olduğunu bildiriblər.

Dörd mərhələdə həyata keçiriləcək layihənin ilk mərhələsi 2018-ci ildə başa çatacaq. 2020-ci ildə kəmərin buraxılış qabiliyyəti ildə 16 mlrd., 2023-cü ildə 23 mlrd., 2026-cı ildə isə 31 mlrd. kubmetrə çatdırılacaq. İlk dövrdə TANAP kəməri ilə nəql olunacaq 16 mlrd. kubmetr Azərbaycan qazının 10 mlrd. kubmetri Avropaya, 6 mlrd. kubmetri isə Türkiyəyə satılacaq.

Əslində, TAP layihəsinin dünyanın iri şirkətlərinin marağını cəlb etməsi heç də təsadüfi deyil. Bu layihə həm onda iştirak edən dövlətlər, həm də onun həyata keçirilməsi ilə birbaşa məşğul olan şirkətlər üçün olduqca sərfəli hesab edilir.

Nəticə

Yola saldıığımız 2014-cü il də öncəki illər kimi xalqımızın tarixində əbədi yadda qalan hadisələrlə zəngin olmuşdur. Belə hadisələrdən biri də sentyabr ayının 20-də çağdaş Azərbaycan tarixində müstəsna əhəmiyyət kəsb edən bir hadisənin - Ulu öndər Heydər Əliyevin neft strategiyasının böyük uğuru olan “Əsrin müqaviləsi”nin 20 ilinin tamam olması və bu münasibətlə keçirilən yubiley tədbirləri olmuşdur. Məlumdur ki, “Əsrin müqaviləsi” və ya “Əsrin kontraktı”nın imzalanması 1994-cü il sentyabr ayının 20-də, respublikamızın müstəqillik əldə etməsindən cəmi üç il sonra baş vermişdir. Azərbaycanın Xəzər Sektorunda yerləşən “Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli” (AÇG) neft yataqlarının birgə istifadəsini nəzərdə tutan bu kontrakt Dünyada məşhur olan bir çox neft şirkətləri (8 ölkənin 12 neft şirkəti) - “BP” (Böyük Britaniya), “Amoco” (ABŞ), “Lukoil” (RF), “Statoil” (Norveç), “Türkish Petroleum” (Türkiyə), “Unokal” (ABŞ), “İtochuco” (Yaponiya), “Ramco” (B. Britaniya), “Delta” (S. Ərəbistanı), “Penzoil” (ABŞ) və “Exon” (ABŞ) şirkətləri ilə Azərbaycan Dövlət Neft şirkəti (ARDNŞ) arasında 30 il müddətinə imzalanmışdır.

Qeyd etmək vacibdir ki, “Əsrin müqaviləsi”nə gedən yol heç də asan, hamar olmamışdır. Güman edirəm ki, həmin dövrlərdə respublikamızda mövcud olan mənzərəni hamı yaxşı xatırlayır. Müstəqilliyinə yenidən qovuşmuş ölkəmiz saysız-hesabsız problemlərlə üz-üzə qalmışdı. Qeyri-sabit vəziyyətin mövcud olduğu, vətəndaş müharibəsi təhlükəsinin başımızın üstünü aldığı, total böhranın hökm sürdüyü və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı yaranmış problemlərin üst-üstə yığıldığı bir zamanda Azərbaycan müstəqil ölkə kimi ilk addımlarını atmağa başlamışdı. Ölkəmizin gələcəyi üçün lazımi tədbirlərin görülməsi böyük bir tarixi zərurət idi. Məhz belə bir çətin dövrdə dövlətimizin və dövlətçiliyimizin əsasları Ulu öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən və müdrik siyasəti nəticəsində formalaşdırılmışdır. Ölkəmizin iqtisadi müstəqilliyinin əldə edilməsi üçün konkret addımlar atılmış, çox mühüm iqtisadi və siyasi islahatlar həyata keçirilməyə başlanmışdır. Heç şübhəsiz onların içərisində ən mühümü və çox böyük tarixi

əhəmiyyət kəsb edən “Əsrin müqaviləsi” olmuşdur. Belə ki, ulu öndər yaxşı bildirdi ki, neft strategiyasını düzgün qurmadan qarşıya qoyulmuş möhtəşəm siyasi və iqtisadi vəzifələri həyata keçirmək mümkün olmayacaq, bu isə sonda böyük çətinliklər və qanlar bahasına əldə etdiyimiz müstəqilliyimizin itirilməsinə gətirib çıxaracaqdır. O, da belə idi ki, böyük miqdarda sərbəst maliyyə vəsaitlərinə malik olmadan neft yataqlarını yerli resurslar hesabına geniş miqyasda istismar etmək mümkün deyildir. Məhz bu səbəbdən həmin dövrdə Azərbaycana sərmayə axınına nail olmaq ölkəmiz üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən bir məsələ idi. Bununla belə, yuxarıda göstərilən səbəblərdən, eləcə də bəzi xarici qüvvələrin neft kontraktlarının imzalanmasına ciddi-cəhdlə mane olmağa çalışmaları (döfələrlə ölkədə dövlət çevrilişinə edilən cəhdlər, ulu öndərə qarşı hazırlanan sui-qəsd planları, Xəzərin sahiləni ölkələr arasında pay bölgüsünü aparmadan neft yataqlarının istismara başlanmasının mümkün olmadığını iddia etmələri, istismarı nəzərdə tutulan yataqların perspektivsiz yataqlar olması fikrini ortaya atmaları və.s) Azərbaycanı dünyada çox riskli bir dövlət kimi tanıtmışdı. Belə bir vəziyyətdə xarici investorların ölkəyə dəvət edilməsi və buna müsbət cavab alınması Heydər Əliyev siyasətinin çox böyük uğuru idi. “Əsrin müqaviləsi” imzalanmaqla Azərbaycanda nəhəng neft siyasətinə başlanmış və bu iş Heydər Əliyev siyasətinin layiqli davamçısı İlham Əliyev tərəfindən bu gün də uğurla davam etdirilir.

Bu gün ölkəmizin dinamik sosial-iqtisadi inkişaf yolunda inamla irəliləməsi, iqtisadi inkişaf tempinə görə böyük uğurlar qazanması, öz milli maraqlarını müvəffəqiyyətlə təmin etməyə qadir bir dövlət kimi müstəqil siyasət yürüdə bilməsi, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri, Bakı-Tbilisi-Kars dəmir yolu kimi iri tutumlu layihələri həyata keçirə bilməsi, büdcə gəlirlərini ildən- ilə əhəmiyyətli dərəcədə artırma bilməsi, müdafiə qüdrətini artırması və.s Ulu Öndər Heydər Əliyevin böyük uzaqgörənliklə əsasını qoyduğu neft strategiyası sayəsində mümkün olmuşdur. Şübhə yoxdur ki, bu siyasət bundan sonra da Heydər Əliyev

siyasi kursunun layiqli davamçısı möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdiriləcəkdir.

Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminində xüsusi rol oynayacaq “Cənub qaz dəhlizi”nin genişləndirilməsi, TANAP (Trans Anadolu projesi), TAP (Trans Adriatik projesi) kimi nəhəng layihələrin həyata keçirilməsinin yaxın vaxtlarda reallaşdırılmasının artıq tam razılaşdırılması yuxarıdakı fikirlərimizi bir daha təsdiq edir.

Beləliklə, əlverişli geoiqtisadi mövqeyə malik Azərbaycanın transregional neft-qaz layihələrini həyata keçirməsi onun Avropa İttifaqı ilə enerji sahəsində əməkdaşlığını daha da möhkəmləndirir və Qərb ilə Şərqi, Şimal ilə Cənubu bağlayan bir ölkəyə çevirir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyatsiyahısı

1. İqtisadi lüğət / A.İ.Arhipovun red. altında. – M.: HŞOS M.A.Zaxarov, 2001. – səh. 150.
2. Dərsliyin sonunda verilmiş “Terminlər lüğəti”. Daha dolğun (geniş) terminoloji göstəricilər üçün bax: Кочетов Э.Г. Геоэкономический (глобальный) толковый словарь: Сб. стратегических понятий-новелл: В 2 т. М.: РИО РТА, 2002
3. Koçetov E.Q. Geoiqtisadiyyat. Dünya iqtisadi məkanının mənimsənilməsi. – M.: NORMA, 2006.səh 58-59
4. Moro-Defarj F. Geosiyasətə giriş – M.: Konkord, 1996. – səh. 104-105.
5. Ştol V. “Geosiyasət”dən “geoiqtisadiyyat”a keçid zərurəti // İcmalçı – Observer – 1999. – № 12. – səh. 53.
6. Sitat: Tsımburskiy V. Ruslar və geoiqtisadiyyat // Pro et Conra. – Bahar 2003. – C. 8. – səh. 180.
7. Jan K., Savona P. Geoiqtisadiyyat. – M.: Ad Marginem, 1997. – səh. 13.
8. İ.P.Çyornaya.Geoiqtisadiyyat -2012.səh 32
9. Dünya İqtisadiyyatı .Ə.M.Bədəlov ,A.M.Ağayev..Bakı – 2006 .səh 9-10
10. Dünya iqtisadiyyatı.Dərslik. C.Kərimov, A.Orucov, H.İsrafilov. bakı, 2007, s. 237-238.
11. Спиридонов И.А. Мировая экономика. М., РИОР, 2007, с. 34; Мировая экономика и международные отношения. Учебник. Под ред. А.С.Булатова. М., 2008, с. 134.
12. Мировая экономика и международные экономические отношения. Под ред. А Булатова. М., 2008, с. 135.
13. Прикаспийский регион: стратегическое значение пространства и нефти. «Центральная Азия и Кавказ». 2001, №3

14. E.Q.Mehrəliyev. Beynəlxalq siyasətdə neft amili. Bakı, 2005, s. 20.
15. 2010-cu il Azərbaycan iqtisadiyyatı ucun uğurlu olmusdur. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin giriş nitqi. İqtisadiyyat qəzeti, 21-25 yanvar 2011-ci il
16. Мировая экономика и международные отношения. М., 2008, с. 135.
17. http://www.azerbaijans.com/content_1679_az.html
18. Кесинджер Г. Дипломатия. М.: 1997.
19. Stiqlitz С.Е. Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar. Bakı: 2004.
20. Экономическая и национальная безопасность. М.: 2004
21. İ.Kərimli. Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf konsepsiyası və milli iqtisadi mənafeələr problemi Azərbaycanın vergi jurnalı. 3/2012 səh 131-144
22. <https://fakultemiz.wordpress.com/2012/10/21/azərbaycan-neft-strategiyasi-haqqında-umumi-məlumat/>
23. <http://www.oilfund.az>
24. <http://www.xalqqazeti.com/az/news/economy/46996>
25. Novruz Məmmədov XARİCİ SİYASƏT: REALLIQLAR VƏ GƏLƏCƏYƏ BAXIŞ.səh 36
26. <http://www.xalqqazeti.com/az/news/economy/39495>. “Cənub qaz dəhlizi” Azərbaycanın Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatında rolunu artıracaq. Anar Yusifoğlu
27. <http://economy.gov.az/index.php>
28. http://www.azerbaijans.com/content_1030
29. Azərbaycan Neftinin Nəql Marşrutları (Bakı-Novorossiysk, Bakı-Supsa)” http://www.country.az/_Economy/_OilStrategy/oilStrategy_05_a.html, 25 iyun 2010.
30. Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline”,<http://www.bp.com/sectiongenericarticle.25iyun2010>.
31. Həsənov Ə.M.Dünya ölkələrinin enerji siyasəti və Azərbaycanın yeni neft strategiyası ,Azərbaycanda milli siyasət və strateji inkişaf XXI əsrin astanasında

32. http://azertag.az/xeber/BAKI_ENERJI_SAMMITININ_YEKUNLARINA_DAIR_BAY_ANNAMA_QABUL_EDILMISDIR
33. “Uğurlu xarici siyasət kursunun banisi” Əli Həsənov Azərbaycan.-2009.-5 may.-S.5.
34. TrendCapital, “Nazir: Transxəzər qaz kəməri layihəsi qaz resurslarında böyük dəqiqlik tələb edir”, <http://az.trend.az/capital/engineering/1035872.html>, 04 iyun 2010.
35. Əliyev İ. Azərbaycanın strategiyası // Dirçəliş-XXI əsr, 2004
36. “Müstəqilliyimizin memarı” Əli HƏSƏNOV. 06 May 2015
37. “Azərbaycan Respublikasının müasir dünyadakı vəziyyəti və geosiyasi mövqeyi” Əli HƏSƏNOV 12.05.2015
38. “Azərbaycanın müasir geosiyasi inkişaf xarakteristikası və perspektivləri”Əli Həsənov.26 sentyabr 2014
39. “İki sahil” qəzeti, 20 sentyabr 2013-cü il, xüsusi buraxılış
40. <http://www.socar.az>
41. Trend xəbər bülleteni – 14 may 2014, 14 iyul 2014.
42. <http://www.m.azvision.az/news>. “Bakı-Novorossiysk”in qaranlıq tərəfləri
43. http://www.yeniazərbaycan.com/Axtarish_e11962_az.html
44. http://azertag.az/xeber/Sahdeniz_Konsorsiumu_Azerbaycan_qazinin_Avropaya_neqli_uc_hun_Trans_Adriatik_Pipeline_boru_kemerini_layihesini_sechmisdir
45. 2009-cu ildə БЦДСЯ ТЯЙИНАТЛЫ ЕЛМИ-ТЯДГИГАТ ИШЛЯРИНИН Щ Е С А Б А Т Ы. “Şimal-Cənub iqtisadi münasibətlər sistemində Azərbaycanın mövqeyi” i.e.d.,prof. Ş.H.HACIYEV
46. <http://railway.gov.az/index/az/2nd-column/şimal-cənub-dəhlizi>
47. <http://az.wikipedia.org/wiki/TRASEKA>
48. “Müstəqilliyimiz əbədidir”Heydər Əliyev.Azərənəşr. Bakı 2013
49. http://economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=1038&Itemid=183&lang=az
50. Azeri,ChiragandGunashli”,<http://www.statoil.com/en/About/Worldwide/Azerbaijan/Pages/AzeriChiragGunashli.aspx>, 25 iyun 2010
51. http://www.yeniazərbaycan.com/Iqtisadiyyat_e11962_az.html

Р Е З Ю М Е

Магистерская диссертация на тему «Фактор нефти и газа в геоэкономической стратегии Азербайджана » состоит из введения, трех глав, выводов и предложений, а также списка использованной литературы.

Во «Введении» диссертации обоснована актуальность и значение исследуемой темы, указан объект, предмет, методология и информационная база исследования, а также представлены новизны работы.

В первой главе диссертации исследуются теоретико-методические основы. Возможности экономического развития Азербайджана на уровне более современных экономических отношений. Умело используя нефте-газовый сектор чтобы привлечь внимание ведущих страны в современном мире и силовые центры на других национальных проблем современной эпохи считается одним из основных экономической и геополитических задач Азербайджана.

Во второй главе диссертации геоэкономической стратегии Азербайджана в факторы нефти и газа изучено современное состояние. Регион Азербайджана в качестве страны с богатыми запасами нефти и газа в регионе и международной энергетической безопасности играет важную роль в обеспечении Азербайджана геополитическое значение экспортных энергетических маршрутов дальнейшего увеличения. Независимая геополитическая, геоэкономическая и политики безопасности , принципиальная и твердая позиция Азербайджана из крупнейших энергетических и транспортных проектов , связывающих Европу с Азией позволило реализовать.

Третья глава диссертации факторы геоэкономические стратегии Азербайджана нефти и газа в тенденции развития анализируются . Роль Азербайджана в обеспечении энергетической безопасности Европы , чтобы быть надежным партнером , и самое главное , конечно , высоко ценится европейскими чиновниками. Азербайджан экспортирует свои нефтяные и газовые

ресурсы на европейские рынки через альтернативные маршруты , которые заинтересованы в диверсификации экспортных каналов .

SUMMARY

The Master thesis called “The oil and gas factor in the geoeconomic strategy of Azerbaijan” consists an indtroduction 3 paragraphs, results and proposals as well as used list of literature.

It was subsantianed urgency and importance of the subject, shown object and subject of research in the introduction. Also methodology of research and source of information and novelties based on research were noted in this part of thesis.

The first chapter of the thesis examines the theoretical and methodological basis of Azerbaijan geoeconomic strategy . The importance of success in the level geoeconomic development of Azerbaijan can be seen in the more modern international economic relations. Oil and gas sector through the use of skill, the leading countries of the modern world and the power centers attract the attention of other national issues, geo-economic and geopolitical position of Azerbaijan in the modern era is considered one of the key .

The second chapter of the thesis studied the modern situation's oil and gas factor in geoeconomic strategy of Azerbaijan. The region of Azerbaijan has an important role to play as a country with rich oil and gas reserves in the ensuring of energy security as well as regional and international. Energy export routes further increases geopolitical importance of Azerbaijan. Azerbaijan's independent geopolitical, geo-economic and security policy, principled and firm position made possible of connecting Asia and Europe to carry out major energy and transport projects.

The third chapter of the thesis are analyzed development trends of oil and gas factor in the geoeconomic strategy of Azerbaijan. Azerbaijan 's role in energy security of Europe , to be a reliable partner , and most importantly , of course, is highly valued by European officials . Azerbaijan exports its oil and gas resources to the European

markets through alternative routes , that is interested in diversification of export channels .

Referat

Müasir dövrdə Azərbaycanın qlobal və regional geoiqtisadi və geosiyasi çəkisini artıran ən başlıca amil onun müstəqil bir dövlət olaraq tam formalaşması, özünü təmin edən milli iqtisadiyyata, maddi, mənəvi və insan resurslarına, əhali tərəfindən dəstəklənən milli inkişaf kursuna, güclü ordu və müdafiə potensialına və s. zəruri təsisatlara malik olması və bütün bunlara söykənərək, müstəqil daxili və xarici siyasət yürütməsidir. Ölkə dünyanın ən əhəmiyyətli məkanı hesab olunan Avrasiyanın mərkəzində yerləşir.

Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda gedən əsas proseslərin və transmilli maraqların təməlinə dayanır. Bu baxımdan Azərbaycan hövzənin neft-qaz resurslarından istifadənin düzgün strategiyasını müəyyənləşdirməklə, beynəlxalq aləmin daim artan enerji ehtiyacı ilə ölkənin milli maraqlarını uzlaşdırmış və bu əsasda etibarlı tərəfdaş imici qazanmış, milli iqtisadi və maliyyə dividendlərini gücləndirməklə özünün beynəlxalq dəyərini artırmışdır. Neft və qaz amilindən bacarıqla istifadə etməklə, müasir dünyanın aparıcı dövlətləri və güc mərkəzlərinin diqqətini digər milli problemlərinə cəlb etməsi Azərbaycanın müasir dövrdə əsas milli geoiqtisadi və geosiyasi vəzifələrindən biri hesab olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün respublikamızda qeyri-neft sektorunun inkişafı da sürətlə gedir və buna təkan verən də məhz neft siyasəti, neft strategiyası olmuşdur. “Əsrin müqaviləsi” Ulu Öndər Heydər Əliyevin daha bir xidmətinin parlaq şəkildə üzə çıxmasına səbəb oldu. Belə ki, vaxtı ilə -1970-ci illərdə Heydər Əliyev tərəfindən göstərilən təşəbbüslər nəticəsində yaradılmış infrastruktur kontraktın sürətlə icra olunmasına xidmət göstərmişdir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanın qazandığı bütün uğurlarda ulu öndər Heydər Əliyev siyasi kursunun və onun tərkib hissəsi olan neft strategiyasının əvəzedilməz rolu olmuşdur. Bu strategiya beynəlxalq birliyin Azərbaycana inamını,

etimidini formalaşdırən əsas amildir. Bu gündə cənab prezidentimiz İlham Əliyev bu strategiyayı layiqincə davam etdirir.

Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminində xüsusi rol oynayacaq “Cənub qaz dəhlizi”nin genişləndirilməsi, TANAP (Trans Anadolu projesi), TAP (Trans Adriatik projesi) kimi nəhəng layihələrin həyata keçirilməsinin yaxın vaxtlarda reallaşdırılmasının artıq tam razılaşdırılması yuxarıdakı fikirlərimizi bir daha təsdiq edir.

Beləliklə, əlverişli geoiqtisadi mövqeyə malik Azərbaycanın transregional neft-qaz layihələrini həyata keçirməsi onun Avropa İttifaqı ilə enerji sahəsində əməkdaşlığını daha da möhkəmləndirir və Qərbi ilə Şərqi, Şimal ilə Cənubu bağlayan bir ölkəyə çevirir.

Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında neft-qazın başlıca amil olduğunu nəzərə alıb dissertasiyayı mövzuya həsr etdim. Dissertasiya işi girişdən, 3 fəsildən, 8 paragrafdan, nəticə və təkliflərdən, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Birinci fəsil geoiqtisadi strategiyanın tədqiqi haqqındadır. Burada geoiqtisadi strategiyanın mahiyyəti, müasir geoiqtisadiyyat, geoiqtisadiyyatda neft-qaz amili və geoiqtisadi strategiyanın milli iqtisadi maraqların qorunmasındakı rolu öz əksini tapır.

İkinci fəsil Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında neft-qaz amilinin müasir vəziyyətindən bəhs edir. Bu fəsildə geoiqtisadi strategiyanın əsas vektorları, ölkəmizin inkişafında enerji daşıyıcılarının rolu, ölkəmizin neft və qazının dünya bazarlarına çıxarılması yolları öz əksini tapır.

Üçüncü fəsil Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında neft-qaz amilinin inkişaf istiqamətlərini əhatə edir. Burada Azərbaycanın əlverişli geoiqtisadi mövqeyi, transregional qaz layihələrinin həyata keçirilməsi, Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə enerji sahəsində əməkdaşlığın inkişaf perspektivləri kimi məsələlər ətrafı şərh olunur.

Dissertasiya işinin sonunda nəticə və təkliflər verilmiş, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və internet resursları geniş şəkildə təqdim edilmişdir.

